

Opdrachtgever

PBL

Opdrachtnemer

Planbureau voor de Leefomgeving / E.

Buitelaar, A. Weterings, O. Raspe, O.

Jonkeren, W. Boterman

Onderzoek

*De verdeelde triomf: verkenning van
stedelijk economische ongelijkheid en
opties voor beleid: ruimtelijke
verkenningen 2016*

Einddatum – 8 maart 2016

Categorie

Levensomstandigheden

De verdeelde triomf

verkenning van stedelijk economische ongelijkheid en opties voor beleid : ruimtelijke verkenningen 2016

Conclusie

In deze publicatie staat de stad centraal, zowel op zichzelf als in verhouding tot zijn (landelijke) omgeving. Gekeken wordt naar economische ongelijkheid: verschillen tussen steden, tussen stad en land, én binnen steden, in termen van inkomens, lonen en werkgelegenheid. Het rapport laat zien dat steden de motor van de Nederlandse economie zijn. Het aantal banen in de stedelijke regio's is de laatste 25 jaar met 30% toegenomen. Daarbuiten was dat 20%. In de steden zijn, in vergelijking met daarbuiten, veel hoogbetaalde banen te vinden. Ook stadsbewoners met een minder betaalde baan profiteren hiervan: zij verdienen gemiddeld meer dan diegenen met een vergelijkbare baan buiten de stad. Toch is de afgelopen jaren het verschil tussen arm en rijk in de steden toegenomen. Dit komt dus doordat de beloning aan de bovenkant sterker groeit dan aan de onderkant, niet doordat de onderkant wegzakt. De banengroei is niet in alle steden gelijk. Vooral Amsterdam en Utrecht laten een sterke groei zien. Rotterdam blijft achter. Met name werklozen profiteren niet van de banengroei. Het toenemende verschil tussen rijk en arm uit zich ook in de spreiding binnen de stad. Vooral laagbetaalden en werklozen wonen steeds meer bij elkaar in de buurt en minder gemengd met andere groepen. Een combinatie van gebiedsgericht onderwijs- en arbeidsmarktbeleid lijkt het meest zinvol om stedelijke ongelijkheid te verminderen.

Link naar bestand

<http://www.onderzoekwerkeninkomen.nl/rapporten/j7zaktcw>

Planbureau voor de Leefomgeving

DE VERDEELDE TRIOMF

Verkenning van stedelijk-economische
ongelijkheid en opties voor beleid

RUIMTELIJKE VERKENNINGEN 2016

De verdeelde triomf

De verdeelde triomf

Verkenning van stedelijk-economische ongelijkheid en opties voor beleid

Ruimtelijke Verkenningen 2016

Inhoud

Voorwoord 7

BEVINDINGEN

De verdeelde triomf 10

Samenvatting 10

Inleiding: Ruimtelijke Verkenningen 2016 11

Triomf van dé stad ... elke stad? 13

De stad als banenmotor ... maar voor wie? 15

Nemen ongelijkheid en polarisatie toe? 16

Neemt de segregatie toe? 18

Toenemende ongelijkheid en segregatie ... een probleem of niet? 20

Als het beleid wat wil, wat kan het doen? 22

Resumé: een verdeelde triomf 24

VERDIEPING

1 De triomf van de stad én een grotere ongelijkheid? 30

1.1 Meer ongelijkheid, polarisatie en segregatie? Hypothesen voor empirisch onderzoek 30

1.2 Hoe erg is ongelijkheid? Een normatieve verkenning 37

1.3 Stedelijke ongelijkheid en beleidscategorieën 39

2 Nederland in Europa 44

2.1 Divergentie tussen steden in Europa en Nederland 44

2.2 Divergentie tussen stad en land? 45

2.3 Divergentie tussen steden onderling? 48

2.4 Analyses: het duiden van economische groeipaden van steden 52

Intermezzo 62

3	Het stijgende tij in de Nederlandse stadsgewesten	76
3.1	Inleiding	76
3.2	Hoog- en laagbetaalde banen: definities en gebruikte data	79
3.3	Meer laagbetaalde banen door meer hoogbetaalde banen?	81
3.4	Loonverschillen tussen stadsgewesten	84
3.5	Wie profiteren van de banengroei in de steden?	88
3.6	Resumé	92
4	Loonongelijkheid binnen stadsgewesten	96
4.1	Inleiding	96
4.2	Ontwikkeling van loonongelijkheid in de stadsgewesten	97
4.3	Polarisatie door migratie naar de stad?	103
4.4	Ruimtelijke uitsortering van inwoners met hoog- en laagbetaalde banen	105
4.5	Resumé	121
5	Werkloosheid in de stad	124
5.1	Inleiding	124
5.2	Banengroei en werkloosheidsontwikkeling	125
5.3	Kansen op een baan na werkloosheid in de stad	131
5.4	Segregatie van bijstandsonvangers	137
5.5	Resumé	149
6	Literatuur	152

BIJLAGEN

Bij de Bevindingen	160
Bij hoofdstuk 2	162
Bij hoofdstuk 3	171
Bij hoofdstuk 4	180
Bij hoofdstuk 5	187

Voorwoord

De bekende econoom Robert E. Lucas schreef in 1988 dat wie de mechanismen achter economische ontwikkelingen wil snappen, er goed aan doet om ook de stedelijke dynamiek te bestuderen. Steden zijn belangrijke motoren van economische groei. Momenteel wordt in dat verband zelfs gesproken over 'de triomf van de stad', naar Ed Glaesers boek *The triumph of the city*. Meer dan ooit vormen steden vandaag de dag de broedplaatsen van economische vernieuwing, zo is de idee, vanwege de daar verzamelde kennis, contacten en schaalvoordelen. Maar steden zijn ook de plaatsen waar duidelijk wordt dat er een achterkant van deze triomf is. Die betreft deels de veranderende verhouding tussen stad en land. Daarnaast is er juist in steden economische ongelijkheid. Ongelijkheid die zich soms uit in polarisatie, het groter worden van het verschil tussen de meer- en minderbedeelden, maar ook in segregatie, groepen wonen gescheiden van elkaar.

In deze *Ruimtelijke Verkenningen* van het PBL staat de stad centraal, zowel op zichzelf als in verhouding tot zijn (landelijke) omgeving. Zoals de titel *De verdeelde triomf* suggereert, gaat het om economische ongelijkheid, om verschillen tussen steden, tussen stad en land, én binnen steden; ongelijkheid die groter lijkt te worden. Wat betekent het als in Nederland sommige agglomeraties succesvol groeien en andere achterblijven? En wat betekent het als binnen de stad het verschil tussen armeren en rijkere groter wordt? Hebben we daar in onze stedelijke en regionale ontwikkelmodellen voldoende oog voor?

De verkenning werkt toe naar opties voor beleid die worden gevoed door kennis van de onderliggende mechanismen, in plaats van door abstracte beelden. We hopen beleidsmakers hiermee een fundament te bieden om te werken aan vitale steden, een fundament dat is gestoeld op empirische analyses. We duiden in deze studie stedelijk-economische ongelijkheid met verschillende indicatoren op verschillende ruimtelijke schalen (internationaal, nationaal, stedelijke regio's en de buurten in de steden). Maar daarnaast komt beleid natuurlijk ook voort uit de verschillende normatieve ideeën die er leven over ongelijkheid. Het waardeoordeel over economische ongelijkheid bepaalt voor een groot deel de keuzes waar beleidsmakers voor staan. Ook daaraan besteden we in deze studie aandacht.

We hopen met deze *Ruimtelijke Verkenningen* een bijdrage te leveren aan de verdieping van het hedendaagse debat over de stad, over stedelijke economische groei en over sociale ongelijkheid. Het betreft een aloude debat. Plato schreef al dat 'elke stad, hoe klein ook, in feite is verdeeld in twee, een stad van de armen, en een stad van de rijken'. Het onderwerp is echter recentelijk hoger op de politieke, bestuurlijke en wetenschappelijke agenda's komen te staan. De ongelijkheid lijkt wereldwijd toe te nemen, zo illustreren onder andere de bestsellers van Thomas Piketty en Joseph Stiglitz, waarbij al te rooskleurige en eenzijdige beelden over het succes van de kenniseconomie en/of de creatieve stad. Het is van belang om na te denken over wat dat voor Nederland kan betekenen.

Prof. dr. ir. Hans Mommaas
Directeur PBL

BEVINDINGEN

BEVINDINGEN

De verdeelde triomf

Samenvatting

- Nederlandse steden zijn niet alleen de motoren van de economie, maar ook plekken waar de economische ongelijkheid toeneemt. In internationaal perspectief is de stedelijk-economische ongelijkheid in Nederland evenwel relatief klein.
- Een deel van de bevolking is structureel werkloos en zijn positie verbetert niet door het stedelijk-economisch succes en de banengroei in de stad.
- In een aantal economisch succesvolle steden is het verschil in loon van de hoog- en laagbetaalden groter geworden (polarisatie).
- De polarisatie komt doordat de beloning van de bovenkant sterker groeit dan die van de onderkant, niet doordat de onderkant wegzakt.
- De ontwikkeling van de segregatie is minder eenduidig dan die van de ongelijkheid en polarisatie. Wel stijgt in de centrale steden de segregatie van laagbetaalde werknemers en bijstandsontvangers (de ‘armen’). In vergelijking met het buitenland is het niveau van segregatie in Nederland nog altijd bescheiden.
- De ongelijkheid, de polarisatie en de segregatie in Nederland kunnen (verder) toenemen. Wil het beleid hierbij de vinger aan de pols houden, dan is het belangrijk de drie processen goed van elkaar te onderscheiden en de juiste cijfers beschikbaar te hebben. De fenomenen van ongelijkheid, polarisatie en segregatie worden nu bijvoorbeeld nog vaak door elkaar gehaald, waardoor onduidelijk is om welke ontwikkelingen het precies gaat.
- Beleid kan het beste gericht zijn op het ondersteunen van mensen, niet van plekken en gebieden. Met andere woorden: ruimtelijke interventies bieden maar zeer beperkt soelaas; die verbeteren de sociaal-economische positie van mensen niet. Dit wil geenszins zeggen dat *gebiedsgericht* beleid (zoals buurtbeleid) geen zin heeft. Aangezien ‘kansarmen’ zich vaak ruimtelijk concentreren, kunnen gebiedsgericht arbeidsmarkt- en onderwijsbeleid effectieve en efficiënte beleidsopties zijn.

Inleiding: Ruimtelijke Verkenningen 2016

Het PBL brengt om de paar jaar de *Ruimtelijke Verkenningen* uit, met telkens een ander thema. Dit keer staat het onderwerp 'stedelijke ongelijkheid' centraal: de economische ongelijkheid tussen en binnen steden.

In recente beleidsdiscussies, zoals die in het kader van de *Agenda Stad*², wordt benadrukt dat steden belangrijke motoren voor de economie zijn en dat daarom de stedelijke economie moet worden gestimuleerd. Maar omdat niet iedere stad en niet iedere buurt dezelfde uitgangspositie heeft, zou de economische ongelijkheid tussen en binnen steden wel eens toe kunnen nemen (zie voor een overzicht Leidelmeijer et al. 2015; De Voogd 2015). Dit zou bovendien kunnen worden versterkt door de recente decentralisatie van beleid in het sociale domein. Oftewel, het succes van de stad zou wel eens een verdeeld succes kunnen zijn. Als dat zo is, wat betekent dat dan voor beleid? Het principe van ruimtelijke rechtvaardigheid en het egaliseren van ruimtelijke verschillen, dat in het verleden onder andere via regionaal ontwikkelingsbeleid gestalte kreeg, kan hierdoor onder druk komen te staan.³

Bij een verkenning van stedelijke ongelijkheid is het goed stil te staan bij de manier waarop het huidige beleidsdebat wordt gevoerd. Daarin blijkt het ten eerste moeilijk om aan elkaar verwante begrippen als ongelijkheid, segregatie, concentratie en rechtvaardigheid duidelijk van elkaar te onderscheiden; ze worden vaak door elkaar gebruikt en op één hoop gegooid. In deze studie onderscheiden we deze begrippen zo scherp mogelijk (zie tekstkader 1). Met een heldere definitie proberen we meer orde in de discussie te brengen.

Ten tweede ontbreekt vaak empirisch bewijs voor stellingen over ongelijkheid. Wij meten daarom of de economische ongelijkheid tussen en binnen steden toeneemt. Daarbij richten we ons in navolging van Burgers en Musterd (2002) op twee arbeidsmarktsituaties: 1) hebben de inwoners wel of geen werk?; en 2) als ze werk hebben, hoe groot is het verschil in hun beloning?⁴

Tot slot is het maatschappelijk en beleidsdebat vaak alarmistisch (zie ook De Vos 2015). Constateren dat ongelijkheid en segregatie toenemen wordt vaak als voldoende rechtvaardiging gezien voor het oproepen tot actie ertegen. In deze *Ruimtelijke Verkenningen* proberen we te reflecteren op deze (normatieve) reflex door vanuit verschillende, soms concurrerende, normatieve perspectieven beleidsopties te formuleren.

1 Ongelijkheid en verwante begrippen

In het rapport hanteren we enkele aan elkaar verwante begrippen die scherp van elkaar moeten worden onderscheiden. In maatschappelijke en beleidsdiscussies lopen deze vaak door elkaar heen.

Economische (on)gelijkheid heeft betrekking op de scheefheid van de verdeling van sociaaleconomische grootheden zoals inkomen, loon, vermogen en werk. In deze studie richten we ons op werk (en werkloosheid) en loon (uit werk).

Stedelijk-economische (on)gelijkheid heeft betrekking op de economische ongelijkheid tussen en binnen steden/stedelijke regio's (inter- en intrastedelijke ongelijkheid). Bij een toename van de stedelijk-economische ongelijkheid spreken we van *divergentie*.

Polarisatie heeft betrekking op het uiteenlopen van de uiterste groepen (de polen) van een economische verdeling. Polarisatie is daarmee een specifieke vorm van toenemende economische ongelijkheid. In deze studie richten we ons op het groter wordende verschil tussen het bovenste en onderste loonkwartiel.

Segregatie heeft betrekking op de mate waarin groepen met specifieke kenmerken ruimtelijk groeperen in bepaalde deelgebieden (buurten) binnen een geografische eenheid (zoals de stad). In deze studie richten we ons op zowel de segregatie van de inwoners met hoog- en laagbetaalde banen als werklozen (ww- en bijstandsontvangers).

Concentratie heeft betrekking op de ruimtelijke clustering van buurten met een hoog aandeel van een bepaalde groep.

Rechtvaardigheid heeft betrekking op de aanvaardbaarheid van (economische) ongelijkheid. Het is daarmee, in tegenstelling tot de bovenstaande begrippen, geen empirisch maar een normatief begrip: het spreekt een waardeoordeel uit, geen zijnsoordeel. Het heeft in dit verband betrekking op de vraag of en in welke mate stedelijk-economische ongelijkheid of segregatie aanvaardbaar is. In deze studie kijken we vanuit verschillende rechtvaardigheids perspectieven naar ongelijkheid.

Triomf van dé stad ... elke stad?

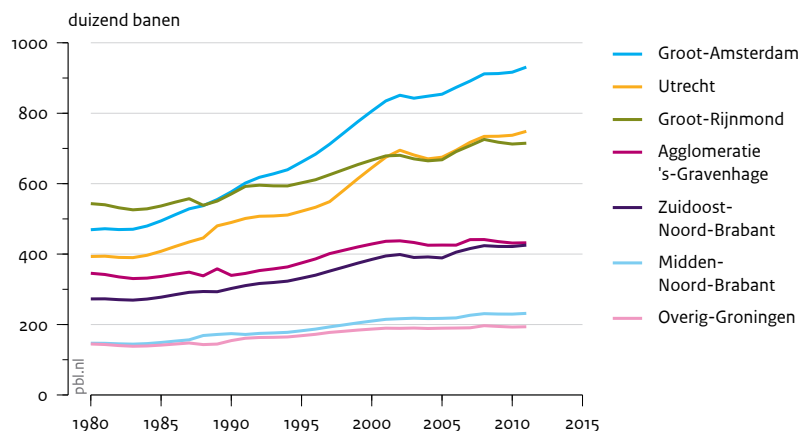
Dé stad is terug van weggeweest. Daar waar tot de jaren negentig veel mensen de stad de rug toekeerden en er suburbanisatie optrad, vooral naar de groeikernen, fungeert de stad nu weer als magneet (PBL 2015). Dit is een brede internationale trend. Volgens Ed Glaeser (2011) heeft dit zelfs geleid tot een economische 'triomf van de stad'. Hij en anderen binnen de agglomeratieliteratuur stellen dat door agglomeratievorming synergie-effecten optreden waardoor bedrijven en werknemers in steden innovatiever en productiever zijn. Hierdoor ontstaan in steden ook meer banen. Kijkend naar dat laatste⁵, hetgeen we in hoofdstuk 2 en 3 doen, is er tussen 1991 en 2012 zonder meer sprake van een stedelijke triomf. Zowel in Europa als in Nederland is de banengroei in de stedelijke regio's beduidend groter dan in de niet-stedelijke regio's.⁶ Opvallend is dat het aantal banen in de Nederlandse stedelijke regio's aanzienlijk sterker is toegenomen dan in de Europese stedelijke regio's (30 procent ten opzichte van 15 procent). Maar ook in de niet-stedelijke regio's van Nederland zijn er in de afgelopen decennia veel banen bijgekomen. Relatief gezien is de banengroei daar zelfs groter dan in de Europese stedelijke regio's (20 procent ten opzichte van 15 procent). Zo bezien is er dus niet alleen sprake van een stedelijke triomf, maar ook van een Nederlandse triomf.

Maar dé stad bestaat niet, niet elke stad triomfeert. Er is, met andere woorden, een 'verdeelde triomf'. Dit komt doordat niet elke stad dezelfde gunstige uitgangspositie heeft wat betreft economische structuur en *human capital*, waardoor steden niet in gelijke mate in staat zijn te profiteren van agglomeratievoordelen (zie kader 1.1 hoofdstuk 1), globalisering en technologische vooruitgang (Moretti 2012). Ook bij de banenontwikkeling in Nederland is er in de afgelopen decennia divergentie opgetreden. Die divergentie is groter dan in Europa als geheel, maar nog wel kleiner dan in een aantal andere landen, zoals het Verenigd Koninkrijk, Spanje en Polen, waar het aantal banen in sommige regio's sterk is afgenomen (hoofdstuk 2).

Divergentie ontstaat doordat het aantal banen zich per stedelijke regio verschillend kan ontwikkelen (zie figuur 1). Tussen 1980 en 2012 is vooral in Amsterdam en Utrecht het aantal banen snel gestegen. In 1980 waren de meeste banen nog te vinden in de Rotterdamse regio (Groot-Rijnmond), maar inmiddels is deze regio door zowel de Amsterdamse als de Utrechtse regio ingehaald.

Sectoren die landelijk hard groeien of krimpen, kunnen in een regio zijn oververtegenwoordigd. Daarnaast kunnen ook (gunstige of ongunstige) kenmerken van de regio's zelf de groei beïnvloeden, zoals bereikbaarheid, de kwaliteit van de woonomgeving en voorzieningen. Zo bepaalden in Groot-Amsterdam de regionale omstandigheden en sectorale componenten samen bijna de helft van de groei over de periode 1991-2012. Ook in de stedelijke regio Groot-Rijnmond waren regionale omstandigheden en sectorale componenten samen belangrijk voor groei (zie ook het Intermezzo tussen hoofdstuk 2 en 3). Hier remden de regionale omstandigheden echter juist de groei,

Figuur 1
Aantal banen per stedelijke regio

Bron: Cambridge Econometrics; bewerking PBL

terwijl de sectorsamenstelling wél een positief effect had.⁷ Het is deels de verklaring voor het achterblijven van de groei van deze regio (zie figuur 1).

Enrico Moretti (2012) benadrukt dat in succesvolle steden niet zozeer sprake is van algemene banengroei, maar vooral van een toename van het aantal goed betaalde banen. In Nederland concentreren de 25 procent best betaalde banen zich in toenemende mate in de steden. In absolute aantallen zijn er sinds 2001 vooral veel van dit soort banen bijgekomen in Amsterdam (hoofdstuk 3).

Die toename van het aantal hoogbetaalde banen in steden zou ook positieve effecten voor de onderkant van de arbeidsmarkt hebben. In de literatuur wordt een zogenoemde *trickle-down* verondersteld: door de aanwezigheid van veel hoogbetaalde werknemers stijgt de vraag naar consumentendiensten, bijvoorbeeld de horeca en detailhandel, waardoor er ook meer werk ontstaat voor lager of ongeschoolde arbeidskrachten.⁸ Moretti stelt: 'The rising tide lifts all boats, at least all boats that are in the same city' (2012: 63). Gemiddeld genomen is het echter niet zo dat in de Nederlandse stadsgewesten waar tussen 2001 en 2012 het aantal hoogbetaalde banen is toegenomen, ook méér laagbetaalde banen zijn ontstaan. Dat is wel duidelijk het geval in Amsterdam, maar in Utrecht is de sterke toename van het aantal hoogbetaalde banen juist gepaard gegaan met een *afname* van laagbetaalde banen, terwijl in Den Haag alleen het aantal laagbetaalde banen is gestegen.

Daarnaast zou de *trickle-down* ook moeten zorgen voor een betere beloning van het werk binnen de consumentendiensten (*local services*), zoals de horeca en de detailhandel

(Moretti 2012; Ponds et al. 2015b). Dit blijkt inderdaad het geval te zijn in de Nederlandse stadsgewesten, ondanks dat de arbeidsbeloning in Nederland sterk centraal wordt vastgesteld via het stelsel van cao's. In stadsgewest Amsterdam worden banen binnen de consumentendiensten die weinig tot geen scholing vereisen 4,5 procent beter beloond dan vergelijkbare banen buiten de Nederlandse stadsgewesten (hoofdstuk 3). Dit is bovendien meer dan in stadsgewest Utrecht, Rotterdam en Den Haag⁹ (bijna 4, 3 en 1,5 procent).

De stad als banenmotor ... maar voor wie?

Als het *trickle-down*-effect een toename van het aantal banen betekent, zou dit van invloed moeten zijn op de banenkans van ww- en bijstandsonvangers. Maar die kans blijkt alleen groter voor de hoogopgeleide ww-ontvangers (hoofdstuk 5). De banenkans van de laagopgeleide ww- en bijstandsonvangers hangt nauwelijks samen met het aandeel hoogbetaalde banen, en hetzelfde geldt voor de hoog- en laagopgeleide bijstandsonvangers. Deze groep werklozen lijkt dus relatief ongevoelig voor *trickle-down*-effecten. Naar wie gaan de nieuwe banen nog meer, behalve dan naar de hoogopgeleide voormalige ww-ontvangers?

De stijging van het aantal banen in een stad komt niet alleen de (voorheen werkloze) bewoners van de stad ten goede, maar ook aan forensen die buiten het stadsgewest wonen of aan mensen die naar het stadsgewest zijn verhuisd (van elders in Nederland of van buiten Nederland).¹⁰ In de periode 2001 tot 2012 is het aandeel forensen dat een baan heeft in de stadsgewesten inderdaad gestegen (van 36 naar 38 procent van alle werknemers in loondienst; hoofdstuk 3). Ook verhuizers spelen een rol bij het vervullen van banen in de stad. Van alle werknemers die in 2012 in hetzelfde stadsgewest werken én wonen, woonde bijna 13 procent daar in 2001 nog niet. In Utrecht (16 procent) en Amsterdam (15 procent) is het aandeel verhuizers nog wat groter. Deze steden hebben dus veel nieuwe inwoners aangetrokken die (inmiddels) ook een baan in de regio hebben.

Wanneer onderscheid wordt gemaakt in laag- en hoogbetaalde banen (hoofdstuk 3), dan blijken de forensen vooral in groteren getale op de laagbetaalde banen in de stad af te komen. In 2012 werd 30 procent van de laagbetaalde banen ingenomen door mensen van buiten het stadsgewest, in 2001 was dat nog 25 procent. Het aandeel forensen binnen de categorie hoogbetaalde banen is voor alle 22 stadsgewesten tezamen gelijk gebleven. Stadsgewesten Den Haag, Utrecht en Amsterdam nemen hierin een uitzonderingspositie in; voor de hoogbetaalde banen is het aandeel forensen daar gedaald met respectievelijk 7, 4 en 2 procentpunt. Voor de laagbetaalde banen is het aandeel forensen er conform de genoemde landelijke trend gestegen.

De stijging van het aandeel forensen met een laagbetaalde baan lijkt samen te hangen met de trend dat grote en succesvolle steden vaak ook een consumptiestad zijn waar

mensen graag willen wonen, dicht bij de voorzieningen (Marlet 2009; De Groot et al. 2010; PBL 2015). Mensen met een hoger loon kunnen het zich makkelijker veroorloven om een woning te kopen in de populaire en vaak duurdere consumptiesteden dan degenen die behoren tot de lagere loongroepen. Het is echter de vraag of dit ook opgaat voor Den Haag: daar hangt de afname van het aandeel forensen voor de hoogbetaalde banen mogelijk samen met de afname van dit soort banen in deze stad.

Nemen ongelijkheid en polarisatie toe?

Bij een *trickle-down* kunnen mensen met een laag inkomen profiteren van het succes van de stad, en hun positie verbeteren. Dit hoeft echter niet per se samen te gaan met een afnemende ongelijkheid onder inwoners in de stad. Sterker nog, Saskia Sassen stelt dat met een toenemende verdienstelijking van de economie er zelfs sprake is van polarisatie in de stad (bijvoorbeeld Sassen 2006). Om te beoordelen of dat ook geldt voor de Nederlandse steden, kijken we zoals gezegd naar twee arbeidsmarktsituaties¹¹: 1) of mensen werk of geen werk hebben, en 2) als ze werk hebben, hoe groot de verschillen dan zijn in het loon dat ze ontvangen.¹²

Wat betreft het eerste, blijkt dat de werkloosheid in de Nederlandse stadsgewesten gemiddeld nauwelijks is toegenomen (hoofdstuk 5). Ook in 2012 is deze internationaal gezien nog relatief laag. Het aantal werklozen (ww- plus bijstandsonvangers) is dus niet toegenomen. Het werkloosheidspercentage is in de periode 1999-2012 in de 22 stadsgewesten zelfs licht afgenomen, met 0,02 procentpunt. Dit komt vooral door de daling van het aandeel werklozen in de stadsgewesten Amsterdam, Rotterdam en Dordrecht; in de meeste andere stadsgewesten stijgt de werkloosheid.

Het verschil in (bruto)loon is in Nederland licht toegenomen (toename van de Gini-coëfficiënt met 1 procent tussen 2006 en 2012, zie hoofdstuk 4).¹³ Zowel het verschil (Gini-coëfficiënt van 0,26 in 2012) als de toename van het verschil is in internationaal opzicht bescheiden (Groot & De Groot 2011; Morgan & Stanley 2015; WRR 2014).¹⁴

In de stadsgewesten is de loonongelijkheid onder de inwoners in 2012 gemiddeld iets groter dan in 2001 (Gini-coëfficiënt van 0,27 in alle 22 stadsgewesten), maar de toename is conform de landelijke trend. Wel is de groei van de loonongelijkheid in stadsgewest Amsterdam bovengemiddeld (1,5 procent). In 2012 is de loonongelijkheid in dit stadsgewest dan ook het grootst (Gini-coëfficiënt van 0,29). Tussen 2001 en 2012 is overigens het gemiddelde loon van alle looncategorieën in Nederland gestegen (gecorrigeerd voor inflatie) (zie hoofdstuk 3).

De toenemende loonongelijkheid uit zich ook in meer polarisatie, zowel in heel Nederland als in de stadsgewesten (hoofdstuk 4). De loonverschillen tussen de 25 procent meest en de 25 procent minst verdienenden zijn tussen 2006 en 2012 in Nederland toegenomen met 3 procent en in de stadsgewesten met 3,5 procent.

Met andere woorden: het verschil tussen arm en rijk wordt groter. Net als de loonongelijkheid is de polarisatie in 2012 het sterkst in stadsgewest Amsterdam. Dat was al zo in 2006, maar in vergelijking met de andere stadsgewesten zijn de beloningsverschillen van de meest en minst verdienenden daar ook nog meer toegenomen (ruim 4 procent).

Polarisatie heeft niet alleen te maken met grotere loonverschillen; ook het aantal mensen dat behoort tot de laagste en hoogste loonklassen kan zijn toegenomen. In de 22 stadsgewesten zijn alle loonklassen in omvang gegroeid, maar de groep meest verdienenden is het sterkst gegroeid. Van de zeven stadsgewesten met centrumgemeenten van boven de 200.000 inwoners is alleen in Amsterdam, en in lichte mate ook in Eindhoven, het aantal inwoners met zowel een hoog- als een laagbetaalde baan meer gestegen dan de tussenliggende loongroepen. Van de overige vijf stadsgewesten, waar dus het aantal inwoners met een hoogbetaalde baan is gestegen, spant Utrecht de kroon. Al met al is de polarisatie in stadsgewest Amsterdam het sterkst. Niet alleen nemen daar de loonverschillen tussen onder- en bovenkant toe, ook de omvang van beide groepen neemt toe (hoofdstuk 4).

De toename van de groep hoogbetaalden in de stad is een bekend fenomeen. Hoogbetaalden trekken in toenemende mate naar de stad, niet alleen vanwege de vele banen, maar ook om de aanwezigheid van allerlei voorzieningen. Zoals eerder gezegd, de stad is niet alleen een productiestad maar ook een consumptiestad (De Groot et al. 2010).

Ook de groei van de groep laagbetaalden in de stad komt volgens Glaeser (2011) door migratie. Hij stelt dat mensen die in de stad wonen daar niet armer worden, maar dat de stad als een magneet nieuwe armen aantrekt. Maar in Nederland blijkt de stad nauwelijks als een magneet op de armen te werken. Zo verhuist de groep bijstandsontvangers nauwelijks naar de stad (of er vandaan). Van alle bijstandsontvangers die in 2012 in de stadsgewesten wonen, is in de periode 1999-2012 bijvoorbeeld slechts 7 procent naar een van de stadsgewesten verhuisd (hoofdstuk 5). In Amsterdam is dat zelfs slechts 5 procent. Dit heeft waarschijnlijk niet alleen te maken met geringe kansen op de arbeidsmarkt, maar ook met de lastige situatie om vanuit de bestaande sociaal-economische positie een woning in de stad te verkrijgen. Wachtlijden voor huurwoningen, verhuiskosten en het woonruimteverdelingsbeleid spelen daarbij een rol.

Nederlandse steden trekken wel nieuwe inwoners aan die behoren tot de lagere loongroepen, maar deze stroom is bescheiden. Niet alleen vergeleken met de veel omvangrijkere laagbetaalde groep die niet verhuist, maar ook vergeleken met de instroom van mensen met een hoger loon. Ook hier springt het stadsgewest Utrecht er uit: 9 procent van het laagste loonkwartiel dat in 2012 in die stad woont, woonde in 2001 nog elders, in het hoogste kwartiel is dat maar liefst 20 procent. Het stadsgewest van Rotterdam kent de laagste instroom van buiten de stad: 5 procent in het laagste loonkwartiel in 2012 komt van elders, 9 procent in het hoogste.

Inwoners met laagbetaalde banen kunnen wel degelijk ‘arm’ worden in (zij het niet per se dóór) steden. Stadsgewesten Amsterdam en Utrecht spannen daarbij de kroon: 34 procent van de inwoners die in 2012 tot de groep met de 25 procent laagst betaalde banen behoorden en al in 2001 in de stad woonden, bevond zich toentertijd nog in een hoger loonkwartiel (hoofdstuk 4).¹⁵ Van deze groep behoorde ruim 13 procent in 2001 zelfs nog tot de 50 procent best verdienenden.

Kortom, ondanks een gemiddelde stijging van het loon vindt er in de Nederlandse stadsgewesten een zekere mate van polarisatie en toenemende ongelijkheid plaats. Dat komt primair doordat het verschil tussen arm en rijk in de stad groter is geworden, en veel minder doordat de stad lagere loongroepen aantrekt.

Neemt de segregatie toe?

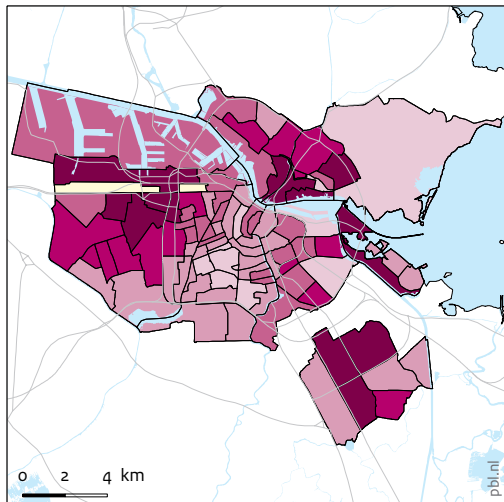
In maatschappelijke discussies en in de literatuur wordt vaak verondersteld dat een toenemende ongelijkheid zich vertaalt in een toenemende ruimtelijke segregatie en concentratie van de *have nots* (Tammaru et al. 2016a). De relatie tussen ongelijkheid en segregatie is echter complex: ongelijkheid kan toenemen terwijl de segregatie afneemt en vice versa (Ponds et al. 2015b). Ook in de 22 Nederlandse stadsgewesten is er geen verband tussen de ontwikkeling van loonongelijkheid en de ontwikkeling van segregatie (hoofdstuk 4). Ongelijkheid is weliswaar een noodzakelijke voorwaarde voor segregatie, maar geen voldoende. Veel andere factoren, zoals ruimtelijk beleid en woningmarktbeleid, zorgen ervoor dat een toenemende ongelijkheid zich niet meteen en niet één-op-één vertaalt in verdere segregatie (Tammaru et al. 2016a).

Qua segregatieniveau lijkt Nederland (in ieder geval Amsterdam) zich in de Europese middenmoot te bevinden (Tammaru et al. 2016a). De segregatie van het hoogste loonkwartiel is in het algemeen groter dan die van het laagste (hoofdstuk 4; zie ook Leidelmeijer et al. 2015). Dit heeft vermoedelijk vooral te maken met de grotere keuzevrijheid op de woningmarkt van mensen met een hoger loon om mensen met een vergelijkbare loonpositie op te zoeken: ‘soort zoekt soort’ (Bakens et al. 2015; Leidelmeijer et al. 2015).

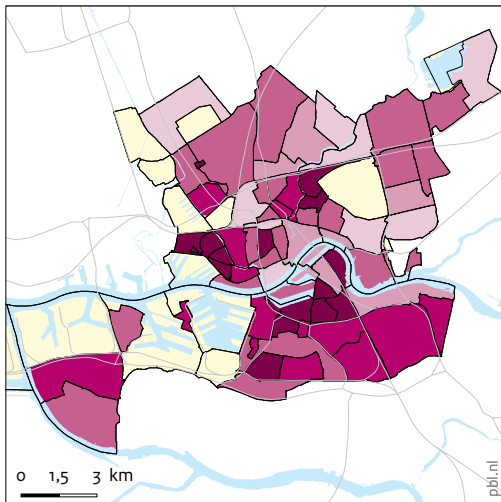
De segregatie van mensen die tot het laagste loonkwartiel behoren is tussen 2001 en 2012 in alle stadsgewesten toegenomen. In Amsterdam is deze toename echter veel minder groot dan in alle andere stadsgewesten. Van de grotere steden was de mate van segregatie van inwoners met laagbetaald werk in 1999 nog het kleinst in Eindhoven, maar in 2012 is dat Amsterdam. Den Haag blijft in de hele periode de stad met de sterkste loonsegregatie. Naast een proces van toenemende segregatie blijkt ook dat buurten met een hoog aandeel inwoners met laagbetaald werk (laagste kwartiel) zich in specifieke delen van de stad concentreren (zie figuur 2).

Figuur 2
Aandeel inwoners met laagbetaalde banen, 2012

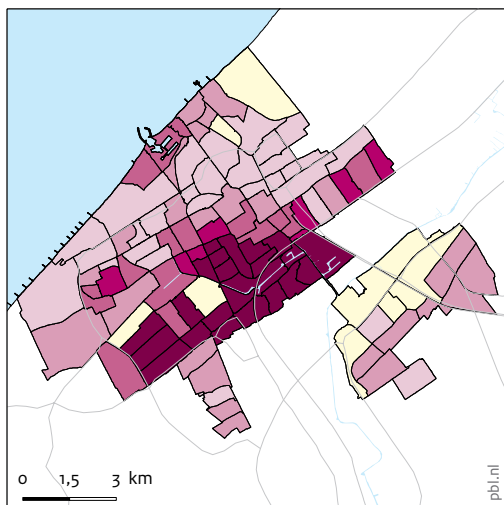
Amsterdam

Rotterdam

Den Haag

Aandeel laagbetaalden per buurt
 van totaal aantal inwoners in loondienst (%)

- 13 of minder
- 13 – 21
- 21 – 29
- 29 – 37
- Meer dan 37
- Onvoldoende waarnemingen

Bron: CBS; bewerking PBL

De segregatie van mensen in het bovenste loonkwartiel is tussen 2001 en 2012 in de Nederlandse stadsgewesten minder snel toegenomen (hoofdstuk 4). Sterker nog, op gemeenteniveau is de segregatie van de inwoners met hoogbetaalde banen in Utrecht, en ook enigszins in Amsterdam, zelfs afgenomen. Dit lijkt het effect van ‘gentrificatie’, oftewel het proces waarbij mensen met de hogere opleiding en inkomens verhuizen naar de als minder goed bekend staande stadswijken, waardoor die wijken geleidelijk verbeteren en populairder worden. Dit is mede het gevolg van de verkoop van huurwoningen door corporaties aan particulieren (Boterman & Van Gent 2015), vermoedelijk in combinatie met stijgende huizenprijzen elders waardoor mensen genoeg nemen met een woning die niet in hun voorkeurswijk staat en waardoor ‘soort zoekt soort’ (Bakens et al. 2015) minder opgeld doet.

Segregatie kan negatieve gevolgen hebben wanneer het betekent dat het wonen in een buurt met veel kansarmen iemands kansen, bijvoorbeeld op de arbeidsmarkt, vermindert. Voor ww- en bijstandsonvangers blijkt de kans op een baan inderdaad kleiner als zij in een buurt wonen waar een groot aandeel van de inwoners afhankelijk is van een bijstandsuitkering (hoofdstuk 5). Omdat dit soort buurten zich vooral in de steden bevinden, maakt dit dat deze werkzoekenden in steden minder kans op een baan hebben. Of dat nu precies door de buurt komt of omdat mensen met vergelijkbare (‘banenkansverminderende’) kenmerken in die buurt clusteren, is moeilijk vast te stellen (Boschman 2015). Zo zijn vooral langdurig werklozen aangewezen op sociale huurwoningen en concentreren zij zich in buurten waar dat soort woningen staat. Het is dan de vraag wat hun kansen op de arbeidsmarkt vermindert: het wonen in een buurt met veel bijstandsonvangers of individuele kenmerken.

Tussen 1999 en 2012 zijn in de meeste stadsgewesten de bijstandsonvangers meer verspreid geraakt over verschillende gemeenten. Maar in alle grotere steden is de segregatie van bijstandsonvangers in die periode wel toegenomen (behalve in Rotterdam). Voor een deel heeft dit te maken met een algehele daling van het aantal bijstandsonvangers (tot 2012); in wijken waar al weinig bijstandsonvangers woonden, blijven er bijna of geen bijstandsgerechtigden meer over, en in wijken waar er veel woonden, blijven er ook relatief veel over. Met andere woorden, er zijn minder bijstandsonvangers, maar ze wonen relatief wel meer geconcentreerd.

Kortom, zowel de stedelijk-economische ongelijkheid als de segregatie neemt in veel steden in Nederland toe.

Toenemende ongelijkheid en segregatie ... een probleem of niet?

Over ongelijkheid en segregatie bestaan verschillende meningen en ideeën. Vaak worden ze gezien als probleem waar de overheid hoort in te grijpen. Voordat we

beleidsopties kunnen verkennen, is het van belang eerst antwoord te geven op de vraag of en onder welke omstandigheden *stedelijk-economische ongelijkheid* eigenlijk een probleem is en om overheidsinterventie vraagt. Wanneer is economische ongelijkheid onrechtvaardig of onaanvaardbaar? We gaan in op drie veelvoorkomende perspectieven. Reflectie vanuit verschillende perspectieven draagt bij aan bewustere en beter onderbouwde beleidskeuzes.¹⁶

- 1) Het eerste perspectief gaat uit van de gedachte dat economische ongelijkheid negatieve gevolgen kan hebben voor maatschappelijke doelen zoals economische groei, sociale stabiliteit, gezondheid en democratie, en om die reden moet worden voorkómen en verminderd (Stiglitz 2012; Wilkinson & Pickett 2009). Over het effect van *stedelijk-economische ongelijkheid* is minder bekend. Maar wanneer het zo is dat *stedelijk-economische ongelijkheid* negatieve effecten heeft, dan komt egalitatie van verschillen nadrukkelijk in beeld. Meer inzicht in de precieze causale mechanismen is daarbij van belang.
- 2) Het tweede perspectief stelt dat economische ongelijkheid, of *relatieve* armoede, irrelevant is en dat beleid zich zou moeten richten op het voorkómen van *absolute* armoede (Moroni 2015).¹⁷ Met andere woorden, niet de economische 'afstand' tussen groepen is relevant, maar de vraag of de armsten zich boven of onder de (absolute) normen bevinden (Chiappero-Martinetti & Moroni 2007). Dit perspectief sluit ook aan op een deel van het werk van John Rawls (1971; 1993) en zijn principe van *justice as fairness*. Ongelijkheid en een toename ervan zijn volgens Rawls gerechtvaardigd mits de minstbedeelden er qua toegang tot *primaire goederen* (bijvoorbeeld inkomen) op vooruitgaan. Ook Rawls lijkt daarbij (in ieder geval in zijn latere werk) meer gericht op het voorkómen van absolute materiële armoede, dan op het tegengaan van relatieve armoede en ongelijkheid.¹⁸ Dit perspectief kan worden doorvertaald naar het voorkómen van stedelijke armoede, in plaats van stedelijke ongelijkheid en heeft betrekking op de aanwezigheid van basisvoorzieningen (primaire goederen, in de termen van Rawls) zoals goede huisvesting (Basta 2015).
- 3) Ook het derde en laatste perspectief is gericht op absolute armoede, in plaats van economische ongelijkheid (relatieve armoede), maar dan niet in materiële zin, maar in termen van de mogelijkheden die mensen hebben om een waardig leven te leiden (Chiappero-Martinetti & Moroni 2007). Dit is gebaseerd op werk dat past binnen de zogenoemde *capability*-benadering (in het bijzonder Nussbaum 2011). Nussbaum (2011) komt met een lijst van tien basale mogelijkheden, waaronder invloed op de eigen woon- en werkomgeving. Zij stelt dat beleid erop gericht moet zijn dat individuen op alle tien de aspecten over voldoende mogelijkheden beschikken. Wanneer we dit projecteren op stedelijke ontwikkeling, moet worden gedacht aan de (on)mogelijkheid om in bepaalde wijken een hypotheek te verkrijgen of een baan.

Tabel 1

Beleidscategorieën ten aanzien van stedelijke-economische ongelijkheid

	Mensgericht	Gebiedsgericht
Trekken (aan de bovenkant)	<ul style="list-style-type: none"> - Verbeteren hoger onderwijs - Stimuleren kenniseconomie 	<ul style="list-style-type: none"> - Creëren / stimuleren productie- en innovatiemilieus
Duwen (tegen de onderkant)	<ul style="list-style-type: none"> - Scholing - Inkomensbeleid - Arbeidsmarktbeleid - Integratiebeleid 	<ul style="list-style-type: none"> - Mengingsbeleid - Investeren in leefbaarheid

Samenvattend: in het eerste perspectief worden (stedelijke) ongelijkheid en de toename ervan als een probleem gezien (mede vanwege de negatieve gevolgen voor de samenleving¹⁹). Bij het tweede en derde perspectief is het belangrijker dat een individu zich boven maatschappelijk aanvaarde drempelwaardes bevindt.

Als het beleid wat wil, wat kan het doen?

Beleidsmakers kunnen stedelijk-economische ongelijkheid op verschillende manieren tegemoet treden. Ruimtelijk en gebiedsgericht beleid is er een van (tabel 1, zie ook hoofdstuk 1). Het is van belang om de verschillende beleidscategorieën te onderscheiden en systematisch te verbinden aan de empirische bevindingen en de normatieve perspectieven. Hierdoor kan het beleid gericht en daardoor effectiever worden (zie bijvoorbeeld Permentier et al. 2013).

De literatuur maakt onderscheid tussen mensgericht en gebiedsgericht beleid. Daar waar het eerste type beleid zich direct richt op het (generiek) ondersteunen van mensen, gebeurt dat bij het tweede type indirect via het verbeteren van het gebied. Volgens velen, waaronder Glaeser, heeft mensgericht beleid de voorkeur: ‘public policy should help poor *people*, not poor *places*’ (Glaeser 2011: 9; cursief in origineel). Wel komt gebiedsgericht beleid in beeld wanneer de plek (de wijk of de regio) bijdraagt aan de economische ongelijkheid of de armoede. Daarbij moet worden opgemerkt dat in tabel 1 ter verduidelijking een scherp onderscheid wordt gemaakt in beleidscategorieën, maar dat de scheiding ertussen niet heel absoluut is: bij gebiedsgericht beleid hoeft niet alleen sprake te zijn van ingrepen in de fysieke ruimte, het kan zich ook direct richten op de positie en mogelijkheden van mensen, zij het niet generiek maar in specifieke gebieden (zoals wijken en stedelijke regio’s).

Daarnaast maken we onderscheid in beleid dat is gericht op het *meetrekken* van de onderkant via het stimuleren van de bovenkant (*trickle-down*), en beleid dat zich direct richt op het opstuwen van de onderkant (*duwen*).

We bekijken de beleidscategorieën eerst vanuit het eerste normatieve perspectief: het tegengaan van stedelijk-economische ongelijkheid. Een voorbeeld van beleid dat hierbij kan worden ingezet, is gericht op het verbeteren van het hoger onderwijs en het stimuleren van innovatie ('trekken aan de bovenkant'). Deze verbetering aan de bovenkant van de arbeidsmarkt kan ervoor zorgen dat indirect de lager betaalde werknemers meeprofiteren. Uit ons onderzoek blijkt inderdaad een *trickle-down*-effect van het aantal hoogbetaalde banen naar de beloning van de laagst betaalden. Maar tegelijkertijd treedt er in de beloning polarisatie op: de beloning van de bovenste looncategorie stijgt harder dan die van het laagste kwart. Het loon van de laagstbetaalden stijgt dus weliswaar, maar er is toch sprake van toenemende loonongelijkheid. Bovendien blijkt het mechanisme van *trickle-down* nauwelijks te werken voor degenen die afhankelijk zijn van een ww- of bijstandsuitkering; zij gaan er niet op vooruit.

Kortom, beleid gericht op een *trickle-down*-effect is waarschijnlijk niet effectief om de ongelijkheid te verminderen (maar mogelijk wél effectief met het oog op andere beleidsdoelen). Om het gat tussen groepen te verkleinen of niet te groot te laten worden, is daarom direct op armoede en vaardigheden gericht beleid (zoals scholing, inkomensbeleid en arbeidsmarktbeleid) noodzakelijk om de groepen die niet meekomen te ondersteunen ('duwen tegen de onderkant'). Als de stad of de wijk een belemmerende factor vormt en zo de nadelige positie van de onderklasse verder versterkt, dan kan gebiedsgericht beleid zinvol zijn. Naar aanleiding van een SCP-onderzoek naar het Krachtwijkenbeleid moeten we wel opmerken dat de effectiviteit van deze aanpak aandacht verdient; dit beleid heeft niet het beoogde effect op inkomensontwikkeling en sociale stijging gehad (Permentier et al. 2013). Gelet op het belang van lokale kennis ligt een directe beleidsverantwoordelijkheid van het Rijk bij gebiedsgericht beleid niet voor de hand. Gemeenten zouden hier – samen met corporaties, onderwijs- en welzijnsinstellingen – beter toe in staat moeten zijn. Wel is het van belang dat het Rijk erop toeziet en ervoor zorgdraagt dat gemeenten (financieel) voldoende geëquipeerd zijn om die rol te vervullen.

Het tweede normatieve perspectief, gericht op het bestrijden van absolute materiële armoede in plaats van het verkleinen van verschillen (economische ongelijkheid), maakt 'trekken aan de bovenkant' minder voor de hand liggend (de bovenste twee kwadranten van tabel 1). Ten eerste omdat het beleid zich dan niet direct richt op de doelgroep, degenen onder de armoedegrens. Ten tweede omdat ons onderzoek laat zien dat er een groep is die niet profiteert van de *trickle-down* van stedelijk-economisch succes (de werklozen).

Beleid gemaakt vanuit dit tweede perspectief zou primair moeten bestaan uit inkomensbeleid dat beoogt te voorkómen dat mensen onder de (absolute) armoedegrens of het sociale minimum zakken.²⁰ In Nederland zijn het minimumloon en de bijstandsuitkering hiervoor bedoeld. De bepaling van die grens is logischerwijs een nationale verantwoordelijkheid. Ook het voorzien in een basaal niveau van ruimtelijke, in Rawls' termen *primaire goederen*, zoals goede huisvesting, openbaar vervoer, groen en

een veilige leefomgeving, past binnen de combinatie van gebiedsgericht beleid met duwen tegen de onderkant (Basta 2015; Moroni 1997). Dit is primair een lokale aangelegenheid.

Ook in het geval van de *capability*-benadering, het derde perspectief, valt het stimuleren van 'de bovenkant' buiten beschouwing als beleidsoptie. In dit perspectief gaat het ook om absolute armoede, maar dan om een gebrek aan mogelijkheden (*capabilities*), zoals de kans op het vinden van een baan. Via scholing en omscholing kunnen mogelijkheden om een baan te krijgen worden vergroot. Dit kan generiek beleid zijn, maar gebiedsgerichte varianten zijn mogelijk nog effectiever, aangezien er op lokaal of buurtniveau meer kennis is over de mismatch tussen vraag naar en het aanbod van vaardigheden (zie Weterings et al. 2013). Hierbij kan worden gedacht aan job coaching, stages, re-integratiebeleid en arbeidsmarktbemiddeling. De effectiviteit van dergelijk gebiedsgericht beleid is wel een aandachtspunt. De ervaringen met zulk beleid leren dat coördinatie en een overkoepelende doelstelling belangrijk zijn. Het blijkt anders moeilijk de verschillende beleidsterreinen, zoals economie, onderwijs en sociale zaken, op elkaar af te stemmen, en duidelijke afspraken te maken tussen gemeenten, ondernemers en kennisinstellingen (Edzes et al. 2015; Ministerie van SZW 2014).

Resumé: een verdeelde triomf

Net als in veel andere landen lijkt er in Nederland sprake van een 'triomf van de stad'. Anders gezegd: de economische en banengroei in de stad floreert dankzij allerlei agglomeratie-effecten. Het verschil tussen stad en land wordt groter. Maar ook het verschil tussen steden onderling wordt groter (divergentie).

Dat zegt echter niet alles; de triomf blijkt verdeeld. Banengroei- of krimp betekent niet automatisch een afname (of toename) van de werkloosheid. Ons onderzoek laat zien dat de banengroei ook ten goede komt aan mensen die geen inwoner van de stad waren of zijn, maar er naartoe verhuizen, dan wel daar dagelijks voor hun werk naartoe pendelen. Binnen de Nederlandse stadsgewesten profiteert weliswaar een deel van de laagbetaalde arbeidskrachten van het succes van de stad; hun baan wordt beter betaald omdat ze in een omgeving werken waar meer hoogbetaalde banen zijn ('The rising tide lifts all boats' of het *trickle-down-effect*). Maar tegelijkertijd is er een groep structurele werklozen die ongevoelig is voor welke getijdewisseling dan ook.

Daarnaast neemt binnen de stadsgewesten in het algemeen de loonongelijkheid toe, vooral doordat het verschil tussen de laagbetaalden en hoogbetaalden groter wordt. Ook de segregatie van deze hoog- en laagbetaalden neemt in het algemeen toe. Wel is het zo dat de steden met de sterkste toename van ongelijkheid niet per se de sterkst segregerende steden zijn, en andersom.

In hoeverre deze ontwikkelingen als een probleem worden ervaren, betreft een waardeoordeel, dat afhangt van het gehanteerde normatieve perspectief. Wel kunnen we in het algemeen stellen dat een eenzijdige focus op relatieve verschillen (lees: ongelijkheid) het zicht op de ontwikkeling en positie van de laagbetaalde groepen kan belemmeren. Het is belangrijk ook de loonontwikkeling van verschillende groepen te beschouwen. Zo stijgt de beloning van de onderkant in Nederland weliswaar minder sterk dan die van de bovenkant, maar ze stijgt wel.

Uit het perspectief van *stedelijke* armoede (absoluut dan wel relatief), komt stads-regionaal of wijkgericht (*place-based*) beleid nadrukkelijk in beeld wanneer die armoede door stedelijke kenmerken wordt veroorzaakt of versterkt. Veel werkloosheid en armoede is structureel van aard en clustert ruimtelijk gezien. Voor deze groep is een meer direct (gebiedsgericht) beleid gericht op het voorkómen of keren van een armoedeval vanuit alle perspectieven zinvol.

Noten

- 1 Andere vormen van ongelijkheid zoals sociaal-culturele, etnische en onderwijsongelijkheid vormen niet het onderwerp van studie. In de verklaring van economische ongelijkheid spelen zij uiteraard wél een rol.
- 2 Zie TK (2014); Kamerbrief (2014); Ministerie van BZK (2015).
- 3 Via de sociale zekerheid, de publieke financiën, industriebeleid maar zeker ook binnen het ruimtelijke beleidsdomein stond jarenlang het bestrijden van ruimtelijke ongelijkheid centraal (zie Raspe & Van Oort 2007 over deze traditie). Via gebiedsgericht beleid speelde dit op zowel stedelijk/regionaal niveau als op wijk- en buurtniveau. Denk aan het beleid ten aanzien van krimpregio's, het Langman-akkoord, de Stadsvernieuwing en het Krachtwijkenbeleid. In Nederland zijn steden niet zo achteruitgegaan zoals Detroit in de Verenigde Staten en wijken niet zoals The Bronx in New York.
- 4 In onze empirische analyses is 2012 het meest recente jaar. Dit komt omdat we gebruikmaken van gedetailleerde (micro)data van Cambridge Econometrics en het CBS en 2012 daarbinnen het laatste jaar is waarvoor gegevens op dit lage aggregatieniveau beschikbaar zijn (op het moment van de uitvoering van de studie).
- 5 Het presteren van steden wordt vaak in productiviteit uitgedrukt. Maar aangezien deze verkenning is gericht op banen en beloning, laten we dat hier achterwege. Een hoge productiviteit komt niet per se ten goede aan de arbeidsmarkt. Sterker nog, met hoe minder werkenden eenzelfde toegevoegde waarde wordt bereikt, des te groter de productiviteit.
- 6 Als we verwijzen naar 'de' stad of naar steden dan hebben we het afwisselend over stedelijke regio's, stadsgewesten en specifieke (stedelijke) gemeenten. Bij de eerste gaat het om 'stedelijke' COROP-/NUTS3-regio's (zie bijlage 2.1 van hoofdstuk 2 voor een uitleg over de gehanteerde regio-indeling), stadsgewesten zijn kleiner en zijn conform de CBS-definitie (zie kader 3.1 in hoofdstuk 3) en stedelijke gemeenten vallen daar weer binnen en volgen de gemeentegrenzen. De keuze voor het een of ander wordt meestal ingegeven door databeschikbaarheid.

- 7 Vaak wordt de achterblijvende banengroei in Rotterdam toegeschreven aan de minder positieve sectorstructuur, zoals chemie en havenbedrijvigheid. Wij constateren dat de sectorcomponent niet nadelig heeft uitgepakt, maar eerder de specifieke regionale omstandigheden. Dit is in lijn met de bevindingen van andere studies (zie Weterings & Van Oort 2014).
- 8 Dit wordt ook wel de consumption hypothesis genoemd. Volgens deze hypothese leidt de aanwezigheid van meer mensen met een goedbetaalde baan in steden tot een toename van de vraag naar consumentendiensten. Omdat veel werkzaamheden in deze sector weinig tot geen opleiding vereisen, zouden vooral de mensen aan de onderkant van de arbeidsmarkt hiervan profiteren (zie Ponds et al. 2015b).
- 9 Dit is gecorrigeerd voor allerlei persoonskenmerken zoals leeftijd, geslacht, etniciteit en opleidingsniveau.
- 10 Omdat we de toename van het aantal banen per hoofd van de potentiële beroepsbevolking vergelijken met de toename van het aandeel werklozen binnen de potentiële beroepsbevolking, controleren we al voor de groei van de beroepsbevolking door demografische ontwikkelingen of een gestegen participatiegraad.
- 11 Vanwege dit arbeidsmarktperspectief blijven vermogen en vermogensongelijkheid buiten beschouwing.
- 12 In deze studie kijken we naar de beloning van alle werknemers in loondienst (zelfstandigen worden buiten beschouwing gelaten). We kijken dus naar loonongelijkheid en niet naar inkomensongelijkheid. Inkomen is meeromvattend. Naast inkomen uit arbeid (loon) gaat het ook om inkomen uit eigen onderneming, uitkering inkomensverzekeringen en uitkering sociale voorzieningen (met uitzondering van kinderbijslag en kindgebonden budget). Er is bij beloning gecorrigeerd voor verschillen in duur van de werkweek (werken in deeltijd), zodat de beloning van werknemers onderling vergeleken kan worden (zie ook De Beer 2014).
- 13 In 2006 is het CBS overgegaan op een nieuwe bron voor gegevens over alle banen in Nederland. Het is daardoor niet mogelijk de loonontwikkeling tussen 2001 en 2012 te bepalen. Zie hoofdstuk 3 voor een meer uitgebreide toelichting.
- 14 De waarde van de Gini-coëfficiënt ligt tussen 0 en 1. Er moet bedacht worden dat het hier gaat om brutoloonongelijkheid. Nederland kent een progressief belastingstelsel waardoor de nettoloonongelijkheid kleiner is (Bruil 2015). Door de focus op de arbeidsmarkt blijft vermogensongelijkheid in deze studie buiten beschouwing; deze is in vergelijking tot de loon- en inkomensongelijkheid in Nederland en in vergelijking met vermogensongelijkheid in andere welvarende landen relatief groot (Bruil 2015; WRR 2014).
- 15 Om te voorkómen dat mensen in 2001 nog geen baan hadden of alleen een bijbaan is deze analyse beperkt tot alle inwoners die in 2001 minimaal 25 jaar oud waren. We bekijken dus de aantrekkingskracht van steden op werkenden en laten de magneetfunctie van de stad op bijvoorbeeld jongeren die daar gaan studeren buiten beschouwing (zie daarvoor PBL 2015).
- 16 Voor een verdere uitwerking, zie hoofdstuk 1 en Buitelaar et al. (2016).
- 17 In de literatuur worden ongelijkheid en armoede vaak door elkaar gebruikt (zie bijvoorbeeld EUKN 2015). In hoofdstuk 1 en in Buitelaar et al. (2016) wordt verder stilgestaan bij het onderscheid en de vraag waarom armoede vanuit een intrinsiek normatief perspectief relevant is en economische ongelijkheid niet.

- 18 Voor de duidelijkheid, hier wordt materiële (economische) gelijkheid bedoeld, Rawls pleit wel voor formele gelijkheid, oftewel gelijke kansen en rechten.
- 19 In lijn met anderen gaan wij ervan uit dat intrinsiek economische ongelijkheid niet onrechtvaardig is (Chiappero-Martinetti & Moroni 2007; Moroni 2015), 'slechts' instrumenteel, dus met het oog op andere factoren, zoals sociale stabiliteit en economische groei. Zie voor meer toelichting Buitelaar et al. (2016).
- 20 In een recente PBL-studie (zie De Groot et al. 2016) wordt echter aangetoond dat circa 685.000 huishoudens die huurtoeslag ontvangen rond moeten komen van een inkomen onder het sociale minimum.

VERDIEPING

VERDIEPING

De triomf van de stad én een grotere ongelijkheid?

Literatuurverkenning

1.1 Meer ongelijkheid, polarisatie en segregatie? Hypothesen voor empirisch onderzoek

Wie volgt wat er op het Binnenhof in Den Haag gebeurt, ervaart de bijzondere dynamiek van het hart van onze democratie. Naast de parlementaire drukte ‘van alledag’ komen hier geregeld grote denkers langs. Zo werd eind 2014 de econoom Thomas Piketty op het Binnenhof onthaald, om na het lanceren van zijn boek *Capital in the twenty-first century*, de discussie over een steeds groter wordende ongelijkheid te voeden. Twee jaar eerder bezocht Harvard-econoom Ed Glaeser de Ridderzaal. Zijn boodschap: steden zijn onze grootste innovaties, ze maken ons rijker, slimmer, groener, gezonder en gelukkiger (de ondertitel van zijn bestseller *The triumph of the city* uit 2011).

Divergentie tussen steden

Beide economen representeren een omvangrijke literatuur over twee thema's die niet los van elkaar staan. Juist de wisselwerking staat centraal in het werk van Enrico Moretti, die in 2012 *The new geography of jobs* schreef. Moretti beschrijft namelijk dat de ‘geografie van banen’ in hoog tempo aan het veranderen is. Deze nieuwe geografie is er een van een diepe en groeiende ongelijkheid tussen stedelijke regio's (2012: 14). Er zijn winnaars en verliezers. Hij illustreert dat aan de hand van de drie typen Amerikaanse steden die in de afgelopen twintig à dertig jaar zijn ontstaan. Het eerste type zijn de economisch snelgroeiende steden waarin innovatieve banen en hooggekwalificeerd *human capital* zich concentreren en die steeds meer ‘goede’ banen en werknemers aan zich binden.¹ Daarnaast zijn er steden met een slechte sectorstructuur, met veel zogenoemde *dead-end-jobs* en weinig goed gekwalificeerde arbeidskrachten, die steeds verder afglijden.² Tussen deze twee extremen bevindt zich een groep steden die nog beide kanten op kan bewegen. Omdat de uitersten van elkaar af bewegen,

in een steeds hoger tempo, spreekt Moretti van *The great divergence*. De vraag die zich aandient, is of er ook in Europa en in Nederland sprake is van een dergelijke divergentie. Vandaar onderstaande hypothese (1):

Hypothese 1: Er is sprake van een divergentie tussen steden

Profiteren van een innovatieve stad

De divergentie tussen stedelijke agglomeraties wordt in belangrijke mate gevoed doordat de banen die passen bij de groeiende kenniseconomie een sterke neiging hebben om bij elkaar te clusteren. Deze clustering trekt weer nieuwe innovatieve banen aan, vooral omdat de bedrijven profiteren van de nabijheid van veel andere innovatieve bedrijven. Ze worden innovatiever en productiever door onderlinge kennis-*spillovers*, arbeidsmarktvoordelen en doordat ze elkaars inputs gebruiken. Kortom: ze zijn gevoelig voor agglomeratievoordelen (zie tekstkader 1.1). Maar steden groeien niet alleen door de clustering van kennisintensieve en innovatiebanen, ook lokale diensten (*local services*) groeien daar sterker. Moretti becijfert dat er vanuit de innovatieve banen³ een multipliereffect uitgaat doordat de goedbetaalde werknemers die deze banen vervullen voor andere banen in de omgeving zorgen, vooral ook lokale diensten.⁴ Eén innovatieve baan zorgt voor vijf additionele banen (Moretti 2012: 60). Het zijn banen in geschoolde beroepen (advocaten, leraren, verpleegkundigen) én in laaggeschoolde beroepen (obers, kappers, timmerlieden). ‘Voor elke nieuwe softwaredesigner ingehuurd door Twitter in San Francisco, zijn er vijf nieuwe vacatures voor barista’s, personal trainers, artsen, en taxichauffeurs in de gemeenschap’ (2012: 60; vertaling PBL). De impact van innovatieve banen is daarmee drie keer groter dan die van de traditionele productiesectoren (2012: 13). Dit vliegwiel werkt ook andersom. In regio’s waar (innovatieve) banen verdwijnen is er een indirect negatief effect op andere banen in de regio, zoals banen in de consumentendiensten.⁵

Moretti richt zich puur op het *trickle-down*-effect van innovatieve sectoren. In een recente studie van Ponds et al. (2015b) wordt (voor Nederland) gekeken naar het effect van de aanwezigheid van hoger opgeleiden (dus ongeacht de sector waarin ze werkzaam zijn) op het aantal banen voor lager opgeleiden. Ook dan is er sprake van een vliegwiel, zij het kleiner van omvang dan dat waarover Moretti spreekt: 1 procentpunt meer hoogopgeleiden onder de bevolking in de stad leidt gemiddeld genomen tot 0,31 procent meer banen voor laagopgeleiden in die stad (2015b: 12). Zowel Moretti (2012) als Ponds et al. (2015b) veronderstellen dat mensen met banen in de innovatieve sectoren respectievelijk mensen met een hoger opleidingsniveau, vanwege hun consumptiemogelijkheden en -gedrag zorgen voor werkgelegenheid voor lager opgeleide stadsgenoten. Voor het toetsen van deze *consumptiehypothese* kan echter worden gekozen voor een directere benadering, namelijk door te kijken in hoeverre een toename van de aanwezigheid van mensen met een hoogbetaalde baan, oftewel de mensen die meer te besteden hebben, leidt tot meer laagbetaalde banen. Deze laatste lijn volgen wij in dit onderzoek.

1.1 Agglomeratievoordelen

Bedrijven profiteren van elkaars nabijheid, wat een belangrijke reden is waarom ze clusteren. Er zijn drie belangrijke voordelen die traditioneel aan clusters, steden en agglomeraties worden gekoppeld. Deze mechanismen achter agglomeratievoordelen worden vaak beschreven als voordelen uit *sharing*, *matching* en *learning* (Duranton & Puga 2004). Steden bieden een grotere en daarmee een gespecialiseerdere arbeidsmarkt (*labor market pooling*). Dit verlaagt de zoekkosten van bedrijven die op zoek zijn naar geschikte arbeidskrachten, maar andersom geldt ook dat arbeidskrachten makkelijker een geschiktere baan vinden (die past bij hun vaardigheden). De kracht van de stad zit in de betere *matching* tussen bedrijven en arbeidskrachten. Hetzelfde geldt voor een grotere en gespecialiseerde markt van toeleveranciers en grootschalige voorzieningen. Voor bedrijven zijn de transactiekosten (zoek- en transportkosten) lager wanneer er een complex van (potentiële) toeleveranciers nabij is (*sharing* van kosten voor meer gespecialiseerde input). En ook voor toeleveranciers biedt het voordelen nabij een grotere markt van afnemers te zijn. Ten slotte staan kennis-*spillovers* centraal in het begrip van agglomeratievoordelen: bedrijven profiteren van de overdracht van kennis en interacties (*learning*) met elkaar (Rosenthal & Strange 2004). Deze interacties kunnen formeel zijn, verpakt in handelsrelaties, maar ook juist informeel en onbedoeld. Kern van deze relaties is vaak face-to-facecontact. Mensen hebben face-to-facecontact nodig om persoonlijke en complexe kennis uit te wisselen, vertrouwen op te bouwen, en continu een accurate beoordeling te kunnen maken van het potentieel aan constant veranderende bedrijfsrelaties. Het specificeren van producten en diensten, met elkaar samenwerken, het sluiten van bedrijfstransacties, en misschien wel de belangrijkste: het van elkaar kunnen leren en je kunnen ‘vergelijken’ met anderen (*peers*) – om er beter van te worden –, leunen alle sterk op de mogelijkheden die persoonlijke contacten bieden. Doordat in steden veel mensen op korte afstand van elkaar wonen en werken ontstaan daar interactiemilieus, die de frequente face-to-facecontact faciliteren (Glaeser & Maré 2001; Storper & Venables 2004).

Stedelijke massa en dichtheid bieden daarnaast agglomeratievoordelen aan de consumptiekant (Glaeser et al. 2001). Veel, diverse en hoogwaardige consumentendiensten bestaan bij de gratie van een omvangrijke en diverse afzetmarkt (schaalvoordelen). Tegelijkertijd maken diezelfde voorzieningen (*amenities* genaamd in de literatuur) de stad weer aantrekkelijker voor mensen en bedrijven om er zich te vestigen (of te bezoeken): ze voorzien in een hoge kwaliteit van de leefomgeving.

Vanuit de literatuur wordt dus *trickle-down* verondersteld. Zo stelt Moretti: ‘The rising tide lifts all boats, at least all boats that are in the same city’ (2012: 63). Deze hypothese heeft twee veronderstellingen in zich. Ten eerste gaat de toename van hoogbetaalde banen in de stad gepaard met de toename van laagbetaalde banen. Ten tweede hebben werknemers met laagbetaalde banen, in het bijzonder binnen de lokale diensten, in steden met veel hoogbetaalde banen ook een hoger loon (een betere baan). Dit maakt dat het voor laagopgeleiden en -betaalden gunstiger is om in een innovatieve stad te werken. Volgens Moretti geldt zelfs voor laagopgeleiden dat hun salaris meer afhankelijk is van waar ze wonen dan van hun cv. De volgende hypothese luidt dan ook:

Hypothese 2: Door het stijgende tij, stijgen alle boten in de stad

Ongelijkheid binnen steden

Moretti betoogt dat de triomf van de stad geen onverdeeld succes is en gepaard gaat met een nieuwe geografie van ongelijkheid. *The great divergence* is niet alleen een geografische divergentie tussen innovatieve en niet-innovatieve steden of agglomeraties, het is in Moretti’s woorden ook een ‘new geography of inequality’. Hierbij gaat het om ongelijkheid *binnen* steden. Dit is niet nieuw: Plato zei lang geleden al dat ‘any city, however small, is in fact divided into two, one city of the poor, the other of the rich’ (geciteerd in Glaeser 2011: 69). In steden (ook in landen met moderne economieën) concentreren zich ook vaak de armeren van de samenleving, omdat daar meer betaalbare woningen (sociale woningbouw) en faciliteiten zijn, zoals (collectief) openbaar vervoer, waar zij meer op zijn aangewezen dan mensen met een hoger inkomen.

De sociaal-economische ongelijkheid lijkt de laatste jaren toe te nemen, in het algemeen (Piketty 2014) en in steden in het bijzonder (Sassen 2006). Opvallend daarbij is dat wordt verondersteld dat juist in steden met een kennisintensieve economische structuur (de steden waar de triomf van de stad op van toepassing zou moeten zijn) de intrastedelijke ongelijkheid het sterkst toeneemt (Florida et al. 2014, Florida & Mellander 2015).

Binnen het ongelijkheidsdebat is specifiek interesse voor de ontwikkeling van de uitersten van de (inkomens- of loon)verdeling. Saskia Sassen (1991, 2006) stelt dat zowel het aantal hoog- als laagbetaalden is toegenomen als gevolg van technologische ontwikkelingen en toenemende globalisering. Dit wordt ook wel de polarisatiethese genoemd. Volgens Goos (2015) komt die polarisatie vooral doordat hoog- en laagbetaalden vaak niet-routinematig werk doen wat niet makkelijk kan worden vervangen door digitale technologieën (zoals computers, robots), terwijl veel werk dat door de middengroep wordt verricht daar wel gevoelig voor is. In het geval van laagbetaalden moet worden gedacht aan werk in de zorg, maar ook meer commerciële vormen van dienstverlening zoals de horeca.

Deze polarisatiethese hoeft overigens niet alleen over een toename van de omvang van de polen te gaan, maar kan ook betrekking hebben op de beloningsontwikkeling van de polen. De beloning van de uiterste loongroepen kan uit elkaar gaan lopen (zie ook Goos 2015). In deze studie vatten wij ook dit op als polarisatie.

De polarisatiethese is in verschillende empirische studies getoetst met wisselende uitkomsten (Burgers & Van der Waal 2007). Eén van de belangrijkste tegenhypotheses is dat er niet zozeer sprake is van een relatief krimpend middensegment, maar van een algehele opwaardering van de arbeidsmarkt. Deze professionaliseringsthese, waarvan Chris Hamnett (1994a; 1994b; 2003) de belangrijkste vertegenwoordiger is, stelt dat door een stijgend opleidingsniveau er steeds meer *middle-class professionals* komen en dat de onderkant steeds smaller wordt. De overgang van een industriële naar een dienstensamenleving heeft volgens Hamnett geen polariserend effect, maar valt samen met een groter wordende stedelijke middenklasse.

Ook in de context van de Nederlandse steden is een aantal studies gedaan naar de effecten van internationalisering en de-industrialisatie op de sociaal-economische ongelijkheid in steden (Burgers & Musterd 2002; Burgers & Van Der Waal 2007; Hamnett 1994a). Hamnett (1994a) stelt op basis van een analyse van de Randstad dat er – toentertijd – sprake is van professionalisering en niet van polarisatie. Burgers en Musterd (2002) concluderen dat de polarisatiethese wel degelijk van toepassing is op Amsterdam, terwijl die in Rotterdam minder aan de orde is.

Hoe kan het dat de verschillen tussen groepen (volgens de literatuur) groter worden terwijl de stad (volgens diezelfde literatuur) allerlei kansen zou moeten bieden? Glaeser (2011) wijst erop dat mensen niet arm worden in de stad, maar dat zij in de stad juist betere kansen op de arbeidsmarkt hebben. Dat de groep werknemers met een laagbetaalde baan desondanks groeit, komt doordat stad als een magneet werkt op deze groep. Succesvolle steden hebben dus wel een ‘liftende werking’, maar de onderkant groeit steeds opnieuw aan. In de woorden van Glaeser: ‘Cities don’t make people poor, they attract poor people’ (2011: 9). In de statistieken van het ‘aggregaat van steden’ wordt het succes dan minder prominent duidelijk: de positieve effecten van de toename van de hoogbetaalde (innovatieve en kennisintensieve) banen worden deels gecompenseerd door instroom van mensen met lage inkomens of werklozen.

Ook voor de groep hoogbetaalden wordt in de literatuur gewezen op de aantrekkingskracht van de stad als woonplek. De aantrekkingskracht wordt niet (alleen) bepaald door de aanwezigheid van banen – deze groep is vaak financieel in staat om naar de banen in de stad te pendelen –, maar door de aanwezigheid van (culturele) voorzieningen zoals bioscopen, theaters, musea, restaurants en cafés (Florida & Mellander 2015; De Groot et al. 2010; Marlet 2009).

Op basis van het voorgaande komen we tot drie aan elkaar gerelateerde hypothesen:

Hypothese 3: De ongelijkheid in de stad neemt toe

Hypothese 3a: De uitersten in de stad polariseren: de polen lopen uit elkaar, en worden groter

Hypothese 3b: Indien er sprake is van polarisatie dan wordt dit vooral veroorzaakt door migratie naar de stad van hoog- en laagbetaalden/werkenden en werklozen

Segregatie

Florida en Mellander (2015) beschrijven dat binnenstedelijke ongelijkheid zich volgens dezelfde principes ruimtelijk uitkristalliseert als die van de ongelijkheid tussen steden.⁶ De woonvoorkeuren van innovatieve, creatieve en hoogopgeleide inwoners gecombineerd met ‘soort zoekt soort’-effecten maken dat zij clusteren in dezelfde buurten in de stad (Bakens et al. 2015; Boschman 2015) en de lagere inkomensgroepen die daar mogelijk wonen ‘verdringen’ naar minder dure locaties. De toenemende polarisatie in de stad zou daarom gepaard gaan met een scherpere ruimtelijke uitsortering binnen de stad. In hoeverre die uitsortering plaatsvindt hangt ook af van (veranderingen in) het woningaanbod in steden. Zo bepaalt de beschikbaarheid van bijvoorbeeld sociale woningbouw de spreiding van lage-inkomensgroepen in steden (zie Tammaru et al. 2016a), maar beïnvloeden de prijzen van koopwoningen ook de mate van menging van groepen met verschillende inkomens. De inwoners met een hoog en laag inkomen of loon verschillen in hun financiële (on)mogelijkheden om hun locatievoorkeuren te realiseren.

Segregatie kan in theorie dan ook effect hebben op de mogelijkheden (*capabilities* – zie paragraaf 1.2) en het functioneren van mensen. Dat is bijvoorbeeld het geval als er zogenoemde ruimtelijke *poverty traps* of *discouraged worker*-effecten bestaan. *Poverty traps* gaan over het fenomeen dat de karakteristieken van buurten of steden een negatieve uitwerking hebben op de kansen van een individu. Deze effecten kunnen voortkomen uit de economische structuur en arbeidsmarktkenmerken, maar ook door de negatieve kenmerken van woningmarkt en infrastructuur, of de afwezigheid van voorzieningen en sociaal kapitaal (Grant 2010). Studies die over dergelijke *traps* gaan, concentreren zich op de vraag of, naast individuele kenmerken, ook ruimtelijke kenmerken bepalen of en hoe mensen aansluiting hebben op de arbeidsmarkt.

De relatie tussen ongelijkheid en segregatie is complex en niet één-op-één. De economische ongelijkheid tussen mensen in een stad kan afnemen, terwijl de ruimtelijke segregatie toeneemt, omdat de verschillende groepen zich meer in verschillende delen van de stad concentreren (bijvoorbeeld door de sloop van sociale woningbouw). Of juist andersom: de economische ongelijkheid neemt toe, terwijl de ruimtelijke segregatie afneemt, bijvoorbeeld als de afzakkende onderkant egalier verdeeld raakt binnen de stad (Ponds et al. 2015b). Wél kunnen we stellen dat er zonder sociaal-economische ongelijkheid geen sociaal-economische segregatie optreedt. Ongelijkheid is op zijn minst een

noodzakelijke voorwaarde voor segregatie. Maar geen voldoende voorwaarde. Segregatie is namelijk ook sterk afhankelijk van onder andere plaats specifieke woningmarktregels en ruimtelijk beleid (Tammaru et al. 2016: 3-6). De relatie tussen ongelijkheid en segregatie is dan ook het onderwerp van de laatste hypothese:

Hypothese 4: Toenemende ongelijkheid uit zich in toenemende segregatie

Van literatuur- naar empirisch onderzoek: leeswijzer

Het empirisch onderzoek wordt gestructureerd aan de hand van de vier genoemde hypothesen:

1. Er is sprake van een divergentie tussen steden;
2. Door het stijgende tij, stijgen alle boten in de stad;
3. De ongelijkheid in de stad neemt toe;
 - a. De uitersten in de stad polariseren: de polen lopen uit elkaar, en worden groter;
 - b. Indien er sprake is van polarisatie dan wordt dit vooral veroorzaakt door migratie naar de stad van hoog- en laagbetaalden/werkenden en werklozen;
4. Toenemende ongelijkheid uit zich in toenemende segregatie.

We richten ons daarbij op (sociaal-)economische ongelijkheid, in het bijzonder de ontwikkeling daarvan. We kijken daarbij naar twee arbeidsmarktsituaties (zie ook Burgers & Musterd 2002). Ten eerste kijken we naar ongelijkheid *binnen* de arbeidsmarkt, in de vorm van beloningsverschillen. Het gaat hierbij dus om loonverschillen (verschillen in arbeidsinkomen), niet om algemene inkomensverschillen, zoals in veel andere studies centraal staat (zoals SCP 2015). Inkomen is breder dan loon (arbeidsinkomen) en heeft ook betrekking op uitkeringen. We kiezen in deze studie voor een focus op loon omdat hierop processen van globalisering en technologische verandering het meest van invloed zijn. Bovendien is het zo dat inkomensongelijkheid in Nederland de afgelopen jaren primair wordt bepaald door verschillen in beloning (De Beer 2014).

Ten tweede kijken we naar de vraag of iemand zich *binnen of buiten* de arbeidsmarkt bevindt, met andere woorden of iemand werk heeft of werkloos is.

Hypothese 1 ('Er sprake van een divergentie tussen steden') wordt getoetst in hoofdstuk 2, waar we de banengroei in Nederlandse steden bekijken in de Europese context. Hypothese 2 ('Door het stijgende tij, stijgen alle boten in de stad') staat centraal in hoofdstuk 3, waar we deze testen voor de werknemers met een baan in loondienst in de steden, en nog een keer in hoofdstuk 5, waar we ingaan op de werklozen die in de stad wonen. Hypothese 3 ('De ongelijkheid in de stad neemt toe') wordt empirisch getoetst voor de groep werklozen in hoofdstuk 5, én in hoofdstuk 4 waar we ingaan op de polarisatie op het gebied van loon onder inwoners van de Nederlandse steden (hypothese 3a en 3b). Tot slot wordt in het laatste deel van hoofdstuk 4 (voor inwoners in loondienst) en in hoofdstuk 5 (voor de inwoners die een ww- of bijstandsuitkering ontvangen) stilgestaan bij de toetsing van hypothese 4 ('Toenemende ongelijkheid uit zich in toenemende segregatie').

1.2 Hoe erg is ongelijkheid? Een normatieve verkenning

Onze studie gaat over (stedelijk-)economische ongelijkheid.⁷ Om over een dergelijk thema beleidsopties te kunnen aanreiken, is het noodzakelijk om te duiden hoe en vanuit welke waardeoordelen tegen economische ongelijkheid kan worden aangekeken. Er zijn verschillende normatieve perspectieven op stedelijk-economische ongelijkheid, zowel tussen steden als daarbinnen; onder welke voorwaarden is het een probleem? Daarbij merken we op dat er veel geschreven is over ongelijkheid (zie bijvoorbeeld Bruil 2015; Piketty 2014; WRR 2014), maar minder over de ruimtelijke of stedelijke uitsortering ervan.

Gelijkheid en rechtvaardigheid zijn begrippen die vaak door elkaar worden gebruikt. Wij beschouwen hier stedelijke (on)gelijkheid als de scheefheid van een verdeling binnen en tussen steden, kortom als een empirische maat. Bij rechtvaardigheid gaat het om een normatief oordeel over de (on)wenselijkheid van die scheefheid (zie ook De Vos 2015). In lijn met de WRR (2014) maken we onderscheid tussen twee groepen normatieve perspectieven: instrumentele en intrinsieke.⁸ Bij instrumentele perspectieven wordt ongelijkheid beschouwd vanuit de (negatieve) gevolgen die ze heeft voor het bereiken van andere doelen. Bij intrinsieke perspectieven wordt gekeken of en in welke mate ongelijkheid op zich problematisch is. Figuur 1.1 laat het onderscheid tussen beide perspectieven zien, waarbij de groep intrinsieke perspectieven nog een tweedeling kent (in materiële armoede en *capability*-armoede). In Buitelaar et al. (2016) wordt die keuze verder onderbouwd en worden de verschillende perspectieven gedetailleerder uitgewerkt.

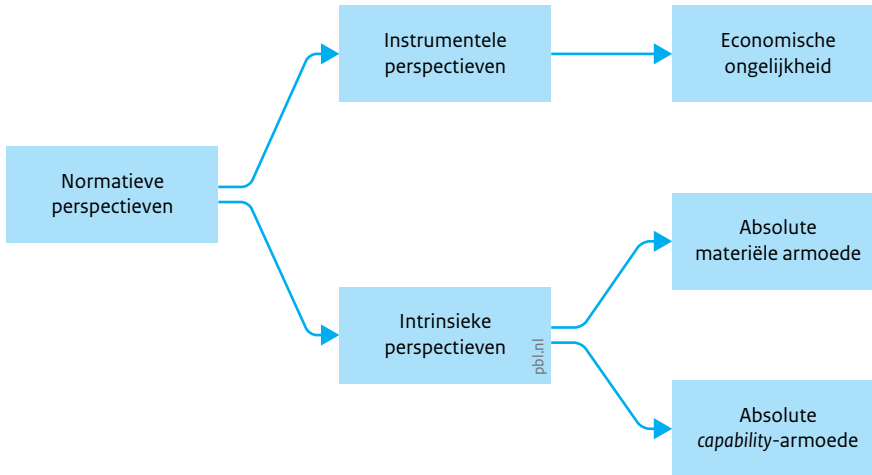
Instrumenteel perspectief – nadruk op economische (materiële) ongelijkheid

Wanneer toenemende ongelijkheid leidt tot minder economische groei of zelfs krimp, dan is economische ongelijkheid problematisch vanuit een instrumenteel perspectief. Maar er zijn uiteraard ook andere doelen die door toenemende ongelijkheid in het gedrang kunnen komen. Denk aan sociale cohesie, gezondheid, leefbaarheid (Wilkinson & Pickett 2009).

Het verminderen van ongelijkheid is binnen dergelijke perspectieven een middel (een instrument) voor het bereiken van deze doelen. Of ongelijkheid en de toename ervan leidt tot negatieve gevolgen voor (andere) maatschappelijke doelen is nog niet zo makkelijk vast te stellen en heeft nog niet tot eenduidige conclusies geleid. Dit geldt zelfs voor economische groei, het meest onderzochte effect van ongelijkheid (Dominicus et al. 2008; Went 2014), zij het dat het bewijs van het negatieve effect van ongelijkheid steeds overtuigender wordt (Went 2014).

De bijdragen aan de literatuur waarin het effect van *stedelijk*-economische ongelijkheid en dat van de ruimtelijke segregatie wordt gemeten zijn veel minder talrijk. Dat er een negatief effect van stedelijke ongelijkheid en segregatie uitgaat wordt wel vaak gesteld (bijvoorbeeld Sassen 2006; Tammaru et al. 2016a).

Figuur 1.1
Normatieve perspectieven op ongelijkheid

Bron: PBL

Intrinsiek perspectief – nadruk op absolute materiële armoede

Een intrinsiek perspectief gaat ervan uit dat economische ongelijkheid (ook wel relatieve materiële armoede) weliswaar vanuit instrumenteel perspectief onwenselijk kan zijn, maar op zichzelf beschouwd (intrinsiek) niet onrechtvaardig is (Moroni 2015). Chiappero-Martinetti en Moroni ondersteunen dit standpunt door te zeggen dat het feit dat sommige mensen een lagere levensstandaard hebben dan anderen weliswaar op ongelijkheid duidt, maar dat dit op zichzelf geen bewijs is voor armoede: ‘It would be absurd to call someone poor just because he had the means to buy only one Cadillac a day when others in that community could buy two of these cars each day’ (2007: 372).⁹ Binnen dit perspectief is iemand arm als hij of zij onder een absolute drempel zakt.

John Rawls, die in 1971 *A theory of justice* schreef (zie ook Rawls 1993), kan als representant van dit perspectief worden gerekend. Een van de centrale beginsels die hij in zijn werk uit 1971 bepleitte was het *difference principle*: de positie van de minst bevoorrechten zo veel mogelijk verbeteren. Dit impliceert dat toenemende ongelijkheid geen probleem is als het bezit van *primary goods* (inkomen, welvaart) voor de minstbedeelden wordt vergroot. Rawls lijkt zich dus meer op absolute armoede te richten en minder/niet op economische ongelijkheid (relatieve armoede) (Moroni 2015; De Vos 2015), in ieder geval in zijn latere werk: ‘Given our assumption throughout that everyone has the capacity to be a normal cooperating member of society, we say that when the principles of justice (with their index of primary goods) are satisfied, none of these *variations among citizens* are unfair and give rise to injustice [...] Justice as fairness rejects the idea of *comparing*

and maximizing overall well-being in matters of political justice' (Rawls 1993: 184-188 – cursief PBL).¹⁰

Een focus op (absolute) armoede in plaats van materiële ongelijkheid (relatieve armoede) heeft uiteraard gevolgen voor het beleid. In stedelijke of ruimtelijke zin kan de beschikbaarheid van en toegang tot (ruimtelijke) 'primaire goederen' volgens Moroni (1997, in Basta 2015) worden opgevat als goede huisvesting, toegang tot openbaar vervoer, de beschikbaarheid van groene ruimte en een veilige leefomgeving. Wanneer deze niet in voldoende mate beschikbaar zijn (en niet zozeer de verschillen in beschikbaarheid en kwaliteit), dan wordt dat als onrechtvaardig gezien.

Intrinsiek perspectief – het belang van absolute armoede van mogelijkheden

Het tweede hier besproken intrinsieke perspectief stoelt op het werk van Sen (2009) en Nussbaum (2011): de *capability*-benadering. Hierin staat niet de materiële ongelijkheid of armoede centraal, maar de mogelijkheden (*capabilities*) waar mensen over beschikken dan wel die ze ontberen om een waardig leven te leiden. Sen (2009) definieert ze niet heel precies. Dat doet Nussbaum (2011) wel, zij komt met een lijst van tien basale mogelijkheden, waaronder bijvoorbeeld invloed op je eigen woon- en werkomgeving (*capability* nummer 10). Zij stelt dat beleid zou moeten voorkomen dat individuen onder een minimaal niveau (door de politiek vast te stellen) van mogelijkheden zakken. Dus ook hier ligt de nadruk op absolute in plaats van relatieve armoede, maar dan niet zozeer in materiële zin zoals bij Rawls het geval is, maar in de zin van mogelijkheden (en vrijheden) (Chiappero-Martinetti & Moroni 2007). De stad of de wijk kan ervoor zorgen of toe bijdragen dat mensen die mogelijkheden worden ontnomen of juist krijgen. Zo konden (en mogelijk is dat nog steeds zo) sommige inwoners van Rotterdam geen hypotheek krijgen omdat ze in de wijk wonen waar ze wonen (Aalbers 2005). Dit proces van *redlining* betekent dat er ruimtespecifieke (buurtspecifieke) beperkingen zijn van de mogelijkheden en kansen van mensen (*capabilities*).

1.3 Stedelijke ongelijkheid en beleidscategorieën

Verschillende normatieve perspectieven op stedelijke ongelijkheid leiden tot verschillende beleidssuggesties of -opties. Voordat we die kunnen formuleren, delen we ze in in vier verschillende beleidscategorieën.

Als ruimtelijk onderzoekers zijn we snel geneigd ons eenzijdig te richten op ruimtelijk beleid, of misschien beter gezegd: fysiek beleid. In het geval van stedelijke ongelijkheid is het goed de focus te verbreden. In lijn met de literatuur maken we onderscheid tussen *people-based* en *place-based* beleid (zie bijvoorbeeld Kline & Moretti 2013; Spencer 2002). Het eerste type beleid is direct op groepen mensen gericht, zoals bepaalde inkomensgroepen of groepen met een bepaald opleidingsniveau. *Place-based* of gebiedsgericht beleid richt zich indirect op mensen, via een focus op territoria (op allerlei schalen). In het geval van deze Ruimtelijke Verkenningen zijn dat gebieden in steden of gehele

Tabel 1.1

Beleidscategorieën ten aanzien van stedelijke ongelijkheid

	Mensgericht	Gebiedsgericht
Trekken (aan de bovenkant)	<ul style="list-style-type: none"> - Verbeteren hoger onderwijs - Stimuleren kenniseconomie 	<ul style="list-style-type: none"> - Creëren / stimuleren productie- en innovatiemilieus
Duwen (tegen de onderkant)	<ul style="list-style-type: none"> - Scholing - Inkomensbeleid - Arbeidsmarktbeleid - Integratiebeleid 	<ul style="list-style-type: none"> - Mengingsbeleid - Investeren in leefbaarheid

Bron: Buitelaar et al. (2016)

stedelijke regio's. Er zijn veel voorbeelden uit diverse landen van gebiedsgericht beleid (zie hierna; vergelijk Kline & Moretti 2013). Doordat gebiedsgericht beleid niet alleen betrekking hoeft te hebben op fysiek beleid, maar vooral refereert aan de territoriale focus, is het onderscheid met *people-based* niet heel scherp. Het belangrijkste onderscheid tussen beide is dat *place-based* gaat over gebiedsgericht beleid en *people-based* over generiek beleid.

Daarnaast kan onderscheid worden gemaakt tussen beleid dat is gericht op het stimuleren van groepen mensen en plekken die het goed doen, ervan uitgaand dat dit de onderkant ook mee omhoog 'trekt': 'the rising tide lifts all boats'. Ander beleid richt zich direct op de onderkant en probeert die een duwtje in de rug te geven. Bij elkaar leiden de twee dimensies (*people-place* en trekken-duwen) tot de onderstaande beleidscategorisering (tabel 1.1).

People-based beleid dat is gericht op het 'trekken aan de bovenkant' is bijvoorbeeld beleid dat de kenniseconomie stimuleert en het hoger onderwijs verbetert. De gedachte erachter is dat Nederland daarmee zijn innovatievermogen vergroot en zo de concurrentie met andere landen beter aan kan; hier zou de gehele samenleving van mee moeten profiteren. In *Naar een lerende economie* besteedt de WRR (2013) uitgebreid aandacht aan het belang van onderwijs voor de Nederlandse economie. Internationaal is *Creating a learning society* (Stiglitz & Greenwald 2014) en de beleidsaanbevelingen daarin een goed voorbeeld.

Er is ook *place-based* beleid gericht op het stimuleren van de bovenkant in een bepaalde regio, in de verwachting dat op die manier ook andere gebieden worden 'opgestoten in de vaart der volkeren'. Volgens Moretti (2012) heeft dergelijk beleid alleen zin als er sprake is van een *big push*; met andere woorden, er moet sprake zijn van grote investeringen. Veel grote stedelijke projecten, zoals in Nederland de Nationale Sleutelprojecten, kunnen worden gezien als een voorbeeld hiervan. Er worden wel vragen gesteld bij de mate waarin je succes kunt hebben met het genereren van een *big push*. In een evaluatie van het Sleutelprojectenbeleid toont Bureau Stedelijke

Ontwikkeling zich kritisch over de mate waarin rijkssubsidies effectief zijn geweest (zie Spaans et al. 2013). Ook op een hoger schaalniveau (regionaal) is er beleid gericht op het creëren en stimuleren van ‘winnaars’, verwachtend dan wel hopen dat daar een *trickle-down* richting andere gebieden van uitgaat. Het Pieken in de Delta-beleid waarin werd ingezet op de ontwikkeling van drie stedelijke kennisregio’s (de regio’s Amsterdam, Rijnmond en Eindhoven) is daar een voorbeeld van.

People-based beleid kan ook gericht zijn op het ondersteunen van de onderkant van de samenleving. Hiervan zijn vele voorbeelden. Specifieke aandacht voor de scholing van lager opgeleiden is gericht op het vergroten van de mogelijkheden van deze groepen op de arbeidsmarkt, om daarmee het gat tussen bevolkingsgroepen (de ongelijkheid dus) te verkleinen of niet groter te laten worden. Maar daarnaast is er ook inkomensbeleid en sociale-zekerheidsbeleid waarin, door middel van herverdeling, de financiële positie van lagere inkomensgroepen en inactieven op de arbeidsmarkt wordt verbeterd. Dit wordt nodig geacht omdat scholing niet voor iedere laagopgeleide effect heeft en omdat niet iedereen even goed wordt meegenomen in de eerder genoemde ‘vaart der volkeren’.

Place-based beleid ten aanzien van het ‘duwen’ tegen de onderkant, dat zich richt op het meekrijgen van achterstandsgebieden en -wijken, is er volop in Nederland. Het is er ook op verschillende ruimtelijke schalen. Zo wordt er op regionaal vlak extra geïnvesteerd in krimpregio’s. Verwest en Van Dam (2010) geven aan dat het vooral zin heeft om beleid te voeren gericht op het begeleiden van processen van economische en demografische krimp; het proberen te keren van krimp heeft volgens hen minder kans van slagen. Op gebiedsniveau bestaat inmiddels een traditie van het tegengaan van achterstanden. De stadsvernieuwing van de jaren tachtig en negentig is een bekend voorbeeld. De aanpak van veertig zogenoemde Krachtwijken is het meest recente voorbeeld van rijksbeleid op dit vlak. Verschillende sociale wetenschappers hebben gewezen op de beperkte effectiviteit en de negatieve bijeffecten van de ruimtelijke/fysieke oriëntatie van dergelijk beleid. Die kritiek komt er in het kort op neer dat je met fysieke ingrepen de mensen zelf niet helpt (Permentier et al. 2013; Posthumus et al. 2014).

De Bevindingen laten zien dat vanuit verschillende normatieve perspectieven beleidsopties vanuit verschillende beleidscategorieën aan de orde zijn. Wanneer het normatieve perspectief het tegengaan van absolute (ruimtelijke) armoede is, dan komen vooral de onderste twee kwadranten van tabel 1.1 in beeld. Hiermee proberen we een beleidsmenu te bieden dat weliswaar geen panklare oplossingen biedt – we zouden nog meer inzicht moeten krijgen in de beleidseffectiviteit –, maar dat wel zorgt voor een consequente redenering van empirische bevindingen, naar normatieve perspectieven, naar beleidsopties.

Noten

- 1 Denk aan de regio San Francisco – San Jose: Silicon Valley genaamd, maar ook aan Raleigh-Durham, Austin, Boston-Cambridge, New York en Seattle.
- 2 Een bekend voorbeeld is Detroit. Maar het geldt bijvoorbeeld ook voor Cleveland.
- 3 Volgens Moretti (2012) bestaat de innovatiesector uit: advanced manufacturing, information technology, life sciences, medical devices, robotics, composites and nanotechnology. Maar eigenlijk zegt Moretti: ‘Any job that generates new ideas and new products’.
- 4 Zie Moretti (2010) voor de achterliggende theorie en empirie van deze lokale multipliers.
- 5 Morreti rekent uit dat voor elke baan in de industrie die verloren gaat er 1,6 extra banen buiten de industrie verloren gaan. Dit effect is zelfs groter als er hooggeschoolde banen verdwijnen. Als zo’n baan verloren gaat, dan gaan er 2,5 banen verloren in de stad. Zie Moretti (2010) voor meer berekeningen over de impact van lokale multipliers.
- 6 Zie ook Florida & Garlock (2013): ‘The bottom line: inequality is not just an occasional bug of urban economies. It’s a fundamental feature of them, an elemental byproduct of the same basic clustering force that underpins metros’ rise as centers of innovation, startups and economic growth. In other words, the exact same phenomenon of skill clustering that has made tech hubs like San Francisco, New York, and Boston such successes has contributed to the rise of inequality, the growing gap between the haves and the have-nots.’
- 7 Deze paragraaf is een samenvatting van een uitgebreider working paper (zie Buitelaar et al. 2016).
- 8 Al spreekt de WRR (2014) over morele in plaats van intrinsieke perspectieven. Voor ons zijn alle normatieve perspectieven ‘moreel’, dus ook het instrumentele.
- 9 Om die reden onderscheiden we in deze studie ook bewust geen perspectief waarin ongelijkheid intrinsiek als onrechtvaardig wordt gezien. Ongelijkheid kan volgens ons dus én vanuit een instrumenteel perspectief én als onrechtvaardig / problematisch worden gezien.
- 10 Daar waar Rawls zich niet lijkt te keren tegen materiële ongelijkheid, doet hij dat wel tegen formele ongelijkheid of kansenongelijkheid. In lijn met Rawls stelt De Vos in zijn recente boek: ‘Mijn morele waardemeter is die van gelijke kansen, niet die van gelijke resultaten’ (2015: 21).

Nederland in Europa

2.1 Divergentie tussen steden in Europa en Nederland

In Amerika drijven succesvolle en niet-succesvolle steden in snel tempo van elkaar af, zagen we in het eerste hoofdstuk. Moretti (2012) noemt dit *The great divergence*. In dit hoofdstuk toetsen we of er tussen stedelijke regio's in Europa én in Nederland ook sprake is van divergentie. We onderzoeken of er een groter wordende kloof is tussen stedelijke gebieden die zich sterk ontwikkelen in banengroei en steden die daarbij achterblijven, en mogelijk zelfs dalen in banenvolume. De stedelijk-economische groei in Nederland relateren we aan die van andere Europese landen.¹ We doen dit vooral om de trends in Nederland te kunnen vergelijken met die in andere Europese landen, zodat we ook de omvang van de trends beter kunnen duiden.

We kijken naar banen in Europese regio's over een periode van ruim twintig jaar (de periode 1991-2012). We analyseren de verschillen in groei tussen stedelijke regio's en rurale regio's en tussen stedelijke regio's onderling. Daarna analyseren we factoren die de verschillen in groeipaden bepalen.

De eerste hypothese 'Er is sprake van een divergentie' vertalen we in dit hoofdstuk in drie onderzoeksvragen:

1. Is er sprake van divergentie in banengroei tussen stedelijke regio's enerzijds en rurale regio's anderzijds?
2. Is er sprake van divergentie in banengroei tussen stedelijke regio's onderling?
3. Welke factoren zijn belangrijk voor regionaal-economische groei? Is de groei vooral afhankelijk van regionale karakteristieken? Of van de 'juiste' mix van sectoren of misschien van nationale factoren (bijvoorbeeld economische conjunctuur of nationaal beleid)?

Aanpak

Om deze vragen te beantwoorden, gebruiken we data uit de European Regional Database van Cambridge Econometrics. De centrale indicator uit deze database is het aantal *banen* per regio voor de periode 1991 tot en met 2012. Deze database bevat data

op het niveau van zogenoemde NUTS3-regio's (zie bijlage 2.1 voor uitleg over deze regio-indeling en de aanpassingen die daarop gedaan zijn). Deze NUTS3-regio's zijn geïnclassificeerd naar mate van stedelijkheid: regio's hebben de labels *predominantly urban* (PU), *intermediate* (IN) of *predominantly rural* (PR). Ook over deze classificatie wordt in bijlage 2.1 uitleg gegeven. In het vervolg van dit hoofdstuk spreken we respectievelijk van stedelijke, intermediaire en rurale regio's.

Om regionaal-economische divergentie te meten gebruiken we de zogenoemde *variatioecoëfficiënt*. Deze statistiek is gelijk aan de standaarddeviatie van het aantal banen (van een groep regio's) in een jaar gedeeld door het regionaal gemiddeld aantal banen in datzelfde jaar. Als de variatioecoëfficiënt groeit is er sprake van divergentie (de verschillen in aantallen banen tussen regio's in een land worden groter), als hij daalt van convergentie (de verschillen in aantallen banen tussen regio's in een land worden kleiner). Door te delen door het regionaal gemiddelde van een land worden de 'divergentie-statistieken' gecorrigeerd voor het feit dat het ene land (of de EU27 als geheel) een regionaal gemiddeld hoger aantal banen heeft dan het andere land en voor het feit dat het gemiddelde en de standaarddeviatie van het aantal banen toenemen over de tijd. De variatioecoëfficiënt is vervolgens uitgedrukt als procentuele ontwikkeling ten opzichte van het startjaar 1991. Ze beschrijft daarmee de relatieve verandering in de tijd (ten opzichte van 1991) van de relatieve divergentie (ten opzichte van de gemiddelde regio).

Naast de ontwikkeling van de spreiding van banen over regio's kijken we apart naar hoe enkele uitersten (de 'winnaars' en 'verliezers' in banenontwikkeling) zich hebben ontwikkeld. In deze analyse zijn de groeipaden van stedelijke regio's uitgedrukt in het absolute aantal banen.

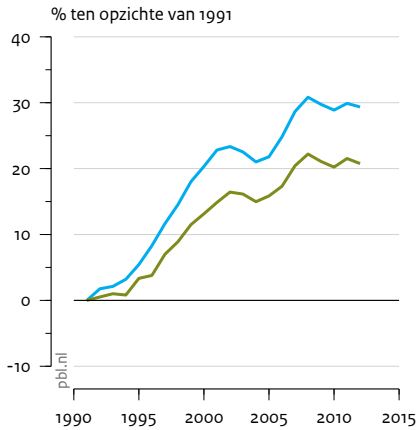
2.2 Divergentie tussen stad en land?

Onze zoektocht naar divergentie start bij de vraag of er sprake is van een triomf van de stad (in navolging van Glaeser 2011): is de banengroei in stedelijke regio's sterker dan in meer rurale regio's?

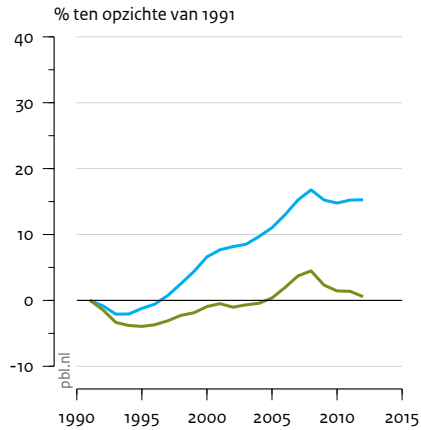
Figuur 2.1 laat zien hoe het aantal banen zich heeft ontwikkeld in stedelijke regio's (de blauwe lijn), en intermediaire en rurale regio's (de groene lijn) in Nederland en de EU27. Een stijgende lijn betekent een procentuele groei ten opzichte van 1991. Zowel in Nederland als in de EU27 is de relatieve banengroei in stedelijke regio's hoger geweest dan in niet-stedelijke regio's. Het verschil in groei is 8,6 procentpunten voor Nederland en 14,7 procentpunten voor de EU27.² Deze bevinding is in lijn met eerder onderzoek van Turok en Mykhnenko (2008) voor de periode 1980-2005, waarbij naar 15 Europese landen is gekeken. We kunnen dus concluderen dat stedelijke regio's succesvoller zijn geweest in banengroei dan niet-stedelijke regio's, waarmee wat banen betreft gesproken kan worden over een 'triumf van de stad' in Nederland en de EU27.

Figuur 2.1
Verandering in aantal banen

Nederland

EU27

— Stedelijk
— Intermediair en ruraal

Bron: Cambridge Econometrics; bewerking PBL

Opvallend is ook dat, hoewel er in Nederland sprake is van een triomf van de stad, óók de intermediaire en rurale regio's een relatief sterke banengroei doormaakten. De groei in de Nederlandse intermediaire en rurale gebieden is fors groter dan die van hun Europese equivalenten. In Europa krompen deze gebieden in de periode tot 1995, hadden ze een opleving tussen 1995 en 2007, maar vlakke de groei na 2007 weer aanzienlijk af.

De analyse die ten grondslag ligt aan figuur 2.1 is uitgevoerd voor elk EU-land waarin minimaal één regio als stedelijk, en één regio als intermediair of ruraal kan worden getypeerd. Kolom 4 in tabel 2.1 geeft voor deze landen het aantal procentpunten verschil in groei tussen de groep van stedelijke en niet-stedelijke regio's in de periode 1991-2012. Een 'min'-teken in deze kolom duidt op een sterkere groei voor de niet-stedelijke regio's binnen het land dan voor de stedelijke regio's.

Er is in een land sprake van een triomf van de stad wanneer aan twee criteria is voldaan: (1) de verandering van het aantal banen in stedelijke regio's is positief en (2) de groei van het aantal banen is in stedelijke regio's sterker dan in intermediaire en rurale regio's. Nederland behoort samen met Spanje en Ierland tot de landen met de hoogste groeicijfers voor zowel stedelijke als niet-stedelijke regio's. Nederland behoort dus tot

Tabel 2.1

Relatieve verandering aantal banen 1991-2012 in %

Land	Stedelijke regio's	Intermediaire en rurale regio's	Stedelijk – (intermediair + ruraal) in %-punten	Triomf van de stad?	Aantal stedelijke regio's	Aantal intermediaire en rurale regio's
Nederland	29,4	20,8	8,6	Ja	21	19
EU	15,3	0,6	14,7	Ja	151	648
Frankrijk	17,6	11,3	6,4	Ja	8	81
Duitsland	10,7	5,5	5,3	Ja	14	22
VK	14,0	14,5	-0,5	Nee	31	30
België	15,9	24,1	-8,2	Nee	17	26
Italië	10,7	5,3	5,5	Ja	18	89
Spanje	35,3	22,0	13,3	Ja	8	42
Polen	15,5	-4,6	20,1	Ja	11	48
Bulgarije	80,0	-16,5	96,6	Ja	1	27
Tsjechië	16,9	-4,1	21,1	Ja	1	12
Denemarken	11,8	3,1	8,7	Ja	1	7
Griekenland	7,4	-2,7	10,1	Ja	2	49
Ierland	60,1	54,6	5,5	Ja	1	7
Letland	-38,2	-37,4	-0,9	Nee	1	4
Litouwen	2,1	-33,4	35,4	Ja	1	9
Hongarije	18,5	-8,3	26,8	Ja	1	18
Oostenrijk	17,7	17,1	0,5	Ja	3	30
Portugal	-2,6	-6,8	4,2	Nee	5	23
Roemenië	-7,9	-37,1	29,2	Nee	1	40
Slowakije	27,1	2,0	25,2	Ja	1	7
Finland	21,1	3,5	17,7	Ja	1	19
Zweden	10,1	0,5	9,7	Ja	1	20

Landen met alleen stedelijke of alleen niet-stedelijke regio's: Malta, Estland, Luxemburg, Cyprus en Slovenië. Voor deze landen is bovenstaande groeivergelijking niet mogelijk.

de Europese top. Opgemerkt dient te worden dat de sterke banengroei in Spanje geheel vóór de aanvang van de economische crisis heeft plaatsgevonden. Sinds 2008 neemt daar het aantal banen voor beide typen regio's af.

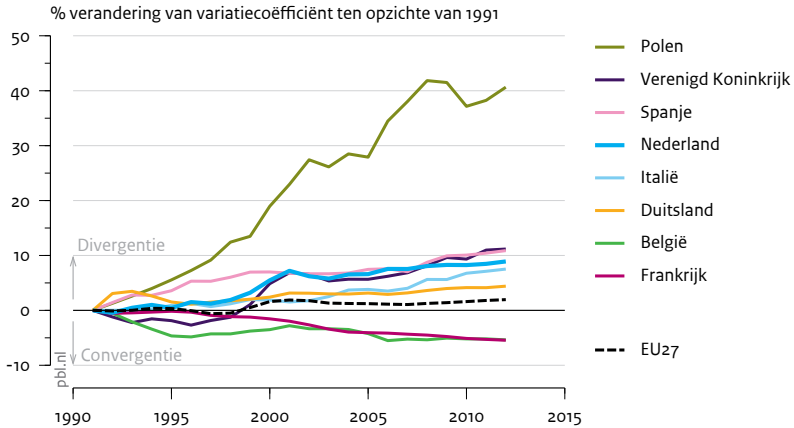
Wat verder opvalt in tabel 2.1 is dat, met uitzondering van Letland, het verschil in de relatieve groei van banen vooral groot is in Oost-Europese landen. In deze landen doet zich een duidelijke banenverschuiving voor van het landelijk naar het stedelijk gebied. In de meeste Oost-Europese landen is de groei in stedelijke regio's niet alleen groter dan in niet-stedelijke regio's, in de niet-stedelijke regio's is zelfs sprake van negatieve groei. Dit geldt niet voor Letland en Roemenië waar beide typen regio's alleen maar banen hebben verloren.

2.3 Divergentie tussen steden onderling?

In Nederland zijn de verschillen tussen stedelijke regio's sinds 1991 groter geworden – getuige de stijgende lijn van de variatiecoëfficiënt in figuur 2.2. Deze coëfficiënt is met ongeveer 9 procent toegenomen. Nederland bevindt zich wat betreft de ontwikkeling van de stedelijke divergentie dus in de Europese middenmoot. De divergentie in Nederland is wel sterker dan die in de EU27 (de gestippelde zwarte lijn). Dit betekent dat de verschillen tussen stedelijke regio's in de EU27 vanaf 1991 maar in beperkte mate zijn toegenomen. De ruimtelijke spreiding van banen over alle 151 stedelijke regio's is daarmee iets afgenomen.³ Er is daarom sprake van een lichte mate van divergentie.

Naast Europa, hebben we ook enkele afzonderlijke Europese landen bekeken om Nederland mee te vergelijken. In het Verenigd Koninkrijk is de divergentie bijvoorbeeld sterker dan in Nederland. Dit is in lijn met de bevindingen van Martin et al. (2015). Zij beschrijven in hun analyses van het Verenigd Koninkrijk de *North-South divide*: de noordelijke stedelijke regio's blijven sterk achter bij de groei van de zuidelijke stedelijke regio's (met Londen voorop). Voor Polen zou je kunnen stellen dat er sprake is van een echte *Great divergence* zoals Moretti observeert voor de Verenigde Staten. Warschau en omgeving floreert sterk, terwijl andere Poolse stedelijke regio's tussen 1991 en 2012 zijn afgegleden. Frankrijk en België zijn de enige landen waar sprake is van convergentie, wat betekent dat de in 1991 kleinere stedelijke regio's een sterkere (relatieve) banengroei hebben doorgemaakt dan de stedelijke regio's met veel banen in 1991. Een nadere bestudering laat zien dat de relatieve banengroei van de hoofdstedelijke regio's van beide landen inderdaad lager is geweest dan die van de meeste andere stedelijke regio's. Ten slotte dient opgemerkt te worden dat niet alle EU27-landen zijn weergegeven in figuur 2.2 omdat de meeste een te beperkt aantal stedelijke NUTS-regio's hebben (zie kolom 6 van tabel 2.1) om de variatiecoëfficiënt op te baseren.

Figuur 2.2
Divergentie en convergentie van aantal banen tussen stedelijke regio's in Europa

Bron: Cambridge Econometrics; bewerking PBL

Een toename van de variatiecoëfficiënt duidt op een afnemende ruimtelijke spreiding (toenemende ruimtelijke concentratie) van het aantal banen over de regio's.

In andere Europese landen lopen de stedelijke groeipaden soms veel sterker uiteen dan in Nederland. De grijze lijnen in figuur 2.3 zijn de groeipaden in absolute banengroei (cumulatief; beginnend in 1991) van 151 stedelijke regio's in andere Europese landen.

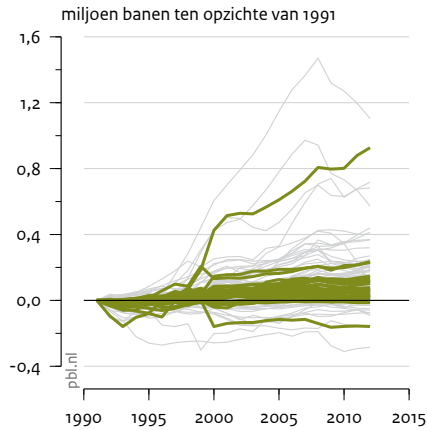
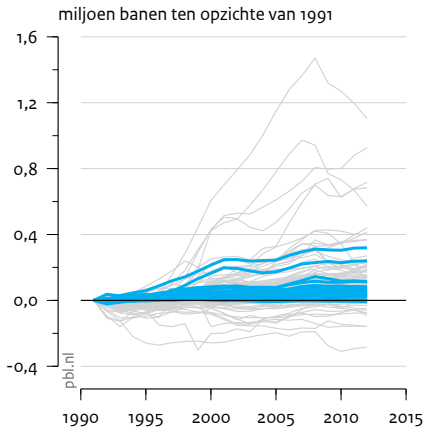
De Nederlandse regio Groot-Amsterdam groeide in ruim 20 jaar met 320.000 banen (bovenste blauwe lijn). De slechtst presterende regio was de agglomeratie Haarlem, waar sprake was van een beperkte banenkrimp. Deze regio's liggen geografisch dicht bij elkaar en kennen dus duidelijk een verschillende economische dynamiek.⁴ In tekstkader 3.1 (in hoofdstuk 3) gaan we nader in op de groeicijfers van Nederlandse stedelijke regio's. Daarin is te zien dat de groeicijfers van Groot-Amsterdam fors hoger zijn dan die van andere stedelijke regio's in Nederland, en dat niet alle stedelijke regio's winnaars zijn (Groot-Rijnmond en Den Haag hadden aanzienlijk vlakkere groeicurves, Eindhoven en Utrecht doen het juist goed in banengroei).

In het Verenigd Koninkrijk is de agglomeratie Londen sterk weggelopen van de rest, met name van de minst presterende stedelijke regio (West Midlands). In een periode van ruim twintig jaar is de kloof tussen deze twee regio's met 1 miljoen banen toegenomen. Londen heeft ook een periode van negatieve banenontwikkeling gekend, maar de stad heeft zich na 1997 'opnieuw uitgevonden'.

Figuur 2.3
Verandering van aantal banen per Europese stedelijke regio

Nederland

Verenigd Koninkrijk

- Nederland
- Verenigd Koninkrijk
- Rest van EU27

Bron: Cambridge Econometrics; bewerking PBL

Hoe divergent is Nederland in vergelijking met de rest van Europa? In de meeste (grote) West-Europese landen is in meer of mindere mate sprake van divergentie in banengroei tussen stedelijke regio's; Nederland is daartussen een middenmoter (zie tabel 2.2).

De empirische bevindingen in tabel 2.2 sluiten grotendeels aan bij die van Martin en Tyler (2000) en trekken de algemene tendens die zij vonden (divergentie)⁵ door. Voor de periode 1975-1998 hebben zij de ontwikkeling van de werkgelegenheid van NUTS-regio's in 16 Europese landen in kaart gebracht. Dat onze analyses convergentie laten zien voor Frankrijk en België kan voortkomen uit een aantal belangrijke verschillen tussen beide onderzoeken. Ten eerste beslaat de gebruikte tijdreeks in deze notitie een meer recente periode. Ten tweede kijken Martin en Tyler (2000) naar de ontwikkeling van de regionale werkgelegenheid ten opzichte van het EU16-gemiddelde en wij naar de ontwikkeling ten opzichte van het landelijk gemiddelde. Ten slotte omvat hun analyse alle typen NUTS-regio's (stedelijk en niet-stedelijk) terwijl hier alleen naar de stedelijke regio's is gekeken.

Tabel 2.2

Ontwikkeling divergentie stedelijke regio's EU-landen

Land	Aantal stedelijke regio's	Ontwikkeling spreiding van banen	Opmerkingen
Nederland	21	Divergentie	Amsterdam groeit sterk
Europese Unie	151	Lichte divergentie	-
VK	31	Grote divergentie	Londen en Belfast groeien sterk
Frankrijk	8	Convergentie	Île de France (Parijs) minder sterk gegroeid dan gemiddelde stedelijke gebieden
Duitsland	14	Lichte divergentie	München en Keulen sterke groeiers
België	17	Convergentie	Brussel minder hard gegroeid dan landelijk gemiddelde stedelijke gebieden
Italië	18	Divergentie	Milaan en Rome groeien sterk
Spanje	8	Grote divergentie	Madrid groeit sterk
Polen	11	Grote divergentie	Warschau en Wroclaw groeien sterk

Lichte divergentie als $100 < \text{variatioecoëfficiënt } 2012 \leq 105$. Divergentie als $105 < \text{variatioecoëfficiënt } 2012 \leq 110$. Grote divergentie als $\text{variatioecoëfficiënt } 2012 > 110$.

Tabel 2.3

Samenvatting van triomf- en divergentietrends in Europese landen

	Triomf van de stad	
	Ja	Nee
Divergentie	Ja	EU27-totaal Nederland Duitsland Italië Spanje Polen
	Nee	Verenigd Koninkrijk België

Tabel 2.3 vat voor dezelfde landen en regio's als uit tabel 2.2 samen of er sprake is van een divergentie tussen stad en land (een triomf van de stad) en of er divergentie is tussen stedelijke regio's onderling. Nederland heeft de afgelopen jaren een patroon laten zien van een triomf van de stad, met tegelijkertijd een grotere divergentie tussen stedelijke agglomeraties. Daarmee komt het beeld overeen met dat van Duitsland, Italië, Spanje en Polen. Frankrijk en België wijken af in de zin dat er geen divergentie tussen stedelijke regio's optreedt. In België groeien de meer rurale regio's bovendien harder dan de stedelijke. Voor het Verenigd Koninkrijk geldt dat er een (sterke) divergentie is. Londen en andere zuidelijke steden groeien heel hard, terwijl in het noorden van het land gelegen stedelijke gebieden achterblijven. Omdat dit groeiverschil tussen noord en zuid ook van toepassing is op de niet-stedelijke regio's, is er over het hele Verenigd Koninkrijk heen gezien dan ook geen triomf van de stad.

2.4 Analyses: het duiden van economische groeipaden van steden

Niet in elke stedelijke regio groeit het aantal banen dus even sterk; er zijn 'winnaars' en 'verliezers'. In deze paragraaf proberen we de groei van regio's te duiden. We voeren daarvoor een *shift-share*-analyse en een aantal regressieanalyses uit (zie bijlage 2.2).

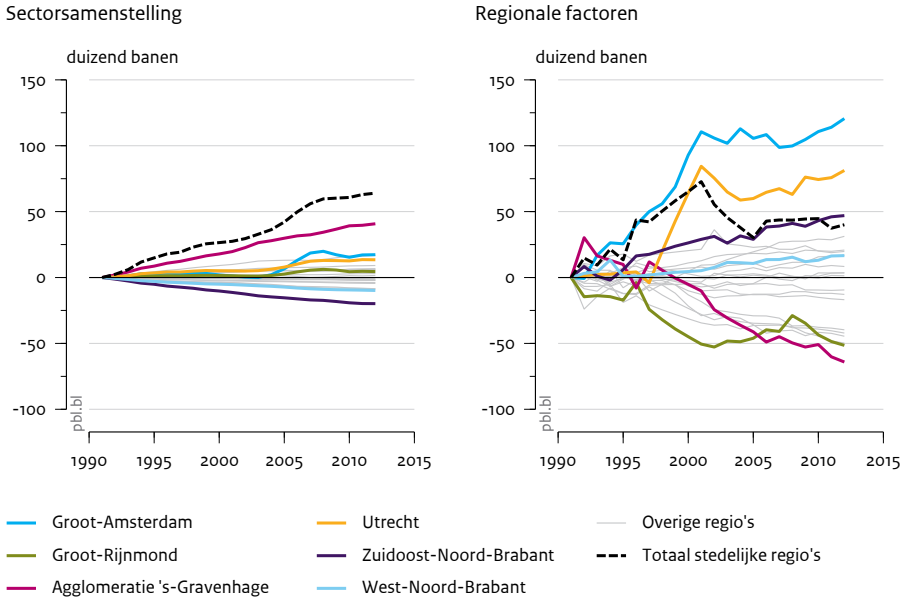
Vier factoren die van invloed zijn op banengroei en divergentie

Met een *shift-share*-analyse hebben we vier factoren uitgesplitst die van invloed kunnen zijn op de banengroei van een regio: (1) de groei die Europa doormaakt, (2) de groei die een land doormaakt, (3) de groei die komt door de sectorsamenstelling van een regio en (4) regionale karakteristieken die groei bepalen.

Voor een vergelijking tussen regio's is het belangrijk eerst te controleren voor de sectorsamenstelling (3). Vooral de sectorsamenstelling kan namelijk van invloed zijn op het aantal banen en de banengroei; de ene sector groeit nu eenmaal harder dan de ander (zo groeiden de zakelijke diensten de afgelopen jaren sterk, terwijl veel industriële sectoren krompen). Heeft een regio een 'gunstiger sectormix' dan een andere, dan bepaalt dit al deels waarom de ene regio het beter doet dan de andere. Na controle voor dit effect geeft de 4e factor zuiverder weer of karakteristieken uit het regionale vestigingsklimaat te relateren zijn aan de mate van groei. Voorbeelden van regionale karakteristieken die van invloed kunnen zijn op groei zijn een goede bereikbaarheid, de aanwezigheid van kennisinstellingen, het opleidingsniveau van de beroepsbevolking en de kwaliteit van voorzieningen.

In figuur 2.4 is de bijdrage aan de totale groei van de sectorsamenstelling (links) en regionale karakteristieken (rechts) cumulatief over de tijd weergegeven voor de zes (naar inwonertal) grootste Nederlandse stedelijke regio's. De linkergrafiek presenteert de werkgelegenheidsgroei in de Nederlandse stedelijke regio's tussen 1991

Figuur 2.4
Bijdrage van sectorsamenstelling en regionale factoren aan verandering aantal banen per stedelijke regio

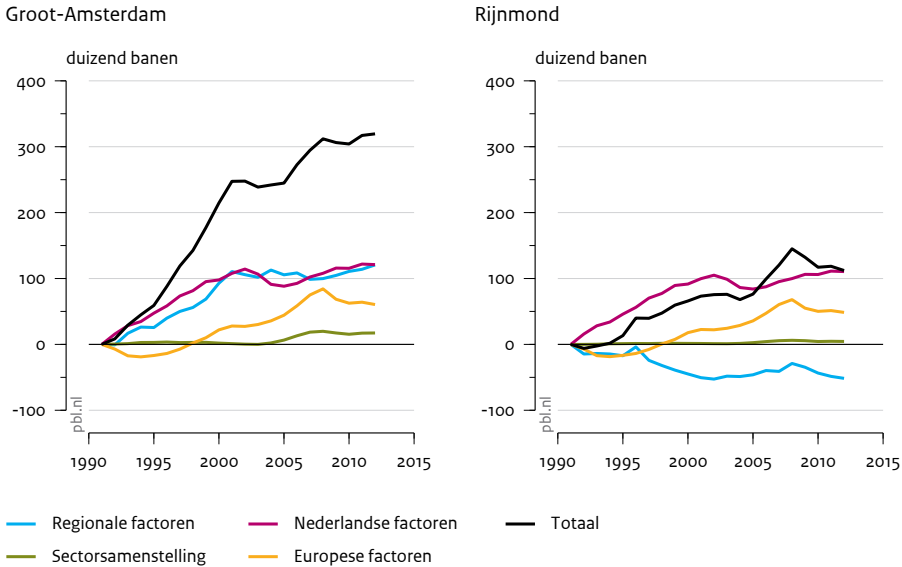
Bron: Cambridge Econometrics; bewerking PBL

en 2012 zoals deze zich ontwikkeld heeft als gevolg van regionale verschillen in sectorstructuur. Groei veroorzaakt door de overige factoren wordt in deze grafiek niet weergegeven.⁶ Omdat er enkele stedelijke regio's zijn met een ongunstige sectorstructuur, laten deze regio's een dalende trend zien.

Wat opvalt is dat de 'waaier' in de rechtergrafiek groter is dan in de linkergrafiek. Verschillen in de regionale factoren zorgen blijkbaar voor grotere groeiverschillen tussen stedelijke regio's dan verschillen in de (regionale) sectorstructuur. Te zien is dat Groot-Amsterdam en Utrecht beide een sectorstructuurfactor en een regionale factor hebben die positief bijdragen aan de totale groei. De Agglomeratie 's-Gravenhage laat juist een heel verschillend beeld zien voor beide factoren. Daar zijn de sectoren die landelijk een sterke banengroei laten zien oververtegenwoordigd, terwijl er tegelijkertijd regionale factoren zijn die ervoor zorgen dat de sectoren in de Agglomeratie 's-Gravenhage langzamer groeien dan landelijk.

Voor de twee grootste stedelijke regio's in Nederland (Groot-Amsterdam en Groot-Rijnmond) hebben we de invloed van alle vier de factoren op de banengroei bekeken (zie figuur 2.5). De Europese en de nationale factor hebben in Groot-Amsterdam en

Figuur 2.5
Bijdrage van factoren aan verandering in aantal banen

Bron: Cambridge Econometrics; bewerking PBL

Groot-Rijnmond ongeveer hetzelfde effect op de banengroei. Niet verwonderlijk: beide regio's behoren immers tot de Europese Unie en tot hetzelfde land. Het verschil in totale groei tussen beide regio's wordt vooral veroorzaakt door de regionale factor. In Groot-Amsterdam leveren regionale omstandigheden een positieve bijdrage aan de totale werkgelegenheidsgroei en in Groot-Rijnmond een negatieve. Waarom dit zo is moet blijken uit een specifieke analyse van de vestigingsklimaatfactoren, gekoppeld aan een analyse over hoe de mechanismen achter agglomeratievoordelen specifiek uitwerken (zie tekstkader 1.1 in hoofdstuk 1). Maar deze analyse valt buiten het bestek van dit onderzoek. Wel richten we ons in het Intermezzo specifiek op Amsterdam en Rotterdam en zoomen we in elke stad in op twee typen locaties: sterk groeiende en achterblijvende locaties, respectievelijk Zuidas en Kop van Zuid, en Wibautas en Weena.

Alle vier de factoren kunnen de stedelijke banengroei beïnvloeden, maar hoe verhouden ze zich tot divergentie? De sectorfactor blijkt zowel in de Europese Unie als geheel als in de verschillende landen te zorgen voor divergentie tussen stedelijke gebieden (zie tabel 2.4) Met andere woorden, in de loop der jaren zijn de nationaal sterkst en zwakst groeiende sectoren zich in bepaalde stedelijke regio's blijven concentreren. Hetzelfde geldt voor de regionale factoren, met uitzondering van België en Frankrijk. Waar in de meeste landen de grotere stedelijke regio's betere regionale karakteristieken hebben (bijvoorbeeld meer massa en dichtheid of een hogere kwaliteit van de

Tabel 2.4
De rol van de factoren bij divergentie

Land	Ontwikkeling spreiding van banen	Europese karakteristieken	Nationale karakteristieken	Sector-samenstelling	Regionale karakteristieken
Nederland	Divergentie (108,9)	100,0	100,0	101,2	111,6
EU	Lichte divergentie (102,0)	100,0	100,8	102,0	99,6
Frankrijk	Convergentie (94,6)	100,0	100,0	102,0	91,5
Duitsland	Lichte divergentie (104,4)	100,0	100,0	102,4	103,1
VK	Grote divergentie (111,2)	100,0	100,0	106,8	105,5
België	Convergentie (94,6)	100,0	100,0	106,3	87,6
Italië	Divergentie (107,5)	100,0	100,0	102,7	105,6
Spanje	Grote divergentie (110,9)	100,0	100,0	103,2	110,7
Polen	Grote divergentie (140,6)	100,0	100,0	108,4	135,4

Kolom 2 geeft de waarde van de verandering van de index van de variatiecoëfficiënt tussen 1991 en 2012 weer en daarmee de mate van divergentie of convergentie die is opgetreden (zie figuur 2.2 voor de bijbehorende lijnen).

Kolom 3 tot en met 6: index 100 = 0. Is het cijfer groter dan 100, dan heeft de betreffende factor bijgedragen aan divergentie.

infrastructuur) die bepalend zijn voor regionale banengroei, bezitten in België en Frankrijk juist de kleinere stedelijke regio's gunstiger regionale factoren.

Voor Nederland kunnen we concluderen dat de regionale factoren sterker (index = 111,6) hebben bijgedragen aan divergentie, dan de regionale verschillen in sectorsamenstelling (index = 101,2).

De Europese en nationale factor hebben geen invloed op de divergentie binnen een land omdat deze factoren hetzelfde relatieve effect hebben op alle regio's: het regionaal gemiddeld aantal banen en de standaarddeviatie van het regionaal aantal banen in een land nemen daardoor procentueel in gelijke mate toe, en de variatiecoëfficiënt blijft daardoor gelijk over de tijd.⁷ Uit deze redenering volgt dat regionale banengroei kan worden beïnvloed door alle vier de factoren. Regionale divergentie of convergentie kan echter alleen worden veroorzaakt door de sectorstructuurfactor en de regionale factor.

De regionale karakteristieken: het belang van agglomeratiekracht, stedelijke structuur, lokale autonomie en loonniveau

In deze paragraaf gaan we nader in op de regionale factor; uit de *shift-share*-analyse kwam immers naar voren dat die regionale karakteristieken verantwoordelijk zijn voor een groot deel van de groeiverschillen tussen de stedelijke regio's. Het is met een dergelijke analyse echter niet mogelijk om erachter te komen welke specifieke regionale

karacteristieken ertoe doen. Om hier meer inzicht in te krijgen maken we gebruik van regressieanalyses. We onderzoeken welke (regionale) karakteristieken samenhangen met de banengroei in Europese regio's, en dan vooral in Europese stedelijke regio's. We zijn daarbij vooral geïnteresseerd in enkele specifieke factoren: agglomeratiekracht, de stedelijke structuur, de mate van lokale autonomie en het loonniveau.

Agglomeratiekracht (of agglomeratievoordelen, zie tekstkader 1.1 in hoofdstuk 1) komt voort uit massa en dichtheid (PBL & CPB 2015). We meten die door een stedelijke dummy op te nemen in de regressieanalyse. Daarnaast speelt de *stedelijke structuur* mogelijk een rol. In het beleidsdebat wordt nogal eens gesteld dat Nederland beter af is in een monocentrische stedelijke structuur waarin één grote metropool floreert. In de huidige situatie is in Nederland echter sprake van een polycentrische structuur waarbij de economie (en beleidsinspanningen) over een aantal middelgrote steden, die relatief dicht bij elkaar liggen, is verdeeld. In het beleidsdebat bestaat daarom ook de visie dat juist een polycentrische stedelijke structuur economische voordelen kan bieden. Meijers en Burger (2010) laten bijvoorbeeld zien (voor Amerikaanse steden) dat hoewel de agglomeratievoordelen in een monocentrische structuur groter zijn dan in een polycentrische structuur, de negatieve effecten (bijvoorbeeld congestie) in polycentrische stedelijke structuren kleiner zijn. Per saldo lijken de steden in een polycentrische structuur beter af te zijn.⁸ Aanhangers van deze visie vinden dus dat de Nederlandse 'uitgangspositie' moet worden gekoesterd en Nederland zich verder moet versterken vanuit een netwerkperspectief van goed verbonden steden (zie de discussie over *borrowed size* in Van Oort et al. 2015a, 2015b).

Een ander element in het beleidsdebat is dat, om stedelijke regio's te laten floreren, ze ook meer lokale/regionale financiële *autonomie* zouden moeten hebben. Als stedelijke bestuurders meer eigen financiële middelen zouden hebben, kunnen ze de lusten en de lasten in de gemeente of regio beter stroomlijnen en gericht investeren, zo is de gedachte (Rfv 2015; WRR 1990). De EU-landen verschillen aanzienlijk van elkaar wat betreft de mate van regionale en lokale autonomie. Zo heeft Nederland een relatief lage financiële lokale autonomie.

Een andere belangrijke variabele die we analyseren is het regionale *loonniveau*. De these van Moretti (2012), zoals in hoofdstuk 1 is beschreven, is namelijk dat er een multiplierwerking uitgaat van deze 'goede banen': ze creëren ook weer andere banen. Bovendien gaat er ook een liftende werking van uit op andere banen in de stad, in de zin dat die banen een hoger loon hebben dan ze buiten de stad zouden hebben. De verwachting is dat een hoger loon positief samenhangt met regionaal-economische groei. Een mogelijke tegenkracht is dat juist regio's met een laag loonniveau veel activiteiten aantrekken die op arbeidskosten concurreren, maar we schatten dat laatste effect binnen Europa lager in.⁹

Naast deze vier variabelen nemen we vijf controlevariabelen mee. Ten eerste corrigeren we voor nationale groeifactoren en de regionale sectorstructuur door de betreffende

Tabel 2.5

Beschrijvende statistieken van variabelen in het regressiemodel

Variabele	N	Gemiddelde	Standaarddeviatie	Min	Max
Banengroei 1991-2012 (log)	790	0,0198	0,230	-0,993	0,667
Polycentrisme 1991	790	1,318	0,707	0,600	5,867
Lokale autonomie 1995*	790	0,121	0,0734	0,0250	0,337
Dichtheid banen 1991 (log)	790	3,776	1,145	0	7,542
Nationale groei (NS) 1991-2012 (log)	790	-0,0121	0,171	-0,598	0,400
Sectormix (IM) 1991-2012 (log)	790	-0,0299	0,0690	-0,269	0,213
Loonniveau 1991 (log)	790	9,366	1,005	6,525	10,55
Uren per baan 1991 (log)	790	7,623	0,0731	7,400	7,831
Actieve bevolking / totale bevolking (1991)	790	0,456	0,0817	0,177	0,982
Dummy stedelijke regio's (PU)	790	0,189	0,391	0	1
Dummy intermediaire regio (IM)	790	0,334	0,472	0	1
Dummy Oost-Europa	790	0,239	0,427	0	1

* Het eerst beschikbare jaar waarvoor data voor de mate van lokale autonomie beschikbaar is, is 1995. Omdat de variatie over de tijd binnen landen van deze variabele (zeer) beperkt is, mag worden aangenomen dat dit geen invloed heeft op de analyseresultaten.

factoren uit de *shift-share*-analyse als onafhankelijke variabelen op te nemen in de regressievergelijking. De totale regionale banengroei wordt dus eerst gecontroleerd voor groei veroorzaakt door deze twee factoren. Ten tweede nemen we een dummyvariabele op voor stedelijke regio's in Oost-Europa, omdat we eerder zagen dat die een bijzondere economische dynamiek kenden (sterke groei van de stad en krimp van de rurale delen). Ten derde bestaan er regionale verschillen in de mate van deeltijdwerk die mogelijk verbonden zijn aan banengroei. Bij meer deeltijdwerk wordt een baan bijvoorbeeld verdeeld over twee deeltijdbanen. Regio's met veel deeltijdwerk hebben daarmee een sterkere banengroei. Ten vierde nemen we de verhouding tussen de actieve en totale bevolking van een regio mee. Een laag aandeel van de actieve bevolking kan duiden op relatief veel schoolgaande en studerende personen en dus een groot arbeidspotentieel. Wellicht dat een laag aandeel van de actieve bevolking in een bepaald jaar daarom samengaat met een relatief sterke groei in de periode na dat jaar. Een laag aandeel kan echter ook duiden op een relatief hoge mate van regionale vergrijzing. In dat geval kan een laag aandeel samengaan met een lage groei. Ten slotte kijken we nog naar het belang van de baandichtheid van een regio. Hiermee meten we, gegeven dat een regio stedelijk, intermediair of ruraal is, of de dichtheid van banen positief of negatief samenhangt met regionale banengroei.

Tabel 2.5 geeft de beschrijvende statistieken weer van de besproken variabelen. De afhankelijke variabele in het groeimodel is de groei van banen per regio in de periode 1991-2012. De (regionale) factoren zijn in deze opzet de onafhankelijke variabelen.

Deze variabelen zijn niet gedefinieerd in termen van groei, maar als hun stand in het aanvangsjaar van de groeiperiode (1991). Dit geldt echter niet voor de belangrijke ‘controlevariabelen’ afkomstig uit de eerder gepresenteerde *shift-share*-analyse: de nationale factor en de sectorstructuurfactor. Bijlage 2.3 geeft in detail uitleg over hoe alle besproken variabelen zijn gemeten.

Uitkomsten regressieanalyses: welke regionale karakteristieken hangen samen met de banengroei?

Welke regionale karakteristieken zijn van invloed op de banengroei in stedelijke regio’s (zie tabel 2.6)? Conform verwachting hangt regionale banengroei positief samen met landelijke groeifactoren en de regionale sectorsamenstelling (de eerste twee variabelen in model 1). Beide variabelen zijn significant en positief. De andere controlevariabelen (variabelen 3, 4 en 5) blijken niet significant te zijn: de mate van deeltijdwerk, het aandeel van de actieve bevolking in de totale bevolking en of een regio wel of niet deel uitmaakt van een Oost-Europees land hebben geen relatie met de groei van regio’s.

Ook volgens verwachting groeien stedelijke regio’s harder dan intermediaire regio’s, welke weer harder groeien dan de rurale regio’s. De coëfficiënt voor de stedelijke-regiodummy is namelijk groter dan die van de intermediaire-regiodummy. De groep van rurale regio’s is de referentiegroep. Dit is in lijn met het eerder gepresenteerde figuur 2.1. Het suggereert dat een grotere massa en dichtheid van de regionale bevolking in 1991 samengaat met een sterkere banengroei in de twee decennia erna.

De regionale baandichtheid (variabele 8) heeft geen effect op regionale groei. Omdat in het model al gecontroleerd is voor de mate van stedelijkheid (door middel van variabelen 6 en 7) wordt eigenlijk het effect van baandichtheid *binnen* de groepen van rurale, intermediaire en stedelijke regio’s gemeten.

In model 2 nemen we variabelen op die de invloed van stedelijke structuur, lokale autonomie en het regionale loonniveau aangeven. Ook de stedelijke structuur van een land blijkt geen groeifactor op regionaal niveau (variabele 9). Individuele regio’s profiteren dus niet van het feit dat ze onderdeel uitmaken van een land waarin meerdere (middelgrote) steden de structuur bepalen (polycentrisme). Tegelijkertijd geldt dat steden ook niet profiteren van een monocentrische structuur.¹⁰

Dit resultaat zou het beleidsdebat kunnen nuanceren: zowel het bouwen van één grote metropool, als het spreiden van agglomeratiekracht over meerdere stedelijke centra lijkt geen effect te hebben op groei van individuele steden. In een gevoeligheidsanalyse is nog getest of regionale banengroei dan misschien wel samenhangt met de stedelijke structuur *binnen* de stedelijke regio (dus op lagere geografische schaal). Hiervoor is een aparte variabele gecreëerd.¹¹ Deze variabele bleek echter insignificant.

Tabel 2.6
Uitkomsten regressieanalyses

Variabelen	(1)	(2)	(3)
	Banengroei 1991-2012 (log)	Banengroei 1991-2012 (log)	Banengroei 1991-2012 (log)
1 Nationale groei 1991-2012 (log)	0,859*** (13,32)	0,698*** (10,60)	0,691*** (10,16)
2 Sectormix groei 1991-2012 (log)	0,586*** (3,157)	0,555*** (2,999)	0,529*** (2,986)
3 Uren per baan 1991 (log)	0,0804 (0,495)	0,157 (0,943)	0,139 (0,862)
4 Actieve bev./ Totale bev.1991	-0,212 (-1,002)	-0,232 (-1,096)	-0,228 (-1,065)
5 Dummy Oost-Europa	-0,0268 (-1,133)	0,0398 (1,041)	0,0305 (0,812)
6 Dummy stedelijke regio (PU)	0,0750** (2,388)	0,0842** (2,770)	0,216** (2,321)
7 Dummy intermediaire regio (IN)	0,0474*** (2,829)	0,0515*** (3,510)	0,0449*** (3,282)
8 Baandichtheid 1991 (log)	-0,00640 (-0,663)	-0,0156 (-1,537)	-0,00828 (-0,734)
9 Stedelijke structuur 1991		0,00694 (1,521)	0,00598 (1,302)
10 Lokale autonomie 1995		-0,174* (-1,949)	-0,182* (-2,066)
11 Loonniveau 1991 (log)		0,0556*** (3,315)	0,0577*** (3,568)
12 Dummy PU x dummy Oost-Europa			0,0986* (1,859)
13 Dummy PU x log (Baandichtheid 1991)			-0,0301* (-1,790)
14 Constante	-0,468 (-0,354)	-1,540 (-1,115)	-1,439 (-1,082)
Aantal observaties	790	790	790
R-kwadraat	0,551	0,561	0,566

Cluster-robuste t-statistieken (op niveau van het land) tussen haakjes, *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

Het regressiemodel is opgebouwd in drie stappen. In model (1) schatten we het basismodel en nemen we de variabelen waarin we primair geïnteresseerd zijn (met uitzondering van de stedelijke dummy nog niet mee. In model (2) voegen we deze variabelen toe. Het verschil in R-kwadraat tussen beide modellen zegt dan iets over de verklarende kracht van stedelijke structuur, lokale autonomie en het loonniveau gezamenlijk. De toename in verklarende kracht lijkt klein maar een statistische test (een F-test) wijst uit dat de toegevoegde drie variabelen gezamenlijk genoeg bijdragen aan de verklarende kracht van het model om een significante bijdrage te leveren aan het model. In model (3) kijken we naar interactie-effecten; tussen de dummy voor stedelijkheid en die van Oost-Europa (we zagen immers dat daar de groei in steden uitzonderlijk hoog was) en tussen de dummy voor stedelijkheid en de variabele baandichtheid. Dit laatste interactie-effect geeft het effect aan van een grotere dichtheid (agglomeratievoordeel) op groei in stedelijke regio's (en niet in alle regio's). We kunnen immers veronderstellen dat er een bepaald niveau van dichtheid nodig is om agglomeratievoordelen te genereren en dat die in rurale gebieden nauwelijks een rol spelen.

Ten slotte zien we dat de mate van lokale autonomie, in de zin van meer lokale belastingopbrengsten kunnen genereren, negatief samenhangt met groei.¹²

Wat is nog meer van invloed op groei van het aantal banen? Het loonniveau van regio's blijkt een belangrijke groeifactor (variabele 11). Regio's met een relatief hoog loon hebben zich sterker ontwikkeld dan regio's met een lager loon. Dit bevestigt deels de constatering van Moretti (2012) dat de grotere divergentie zich meer en meer uitkristalliseert langs de lijnen van inkomen (in het geval van deze studie: loon), wat deels sterk samenhangt met opleidingsniveau en mogelijk ook een *trickle-down*-effect in zich heeft (de lager opgeleiden hebben ook een betere baan in een stad met veel hoge lonen). De loonindicator en de nadere analyses in de volgende hoofdstukken zullen meer zicht op deze effecten moeten geven (hoofdstuk 4).

Omdat we vooral zijn geïnteresseerd in welke variabelen van belang zijn voor de groei van stedelijke regio's, hebben we variabelen 3-5 en 9-12 geïnteracteed met de stedelijke dummy. Hiervan blijken twee interactie-effecten significant te zijn. De interpretatie van het effect van stedelijkheid is in model (1) als volgt: de coëfficiënt van 0,075 voor de stedelijke regio dummy impliceert dat regio's met het label 'stedelijk' in de periode 1991-2012 gemiddeld 7,5 procent harder zijn gegroeid dan regio's met het label 'ruraal'. Deze interpretatie verandert wanneer de twee interactie-effecten (zie hiervoor model (3)) worden meegenomen. Het totale effect van stedelijkheid kan dan als volgt worden geïnterpreteerd: $0,216 + 0,099\sigma - 0,030\alpha$ waarin σ gelijk aan 0 of 1 is, afhankelijk van of het een Oost-Europese regio betreft en α de natuurlijke logaritme van de baandichtheid in 1991 voorstelt. In Oost-Europa lijkt de triomf van de stad zich dus meer uitgesproken te manifesteren dan in West-Europa, iets wat we ook al vermoedden op basis van tabel 2.1. Wat betreft het effect van baandichtheid blijkt dat ze pas een rol gaat spelen vanaf een bepaalde grenswaarde: alleen in stedelijke regio's (waar de baandichtheid hoger is dan in intermediaire en rurale regio's) doet deze variabele ertoe. Dit interactie-effect geeft dus weer dat binnen de groep van stedelijke regio's, de regio's met een lage baandichtheid in 1991 procentueel harder groeien dan de regio's met een hoge baandichtheid. Hieruit zouden we kunnen concluderen dat het als land beter is om meerdere middelgrote steden te hebben in plaats van één grote metropool met een zeer hoge baandichtheid.

Noten

- 1 Wanneer wordt gesproken over Europa wordt daarmee de EU27 bedoeld.
- 2 Deze percentages komen overeen met de verticale afstand tussen doorgetrokken en onderbroken lijn in 2012.

- 3 In een gevoeligheidsanalyse is nog gekeken wat de invloed is van de sterke verandering van de spreiding van banen in Polen op het verloop van de lijn van de EU27. Uit deze analyse bleek dat zonder Polen de variatiecoëfficiënt voor de EU met 1,5 in plaats van 2,0 procent zou zijn toegenomen. Het 'Polen-effect' is aanwezig, maar heeft geen invloed op de conclusie dat er sprake is van lichte divergentie in Europa.
- 4 De groeiverschillen tussen Amsterdam en het nabij gelegen Haarlem zijn mogelijk ook te verklaren door de interactie tussen beide agglomeraties: Amsterdam bouwt ook op het arbeidspotentieel van Haarlem waardoor de eerstgenoemde stad meer banen heeft dan waarin die met zijn eigen beroepsbevolking voorziet. Bekend is dat in Haarlem de bevolking groeide en de huizenprijzen er over de afgelopen decennia sterk stegen. Haarlem is ook de agglomeratie met een groot en divers winkel- en voorzieningenniveau. Deze steden lijken dus krachten van elkaar te lenen. Dit wordt ook wel de borrowed size-discussie genoemd (zie Parkinson et al. 2015). Meijers en Burger (2015) ontleden die in de begrippen borrowed function (bijvoorbeeld werkgelegenheid zoals bij Amsterdam-Haarlem) en borrowed performance (bijvoorbeeld de bevolkingsontwikkeling of huizenprijzen).
- 5 Meer specifiek vonden ze dat in alle 16 landen sprake was van divergentie van de werkgelegenheidsgroei ten opzichte van het EU-16 gemiddelde. De EU16 in hun studie betreft de EU15 + Noorwegen.
- 6 Nemen we de bijdrage van deze overige factoren wel mee, dan vertonen de in figuur 2.4 gepresenteerde regio's allen een positieve totale groei van het aantal banen.
- 7 Binnen de Europese Unie kan de nationale factor wel voor groeiverschillen zorgen en daarmee de ruimtelijke spreiding van banen over stedelijke regio's tussen (maar niet binnen) landen beïnvloeden. Dit effect van de nationale factor is maar beperkt (100,8).
- 8 Cardoso en Meijers (2016) kijken ook naar 'stedelijke functies'. Zij laten zien dat, gemeten aan metropolitane functies, er een soort capital/first city bonus is voor de grootste/belangrijkste stad in ieder land die niet gerationaliseerd kan worden op basis van bijvoorbeeld aanwezig draagvlak of netwerkinbedding. Die bonus is voor alle Europese landen gelijk, of ze nu een polycentrische of monocentrische structuur hebben. Cardoso en Meijers laten echter zien dat vooral de secondary cities beter gedijen in een polycentrische structuur.
- 9 Zie ook Weterings et al. (2011)
- 10 Door de stedelijke structuur te laten interacteren met de stedelijke dummy is in een gevoeligheidsanalyse nog getest of alleen stedelijke regio's gevoelig zijn voor de mate van polycentriciteit. Deze variabele bleek niet significant.
- 11 Deze variabele is als volgt gemeten voor iedere NUTS2-regio: de spreiding van de bevolking van NUTS3-regio's in de betreffende NUTS2-regio maal de spreiding van de bevolking van de NUTS2-regio's in de NUTS1-regio waartoe de NUTS2-regio behoort maal de spreiding van de bevolking van de NUTS1-regio's in de NUTS0-regio waartoe de NUTS2-regio behoort maal de quotiënt van de bevolkingsmassa van de NUTS2-regio en de bevolkingsmassa van alle NUTS2-regio's.
- 12 Het interactie-effect van de dummy voor stedelijkheid en lokale autonomie blijkt in het model ook niet significant.

Intermezzo

Banen en gebiedsontwikkeling in Amsterdam en Rotterdam

De stedelijke agglomeraties van Rotterdam en Amsterdam hebben verschillende groeipaden. Amsterdam was in de afgelopen decennia een veel sterkere banenmotor dan Rotterdam. Hoofdstuk 2 laat zien dat dit maar ten dele kan worden verklaard door verschillen in sectorstructuur tussen de regio's. Juist regionale kenmerken zijn van invloed op de banengroei. In Amsterdam hebben regionale kenmerken een positieve invloed op de groei van banen; in Rotterdam werken deze regiospecifieke factoren juist tegen. Toch is het nog een black box wat die factoren nu precies voor effect hebben.

Om daar meer grip op te krijgen zoomen we in op gebiedsniveau. Niet alleen stedelijke regio's hebben uiteenlopende ontwikkelingspaden, ook binnen steden ontwikkelen de grotere werklocaties zich op een verschillende manier. Op de schaal van gebiedsontwikkeling bevinden zich ook 'winnaars' en 'verliezers'. Deze 'winnaars' en 'verliezers' komen zowel in succesvolle groeisteden als in de achterblijvende steden voor. Reden genoeg om binnen Amsterdam en Rotterdam een aantal locaties onder de loep te nemen.

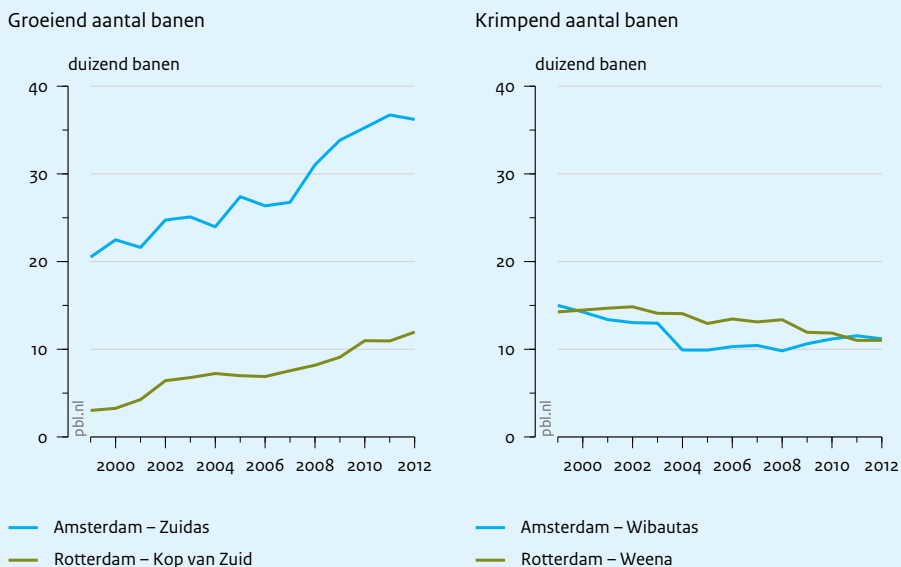
We kiezen binnen Rotterdam en Amsterdam vier locaties die extreem verschillen in banenontwikkeling: de Kop van Zuid en Weena in Rotterdam en de Zuidas en Wibautas in Amsterdam. Deze grote stedelijke werklocaties hebben of een groei of een verlies aan banen gekend in de afgelopen vijftien jaar.

Wat veroorzaakt de verschillen in banengroei? In hoeverre heeft de vastgoed(her)ontwikkeling een rol gespeeld? Hebben de locaties zich in de afgelopen jaren (verder) gespecialiseerd? Zijn er tendensen van schaalvergroting of schaalverkleining waarneembaar (de ontwikkeling van banen versus vestigingen)? En welk ruimtelijk beleid was er op deze gebieden van toepassing; is de banengroei te relateren aan dit beleid? Deze vraagstukken komen in de loop van de tekst alle aan de orde.

Winnaars: grootschalig en vastgoedgestuurd

De twee gebieden met de sterkste banengroei zijn de Kop van Zuid in Rotterdam en de Zuidas in Amsterdam. De geschiedenis van de Zuidas en de Kop van Zuid heeft enkele interessante parallellen. Beide locaties zijn van oudsher 'perifere' gebieden in de stad,

Figuur I.1
Aantal banen op vier werklocaties in Amsterdam en Rotterdam

Bron: LISA 2014; bewerking PBL

die door een verbetering in de bereikbaarheid in de jaren negentig aantrekkelijker zijn geworden als werklocatie. In Amsterdam verbeterde die bereikbaarheid dankzij de ontwikkeling van NS-station Zuid en de voltooiing van de A10. Rotterdam had baat bij de realisatie van de Erasmusbrug en de ontwikkeling van het metrostation Wilhelminapier. Ook het ‘startsein’ voor beide groeigebieden tekent de verdere ontwikkeling: de vestiging van ABN AMRO op de Zuidas ging tegen de wil van de gemeente Amsterdam in, terwijl de gemeente Rotterdam rond dezelfde tijd juist actief aan de slag ging met de gemeentelijke herbestemming van de rijksmonumenten op de Wilhelminapier.

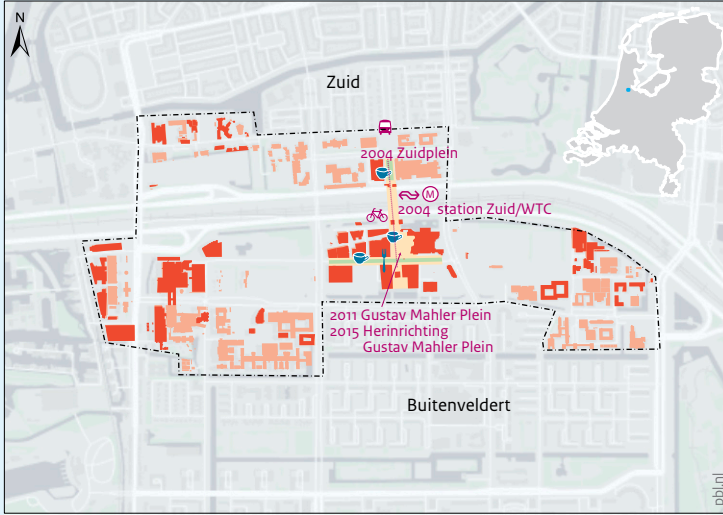
Op beide locaties is de banengroei sterk verbonden met de vastgoedontwikkeling van grote ondernemingen; bedrijven die een eigen architectonisch visitekaartje neerzetten in de vorm van hoge kantoortorens.

Vanaf 2004 wordt op de Zuidas het ene na het andere architectuuricoon opgeleverd en de werkgelegenheid neemt er gestaag toe. De sectorstructuur verandert: er is sprake van ‘commerciële gentrificatie’ (Trip 2007), waardoor bedrijven met een lagere toegevoegde waarde – zoals ondersteunde zakelijke diensten (schoonmaak) en industriële bedrijven – plaatsmaken voor bedrijven met een hogere toegevoegde waarde – zoals bedrijven in de financiële en zakelijke dienstverlening. Van oudsher zijn er twee grote instituten in het gebied gevestigd, de universiteit en het ziekenhuis van

Figuur I.2

Infrastructuur, gebouwen, voorzieningen en openbare ruimte op Zuidas en Kop van Zuid, 1999 – 2015

Amsterdam – Zuidas

0 400 m

Rotterdam – Kop van Zuid

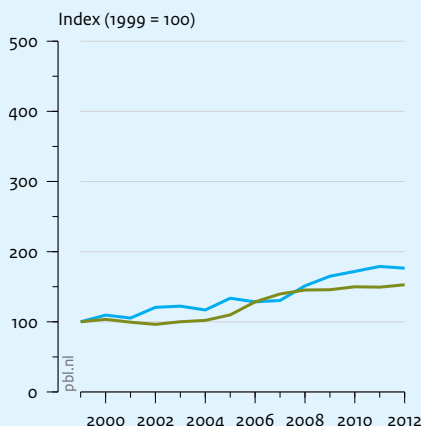

0 200 m

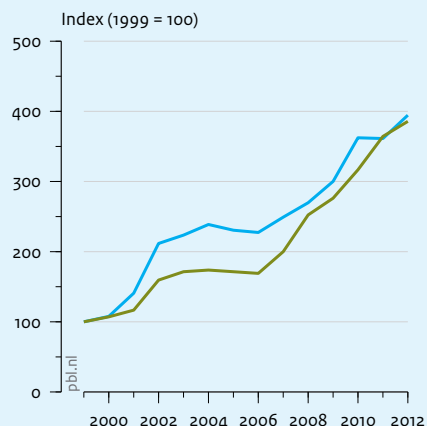
Bron: PBL

Figuur 1.3
Banen en bedrijfsvestigingen op Zuidas en Kop van Zuid

Amsterdam – Zuidas

Rotterdam – Kop van Zuid

— Aantal banen
 — Aantal bedrijfsvestigingen

Bron: LISA 2014; bewerking PBL

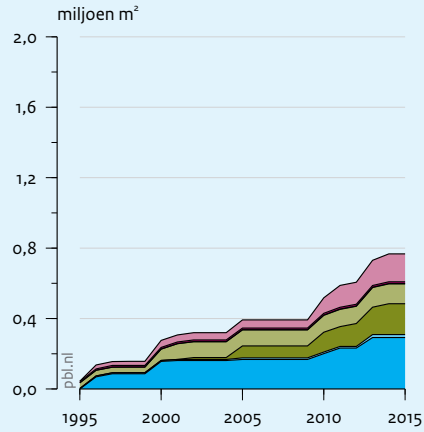
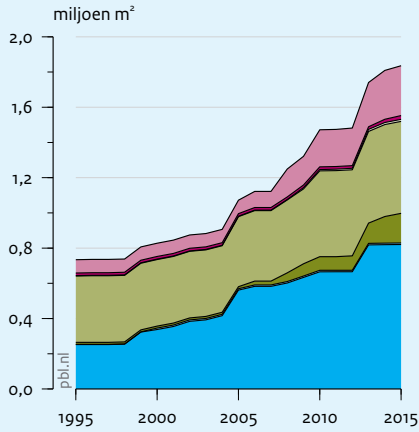
de VU. De totale oppervlakte aan kantoorruimte neemt gestaag toe en beslaat in 2015 meer dan de helft van het totale aantal vierkante meters. Rond de crisis ontstaat er op de Zuidas enige kantorenleegstand. Deze ‘aanvangsleegstand’ is echter tijdelijk van aard en zakt in 2014 onder de 10 procent, ver onder het landelijk gemiddelde. Het totale oppervlak voor winkels en wonen is relatief klein: de Zuidas is een echt zakencentrum. De banenontwikkeling is hier sterker gerelateerd aan het beschikbaar komen van kantoorruimte dan aan een algemene conjuncturele ontwikkeling; zo is er geen trendbreuk na 2008 die er wel is op nationaal en internationaal niveau.

Ook op de Kop van Zuid in Rotterdam nemen de vierkante meters over de hele periode stapsgewijs toe, in lijn met de opleveringen van de kantoorstorens. Het bestemmingsplan uit 2009 verlaagt het ambitieuze bouwprogramma uit 2007 niet wezenlijk, ondanks de bouwcrisis (vooral wat kantoren betreft) elders in het land. Anno 2015 is het gebied nog steeds in opbouw, met nog niet-ontwikkelde bouwlocaties voor kantoren en woningen. Van de bedrijven die reeds lang in het gebied zitten, kent vooral Hogeschool InHolland een sterke banenontwikkeling: van 300 banen in 2001 naar ruim 500 in 2012. De Kop van Zuid heeft zich sinds 2004 iets meer ontwikkeld als een gemengd stedelijk gebied (Busquets 1999), met een groter aandeel aan woningbouw en de vestiging van een aantal culturele trekkers, zoals het Fotomuseum, het Filmtheater LantarenVenster en het Luxor theater.

Figuur 1.4
Oppervlakte vastgoed op Zuidas en Kop van Zuid, naar gebruiksfunctie

Amsterdam – Zuidas

Rotterdam – Kop van Zuid

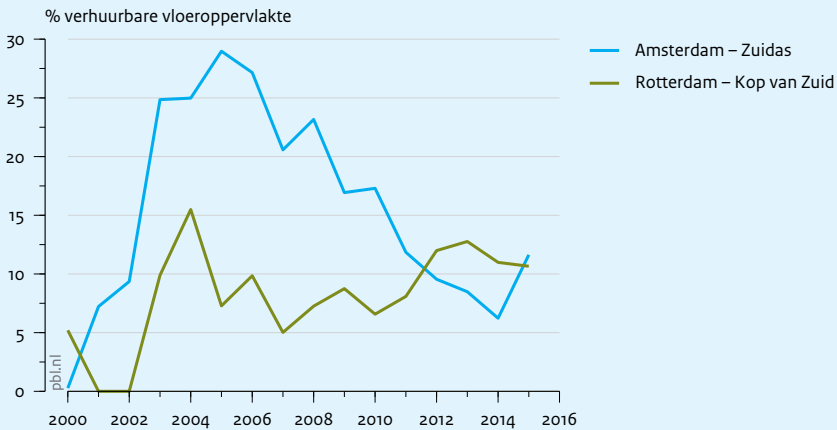

Gebruiksfunctie

- Overig
- Gemengd
- Winkel
- Voorziening
- Woon
- Industrie
- Kantoor

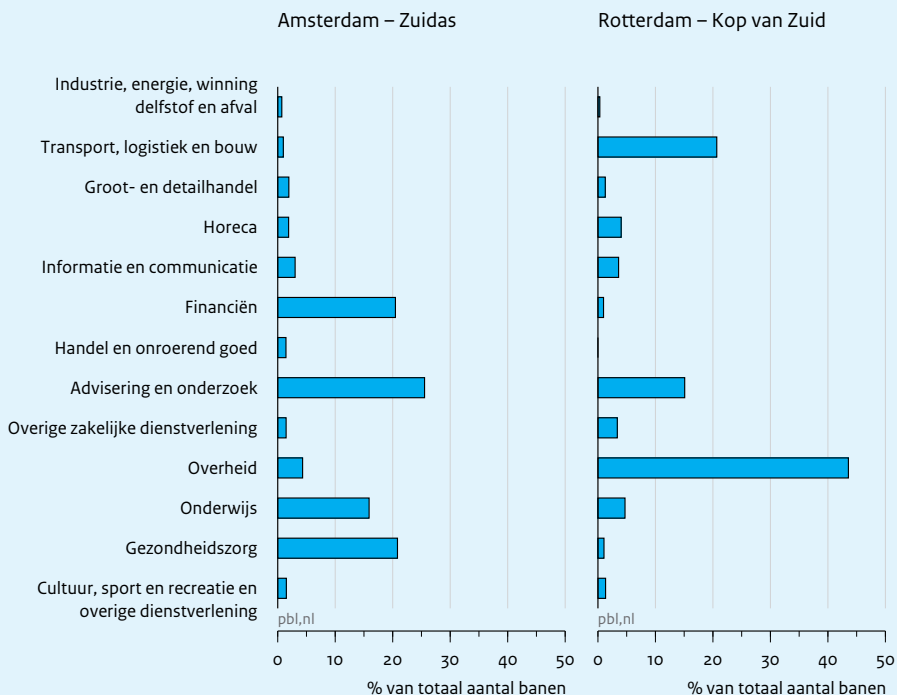
Bron: BAG 2015

Figuur 1.5
Aandeel leegstand op werklocaties op Zuidas en Kop van Zuid

Bron: Bak 2015

Figuur I.6
Sectorsamenstelling van werklocaties op Zuidas en Kop van Zuid, 2012

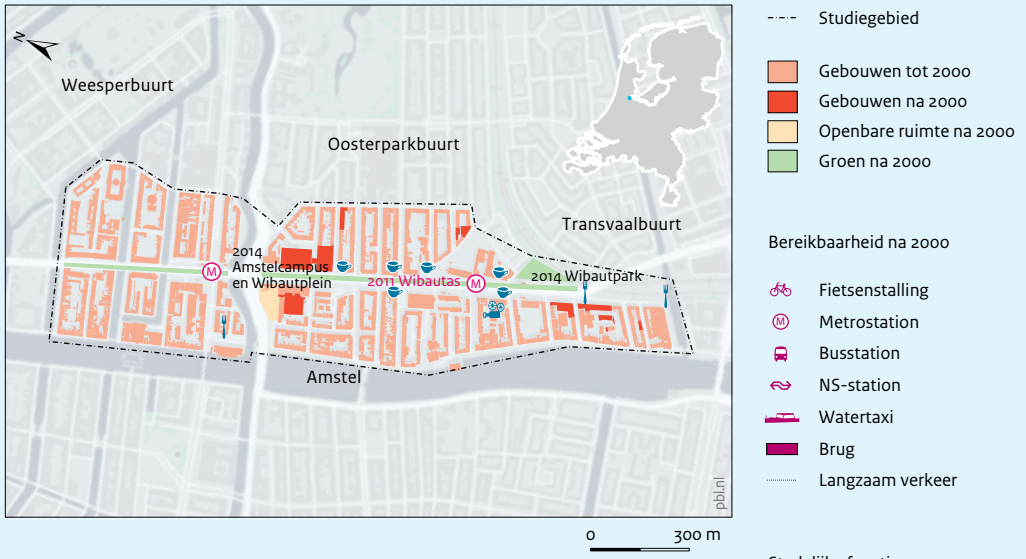
Bron: LISA 2014; bewerking PBL

Beide locaties hebben een heel verschillende sectorstructuur. Op de Kop van Zuid bestaat 44 procent van de werkgelegenheid uit overheidsbanen, terwijl dit op de Zuidas slechts 4 procent is. De grote banenmotors van de overheid zijn het Havenbedrijf (transport en logistiek) en de Rechtbank op de Kop van Zuid, en de Vrije Universiteit (onderwijs en gezondheidszorg) op de Zuidas.

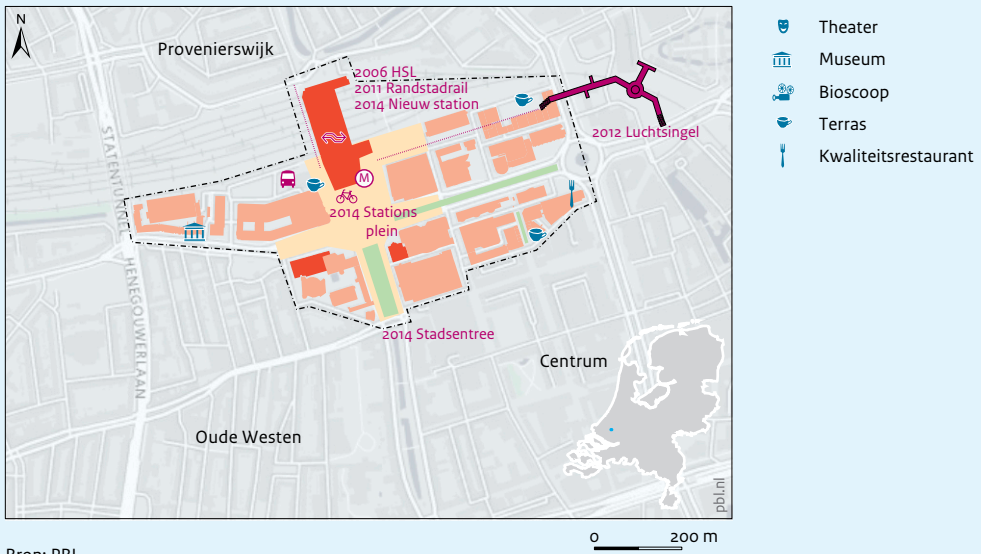
De verschillen in sectorstructuur hangen sterk samen met de rol van de gemeente bij de ontwikkeling. Op de Zuidas heeft de gemeente vooral een faciliterende rol, onder andere via een apart opererend projectbureau; het initiatief komt vooral vanuit het bedrijfsleven. De gemeente stelt losse stedenbouwkundige kaders op, waarbij het projectbureau de rol van makelaar heeft om grote bedrijven aan te trekken – deze werkwijze wordt ook wel ‘uitnodigingsplanologie’ genoemd. Bij de Kop van Zuid is de overheidsrol veel nadrukkelijker. De gemeente is actief bezig (geweest) om een gemengd stedelijk gebied te creëren. Als eerste stimuleert ze de vestiging van Hotel New York (inclusief watertaxi) en zet vervolgens door met de verplaatsing van een aantal belangrijke culturele instituten vanuit de binnenstad. Vanaf het moment dat het

Figuur 1.7
Infrastructuur, gebouwen, voorzieningen en openbare ruimte op Wibautas en Weena, 1999 – 2015

Amsterdam – Wibautas

Rotterdam – Weena

Bron: PBL

Rijk het gebied als sleutelproject aanwijst, is er ook geld voor het realiseren van grote infrastructurele werken, zoals de Erasmusbrug en een extra metrohalte. De gemeente speelt respectievelijk de rol van ontwikkelaar, promotor (Manhattan aan de Maas) en *launching customer*. Dat laatste vooral door de Marconitoren te verlaten en intrek te nemen in 'De Rotterdam', en door onderdelen van de Belastingdienst en douane te concentreren aan de Laan van Zuid. Sinds enkele jaren zijn de Rotterdamse budgetten krappere, en met het bidbook uit 2013 lijkt de gemeente de aanpak van de Zuidas over te nemen.

De gemeente Amsterdam heeft na de financiële crisis een andere rol aangenomen. Nadat de kaveluitgifte en kantorenbouw op de Zuidas stagneert, is de gemeente zich meer met het gebied gaan bemoeien. De focus ligt daarbij op het creëren van een meer stedelijk karakter, het verbeteren van de inrichting van de openbare ruimte en het stimuleren van een functiemix van wonen en werken. Enerzijds gebeurt dat door het 'afstoffen' van het eerder geïntroduceerde 'dokmodel', anderzijds door het stimuleren van kleinschalige initiatieven in de openbare ruimte onder de noemer 'Hello Zuidas' (Grondelle & Boeker 2014). Of het gebied zich op korte termijn als een echt stedelijk gebied zal ontwikkelen is de vraag; de grootste culturele trekkers, de tentoonstellingen van Amsterdam Expo, zijn in 2015 gesloten.

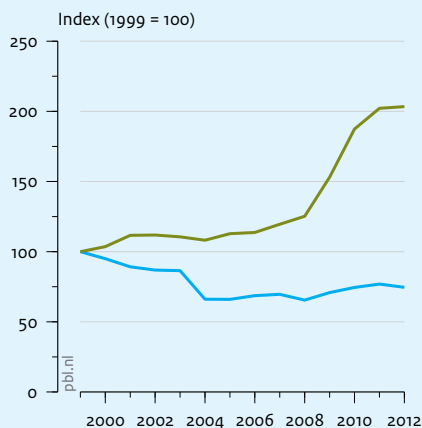
Verliezers: achteruitgang en kleinschalige ervaring

Twee andere locaties in Rotterdam en Amsterdam hebben tussen 1999 en 2012 te maken met een daling van het aantal banen: het Rotterdamse Weena en de Amsterdamse Wibautas. Hoewel de ligging in de stad verschilt, hebben beide gebieden een vergelijkbare ontstaansgeschiedenis. Vlak na de oorlog ligt zowel het terrein in Rotterdam als in Amsterdam braak; in Rotterdam door de bombardementen en het plan Van Traa; in Amsterdam vanwege het verplaatsen van het Weesperpoortstation en bijbehorend spoor naar station Amstel en het wederopbouwplan Joodse Buurt. De gemeentelijke visies voor de ontwikkeling van de twee gebieden waren vrijwel identiek: *cityvorming*, met grote verkeersdoorbraken (voor de auto en metro) en grote bedrijfsgebouwen (Barbieri 1981; De Liagre Böhl 2010; Schilt 2010). De ruimtelijke structuur van beide locaties is daarmee voor een belangrijk deel halverwege de twintigste eeuw al bepaald, waarna de terreinen in de decennia daarop worden bebouwd.

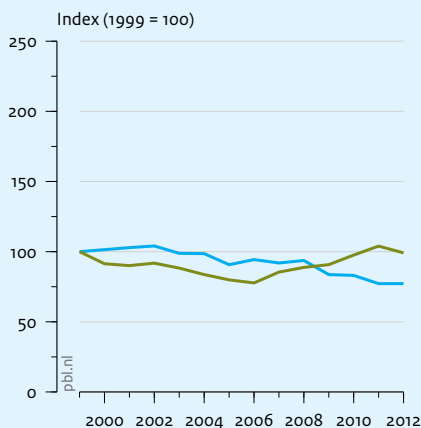
In de loop van de twintigste eeuw neemt het aantal vestigingen op beide werklocaties nauwelijks meer toe. Anno 1999 zijn de Wibautas en het Weena allebei verouderde werklocaties die met een slecht imago kampen. Maar waar het Weena na 2000 vooral geleidelijk banen kwijtraakt, krijgt de Wibautas rond de jaren 2004 en 2007 een grote klap, door het vertrek van de redacties/drukkerijen van *Het Parool*, *de Volkskrant* en *Trouw*. Beide gebieden lijken zich langzamerhand enigszins te herstellen, de Wibautas iets sneller dan het Weena. Anders dan de Wibautas is het Weena een Central Business District bij uitstek: meer dan de helft van de banen bevindt zich in de sectoren financiën, advies en zakelijke dienstverlening. Dat is (relatief) ruim twee keer zoveel als op de

Figuur 1.8
Banen en bedrijfsvestigingen op Wibautas en Weena

Amsterdam – Wibautas

Rotterdam – Weena

— Aantal banen
 — Aantal bedrijfsvestigingen

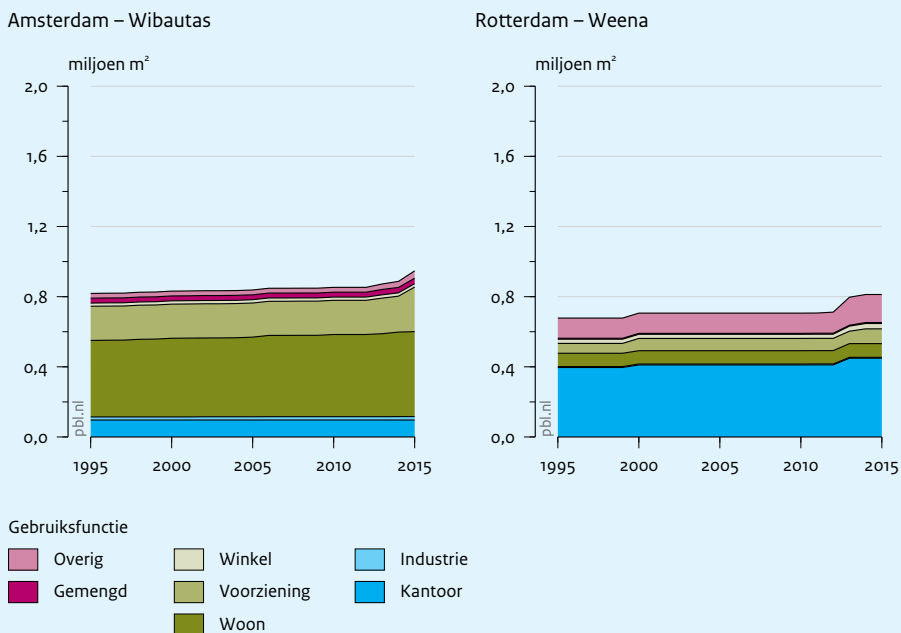
Bron: LISA 2014; bewerking PBL

Wibautas en zelfs meer dan op de Zuidas. Overheid, gezondheidszorg en onderwijs (7 procent) is op het Weena nauwelijks aanwezig. Ook wordt er nauwelijks gewoond. De lange stagnatie in vastgoedontwikkeling wordt doorbroken met de verbouwing van Rotterdam CS, de aanleg van de parkeergarage onder het Weena Point en de herontwikkeling van het woningencomplex de Weenahof.

De sectorstructuur van het Weena is tussen 2000 en 2012 nauwelijks veranderd. Wel is er een kantelpunt wat betreft de bedrijfsomvang: na 2006 stijgt het aantal bedrijven op de Weena terwijl de werkgelegenheid blijft dalen, mede door de sterke groei van eenmanszaken en kleine ondernemingen. Dezelfde schaalverkleining is vanaf 2008 ook op de Wibautas te zien. De kantorenleegstand op het Weena laat een stijgende lijn zien van 5 procent in 1999 tot 25 procent in 2015. De verwachting is dat de komende tijd veel grote bedrijven gaan vertrekken en dat de torens gevuld gaan worden met nieuwe *multi-tenant*-concepten. Of deze de vele lege meters zullen gaan opvullen is de vraag.

In tegenstelling tot het Weena is de sectorstructuur op de Wibautas wel veranderd: daar vertrekken vanaf 2004 de grote werkgevers van *de Volkskrant*, *Het Parool* en *Trouw*. Vanaf 2008 komen er kleine creatieve bedrijven, onderwijs en horeca voor terug. Anno 2012 is er een gevarieerde sectorstructuur ontstaan: minder dan 20 procent van de werkzame personen is werkzaam in financiën en zakelijke dienstverlening en meer dan 50 procent

Figuur 1.9
Oppervlakte vastgoed op Wibautas en Weena, naar gebruiksfunctie

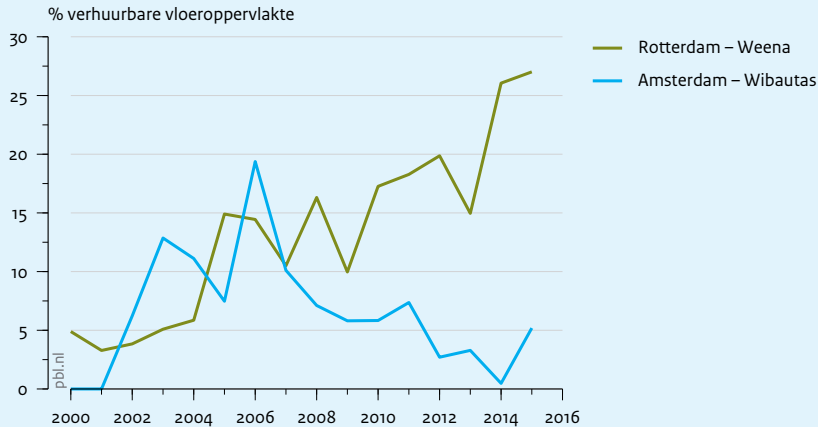

Bron: BAG 2015

in overheid, gezondheidszorg en onderwijs. Het hergebruik van de krantengebouwen en de nieuwe woon-werkconcepten zijn mede tot stand gekomen door het ‘broedplaatsen-beleid’ van de gemeente. Hierdoor is de totale kantooroppervlakte op de Wibautas zelfs gedaald en is de kantorenleegstand vrijwel nihil.

Het Weena en de Wibautas liggen op heel verschillende plekken in de stad. Daarmee verschilt ook hun betekenis voor de stad en de manier waarop de gemeente intervenueert. Het Weena ligt in het centrum van Rotterdam, vlak naast het Centraal Station. Tussen 1999 en 2012 worden er grote infrastructurele plannen uitgevoerd (Rotterdam CS, Randstadrail, Weenatunnel en parkeergarage Weena Point) waardoor de bereikbaarheid verbetert, maar het Weena er gedurende lange tijd als een bouwput uitziet. De gemeente probeert vanaf 2009, met de *open city*-aanpak, de kwaliteit van het gebied te verbeteren door bedrijven bij de gebiedsontwikkeling te betrekken (Maandag & Hage 2009). Met de komst van het Schieblok en de Luchtsingel rond 2010 verandert het imago van het gebied. De formele, zakelijke boulevard krijgt een alternatief randje en er worden verschillende *multi-tenant*-kantoorconcepten ontwikkeld. Ook investeert de gemeente in een nieuwe ‘groene’ loper naar de binnenstad door het Stationsplein aan de Westersingel te verbinden (Kuipers & Manshanden 2015).

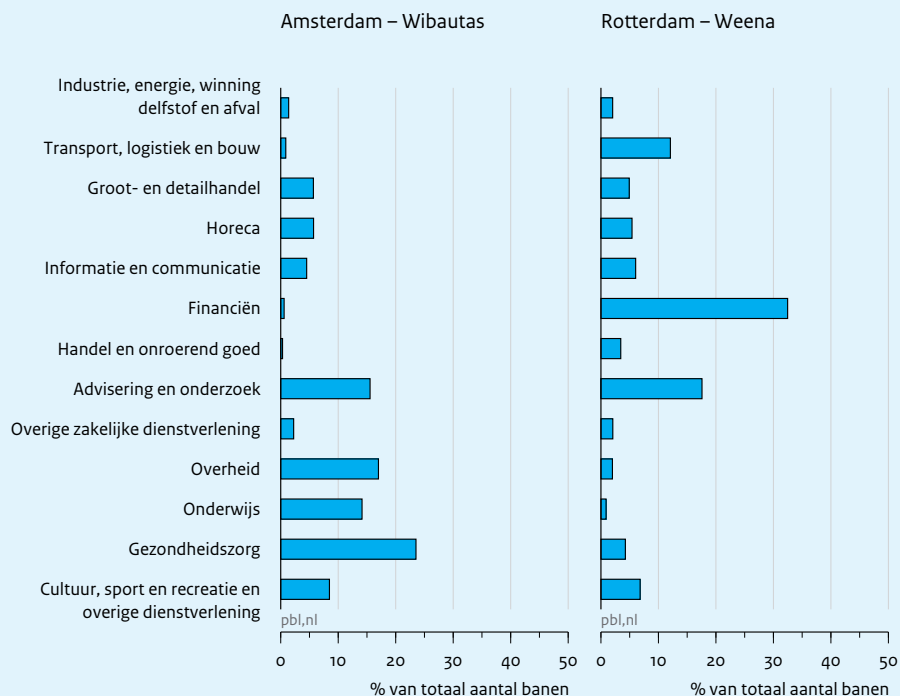
Figuur I.10
Aandeel leegstand op werklocaties op Wibautas en Weena

Bron: Bak 2015

De Wibautas maakt geen deel uit van het stadshart van Amsterdam. Na de cityvorming in de twintigste eeuw heeft de gemeente andere prioriteiten: herstructurering van de IJ-oever, stimuleren van de Zuidas en Zuidoost (ArenA Boulevard en Bijlmer). De diverse gemeentelijke diensten zijn al eerder als *launching customer* al naar de Wibautstraat verhuisd. Wel is de gemeente Amsterdam in 2000, mede op aandringen van de in het gebied gevestigde Hogeschool van Amsterdam, een interactief masterplanproces opgestart om het slechte imago van de Wibautas af te schudden (maar zonder hoge urgentie). En de gemeente speelt kort daarna een rol als intermediair om te voorkomen dat de kranten de Wibautstraat verlaten, maar kan niet voorkomen dat ze uit het gebied vertrekken. Als de leegstand op de Wibautas oploopt, werkt de gemeente mee aan het ontwikkelen van nieuwe functies voor de verlaten kantoorpanden (zoals hotels, studentenwoningen, tijdelijke ruimte voor creatieve beroepen) en koppelt dit aan het broedplaatsbeleid. De beslissing van de Hogeschool van Amsterdam om een Amstelcampus te bouwen aan de kop van de Wibautstraat luidt een nieuw tijdperk in. De recente komst van 25.000 studenten en het verbouwen van kantoren naar studentenwoningen, alsmede de nieuwe inrichting van de straat als stedelijke boulevard met allure, zorgen voor een grote opleving, die echter slechts gedeeltelijk is terug te zien in werkgelegenheidscijfers (Buursink 2010). Het wordt een woon- en studiegebied waar veel zzp'ers verblijven. Het ruimtegebruik van deze nieuwe professionals is diffuus; het functionele onderscheid tussen wonen, werken en recreëren vervaagt.

Figuur I.11
Sectorsamenstelling van werklocaties op Wibautas en Weena, 2012

Bron: LISA 2014; bewerking PBL

Tot slot

De vergelijking tussen de vier gebieden laat zien dat de gebieden waar het aantal banen het meest toeneemt, ‘de winnaars’, ook de gebieden zijn met een aanzienlijk vastgoedprogramma. ‘De verliezers’ zijn oudere locaties die zichzelf in het afgelopen decennium opnieuw uitgevonden hebben. Opvallend is dat de crisis in alle vier de gebieden geen groot breekpunt vormt in de banenontwikkeling. Incidentele bedrijfsverplaatsingen lijken meer effect te hebben op de werkgelegenheid, zoals het vertrek van de kranten van de Wibautas in 2004 en 2007, en de komst van het WTC en ABN AMRO op de Zuidas in de jaren negentig. De sectorstructuur in de Rotterdamse gebieden is eenzijdiger dan die in Amsterdam, met veel overheidsdiensten op de Kop van Zuid en veel zakelijke diensten op het Weena.

De twee gemeenten hanteren een verschillend ruimtelijk beleid voor deze werklocaties. De gemeente Rotterdam heeft een actieve rol en pusht door een *launching customer* te zijn, bijvoorbeeld door zich met gemeentelijke diensten te vestigen in 'De Rotterdam' op de Kop van Zuid. De gemeente Amsterdam speelt meer een faciliterende rol. In beide steden heeft de crisis wel een effect gehad op de rol van de overheid in de planvorming en strategieën om de aantrekkelijkheid van het gebied te vergroten. In algemene zin zien we een omslag van gebiedsontwikkeling onder gemeentelijke regie naar een meer organische en participatieve planvorming samen met marktpartijen. Ook komt er meer aandacht voor verbetering van het imago van het gebied, door het stimuleren van publieke functies en voorzieningen, en zien we de omslag naar meer 'werknemer-gerichte' pull-factoren. Tevens wordt er gewerkt aan regionale en Randstedelijke bereikbaarheid en in Rotterdam zien we lokale verbindingen op onconventionele wijze verbeteren (boottaxi, loopbrug, luchtbrug).

De rol van de overheid reikt verder dan die op gemeentelijk niveau. Beide Rotterdamse gebieden werden sleutelprojecten van het Rijk. Deze status is bij de Amsterdamse Wibautstraat nooit aan de orde geweest. De Zuidas is wel voorgedragen als sleutelproject, maar dit heeft de gemeente niet doorgezet, onder andere vanwege het feit dat marktpartijen een grote rol bij de gebiedsontwikkeling speelden. Het bedrijfsleven had dan ook zelf de locatie 'uitgekozen', in tegenstelling tot de Kop van Zuid. Bij de Wibautas was de gemeentelijke betrokkenheid groter, maar de urgentie minder: het Weena daarentegen is vooral aantrekkelijk als internationale OV-locatie in het hart van de stad.

De analyse van de vier gebieden laat ook zien dat niet alleen de groei van het aantal banen verschilt, maar ook dat er veel dynamiek is in aantallen bedrijven of vestigingen. Gebieden met een sterke groei van het aantal bedrijven en nieuwe kantoorconcepten (*multi-tenant*), hebben een belangrijkere functie voor de economie dan de kale banencijfers laten zien. De komst van de Hogeschool, studentenwoningen en cafés op de Wibautstraat levert weliswaar weinig directe banen op, maar zorgt wel voor veel levendigheid, waardoor het gebied aantrekkelijker wordt als verblijfs- en vestigingsplaats. Er zijn weinig kantoren meer en vrijwel geen kantorenleegstand. In een tijdperk waar bedrijven minder eigen mensen in dienst hebben en er meer zzp'ers zijn, zullen gebouwen vaker op deze manier kunnen worden gebruikt.

Het stijgende tij in de Nederlandse stadsgewesten

3.1 Inleiding

In hoofdstuk 2 is de banenontwikkeling in verschillende stedelijke regio's van Nederland vergeleken met die in andere stedelijke regio's in Europa. In dit hoofdstuk kijken we meer in detail naar de ontwikkeling van banen in de Nederlandse stadsgewesten (zie ook tekstkader 3.1). Volgens Moretti (2012) neemt het aantal banen vooral toe in steden met – zoals hij het noemt – innovatieve bedrijven, waaronder hightech industriële activiteiten, maar ook kennisintensieve diensten. Vooral dit soort bedrijven profiteert van de agglomeratievoordelen die ontstaan door de nabijheid van vergelijkbare bedrijven, zoals een betere matching op de arbeidsmarkt en kennisspillovers (zie ook hoofdstuk 1). Daar waar innovatieve bedrijven zijn gevestigd, zullen daarom steeds meer innovatieve bedrijven ontstaan. In succesvolle steden stijgt dus niet zomaar het aantal banen, maar vooral het aantal goedbetaalde banen.

Naast de goedbetaalde banen stijgt volgens Moretti (2012) echter ook het aantal laagbetaalde banen in de succesvolle steden, vanwege het zogenoemde *trickle-down*-effect. Als er in steden meer mensen werken en wonen met een goedbetaalde baan, dan stijgt de vraag naar consumptiediensten, zoals de horeca. Daarnaast leidt de aanwezigheid van meer hoogwaardige bedrijven tot een toename van de vraag naar producentendiensten, zoals beveiliging of de schoonmaakbranche. Hierdoor zou de stijging van de goedbetaalde banen in steden samengaan met een toename van de laagbetaalde banen in sectoren die gevoelig zijn voor de stijging van de lokale vraag door zowel meer koopkrachtige consumenten als hoogwaardige bedrijven (Ponds et al. 2015b). Moretti (2012) stelt dat dit zich in steden met veel hoogbetaalde banen zelfs vertaalt in een hoger loon voor werknemers in de lokale diensten. Oftewel: door het stijgende tij, stijgen alle boten in de stad (hypothese 2, zie hoofdstuk 1).

In dit hoofdstuk onderzoeken we of deze hypothese opgaat voor de Nederlandse steden. Daartoe beantwoorden we de volgende vragen:

1. Is in steden waar het aantal goedbetaalde banen is gestegen ook het aantal laagbetaalde banen toegenomen?
2. Verdienen mensen met een baan in de lokale diensten meer in steden met een hoger aandeel beter betaalde banen?
3. Profiteren de inwoners van de steden van de toename van het aantal banen? En verschilt dit voor de hoog- en laagbetaalde banen?

3.2 Hoog- en laagbetaalde banen: definities en gebruikte data

Voor de meeste analyses in dit hoofdstuk en de volgende hoofdstukken maken we gebruik van de bestanden van het CBS over alle banen in loondienst in de periode 2001 tot en met 2012, het meest recente jaar waarvoor deze gegevens beschikbaar zijn. We hebben alle bestaande banen geselecteerd op 15 december van het betreffende jaar⁵ met een duur van minimaal één maand, voor minimaal 12 uur per week, en waarvan de werknemer minimaal 25 en maximaal 64 jaar oud was.⁶ Zo voorkomen we dat er dubbeltellingen ontstaan door baanveranderingen gedurende het jaar en dat de resultaten worden beïnvloed door kleine banen met heel specifieke kenmerken (bijvoorbeeld commissariaten of bijbanen).

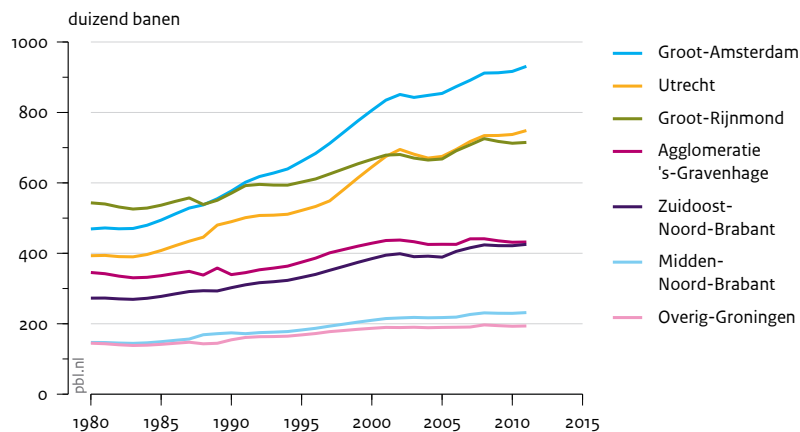
Met behulp van de in deze bestanden beschikbare gegevens over het brutoloon van elke baan hebben we bepaald welke banen tot de hoog- en welke tot de laagbetaalde horen. Daartoe is eerst voor alle banen het brutojaarloon berekend, dat wil zeggen, het loon dat iemand zou hebben verdiend als hij of zij het hele jaar fulltime had gewerkt. Dat maakt het mogelijk de beloning van alle banen onderling te vergelijken. Daarna zijn alle banen in Nederland in elk jaar tussen 2001 en 2012 op basis van het brutojaarloon verdeeld in vier gelijke groepen (kwartielen). We beschouwen alle banen waarvan het brutojaarloon dat jaar hoger was dan de loongrens die hoort bij het 75ste percentiel als hoogbetaald. Laagbetaalde banen zijn de banen met een brutojaarloon onder de grens van het 25ste percentiel.⁷

Figuur 3.3 laat de ontwikkeling van de kwartielgrenzen zien (gecorrigeerd voor inflatie via het consumentenprijsindex van het CBS, prijsniveau 2012). De loongrens van het 75ste percentiel ligt in 2012 net iets boven de 51.000 euro. Dit is vergelijkbaar met wat in een studie naar kenniswerkers in Nederland is vastgesteld als de ondergrens van het loon van kenniswerkers (zie Raspe et al. 2014). Werknemers met een baan met een dergelijke beloning hebben vaak een hoog opleidingsniveau of een beroep met een hoge kennisintensiteit. Hoewel onze definitie van hoogbetaalde banen dus alleen is gebaseerd op lonen, is de gekozen loongrens ook een proxy voor de kenniswerkers in de Nederlandse economie. We sluiten daarmee aan bij Moretti (2012), die benadrukt dat

3.1 Van stedelijke regio's naar stadsgewesten

In hoofdstuk 2 stond de banenontwikkeling in stedelijke regio's in Europa en in Nederland centraal. Het internationaal positioneren van de Nederlandse stedelijke regio's stond daarbij voorop. We sloten daarom aan bij een internationale classificatie van regio's (NUTS-indeling) en een typologie van stedelijkheid.¹ In de volgende hoofdstukken zoomen we in op de Nederlandse stedelijke regio's (22 in totaal), in het bijzonder op de zeven regio's met steden met meer dan 200.000 inwoners.² Zoals figuur 3.1 laat zien, is het aantal banen in deze zeven stedelijke regio's in de periode 1980-2012 niet overal in gelijke mate toegenomen. Zo was het aantal banen in 1980 nog het grootst in de regio Rotterdam, maar in 2012 is deze regio ingehaald door zowel Amsterdam als Utrecht.

Figuur 3.1
Aantal banen per stedelijke regio

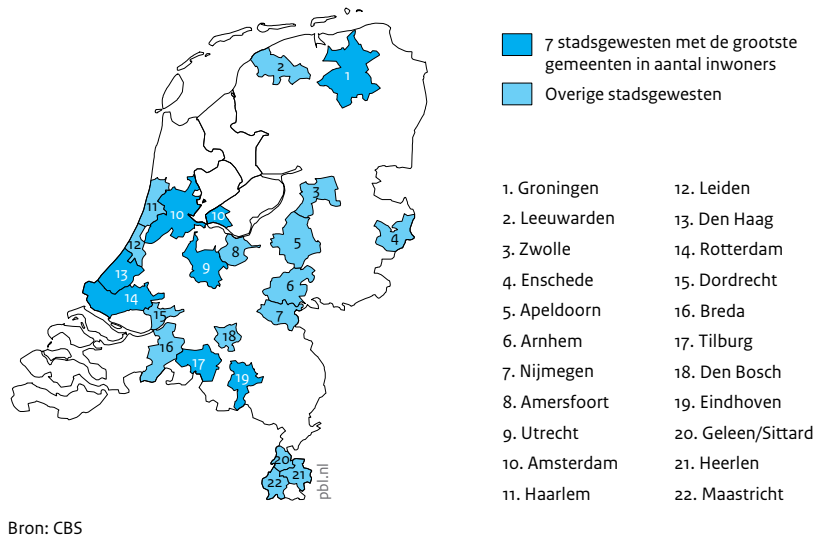

Bron: Cambridge Econometrics; bewerking PBL

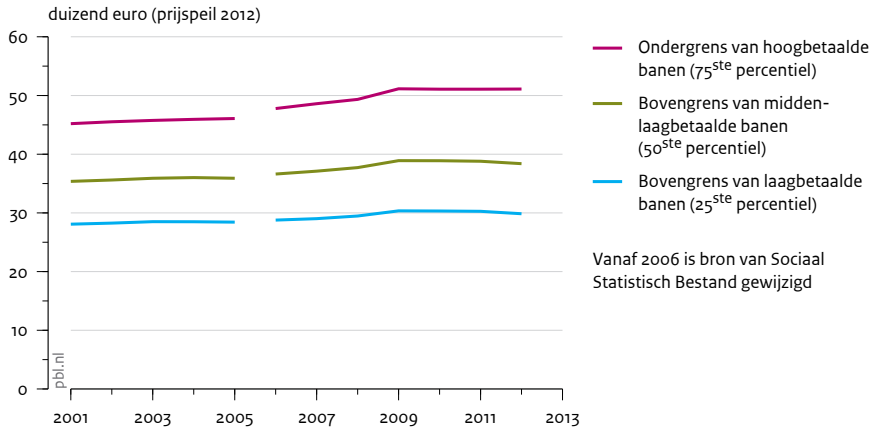
In dit hoofdstuk en de volgende hoofdstukken bekijken we de verschillende groeipaden van deze regio's nader. We vergelijken het type banen dat in deze stedelijke regio's is ontstaan en of dit gepaard is gegaan met een toenemende sociaal-economische ongelijkheid en segregatie binnen de steden.

Door in te zoomen op Nederland, kunnen we de ontwikkelingen op een lager ruimtelijk schaalniveau onderzoeken en de stedelijke regio's preciezer afbakenen. We verlaten daarom de NUTS3-indeling en gaan over op de CBS-stadsgewestenindeling. Het stadsgewestniveau komt beter overeen met de grenzen van de stedelijke gebieden in Nederland.³ Figuur 3.2 toont de 22 stadsgewesten; we besteden bijzondere aandacht aan de zeven stadsgewesten waarvan de centrumgemeenten meer dan 200.000 inwoners hebben: Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht, Eindhoven, Tilburg en Groningen. De stadsgewesten zijn over verschillende delen van Nederland verspreid, zodat we niet alleen een gebalanceerd verhaal presenteren over de grootste steden in Nederland, maar ook inzicht geven in eventuele regionale verschillen in ontwikkelingen binnen Nederland (bijvoorbeeld door ligging in de Randstad, de intermediaire zone of de nationale periferie⁴).

Figuur 3.2
Stadsgewestindeling, 2012

Figuur 3.3
Loonniveau van banen in loondienst

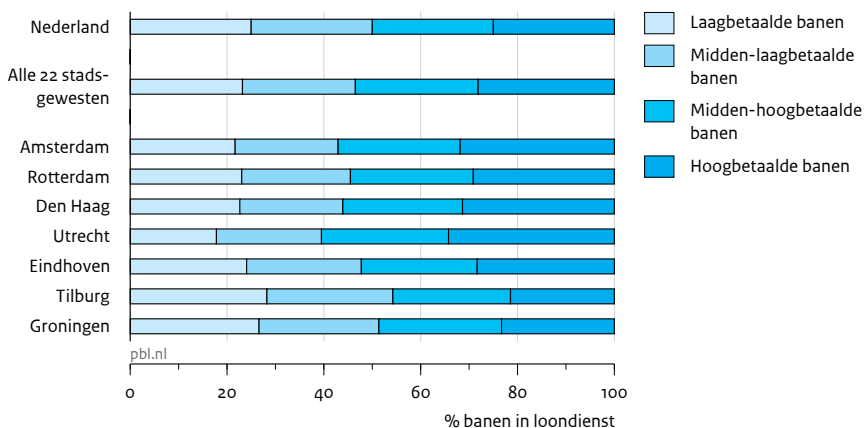
Bron: CBS (Sociaal Statistisch Bestand) 2015; bewerking PBL

vooral de aanwezigheid van kennisintensieve werkzaamheden gepaard gaat met een sterkere banengroei in steden.

De breuk in de datareeks tussen 2005 en 2006 in figuur 3.3 hangt samen met veranderingen in het CBS-bestand. Na 2005 is het CBS namelijk overgegaan op de polisadministratie als basis voor het samenstellen van de baanbestanden, terwijl tot die tijd verschillende databronnen werden gecombineerd (Enquête Werkgelegenheid en Lonen [EWL] en Verzekerenadministratie Werknemers [VZA]). Hoewel het mogelijk is personen in de tijd te volgen, is de algemene brutoloonverdeling na 2006 wel anders. Dit is van invloed op de ontwikkeling van de ongelijkheidsmaten, zoals de gini-coëfficiënt. Het niveau en de ongelijkheid van de brutojaarlonen van voor 2005 zijn daarom niet vergelijkbaar met die van na 2005. Wel kan de ontwikkeling in de twee periodes onafhankelijk van elkaar worden beschreven. In de grafieken zullen we dit steeds weergeven via een breuk in de trendlijn tussen 2005 en 2006.

Een belangrijke kanttekening bij de analyses over de ontwikkeling van banen en lonen is dat ze alleen zijn gebaseerd op gegevens over banen in loondienst. Dit betreft nog altijd veruit de meerderheid van de werkzame beroepsbevolking, maar het aandeel zelfstandigen neemt wel toe: in 2001 was volgens de Barometer Beroepsbevolking van het CBS 12 procent van alle werkzame personen in Nederland volledig werkzaam als zelfstandige, in 2012 is dat al bijna 15 procent en na 2012 is dit aandeel nog verder gestegen (16 procent in 2014). Het is echter niet mogelijk de zelfstandigen mee te nemen in dit onderzoek, omdat we wat betreft hun beloning over onvoldoende gegevens beschikken.⁸

Figuur 3.4
Verdeling van banen naar loonniveau per stadsgewest, 2012

Bron: CBS (Sociaal Statistisch Bestand) 2015; bewerking PBL

3.3 Meer laagbetaalde banen door meer hoogbetaalde banen?

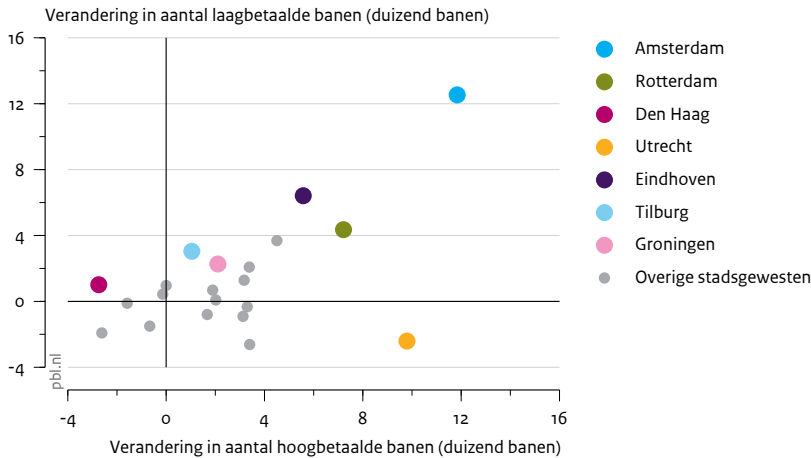
Volgens Moretti (2012) neemt in snelgroeiende steden vooral het aantal banen aan de boven- én de onderzijde van de loonverdeling toe. Om deze veronderstelling te toetsen, kijken we in deze paragraaf naar het beloningsniveau van banen in de stadsgewesten en wat voor banen er vooral bij zijn gekomen in de periode tussen 2001 en 2012.

De 25 procent hoog- en laagbetaalde banen van Nederland zijn ongelijkmatig over de stedelijke en niet-stedelijke regio's verdeeld (zie figuur 3.4). Van de banen in alle stadsgewesten tezamen behoort in 2012 ruim 28 procent tot het kwartiel hoogbetaalde banen. Deze banen concentreren zich dus meer in de stadsgewesten dan daarbuiten. Het omgekeerde geldt voor de laagbetaalde banen: slechts 23 procent van al deze banen bevindt zich in een van de stadsgewesten. Deze banen bevinden zich dus relatief vaker in de landelijke gemeenten dan in de stadsgewesten.

Het is echter niet zo dat alle zeven stadsgewesten met de grootste gemeenten ook bovengemiddeld veel hoogbetaalde banen hebben: in Tilburg en Groningen zijn juist relatief weinig hoogbetaalde banen (respectievelijk 21 en 23 procent in 2012 ten opzichte van 25 procent van dit soort banen op nationaal niveau), en meer laagbetaalde banen (respectievelijk 28 en 27 procent). Maar er zijn ook uitschieters naar boven: in Utrecht is

Figuur 3.5

Samenhang tussen verandering in aantal hoog- en laagbetaalde banen per stadsgewest, 2001 – 2012

Bron: CBS (Sociaal Statistisch Bestand) 2015; bewerking PBL

maar liefst 34 procent van alle banen hoogbetaald en slechts 18 procent laagbetaald. In wat mindere mate geldt dit ook voor Amsterdam en Den Haag. De verdeling in Rotterdam en Eindhoven is vergelijkbaar met het gemiddelde van alle stadsgewesten.

De centrale vraag in deze paragraaf is of er in de stadsgewesten waar het aantal hoogbetaalde banen in de periode 2001-2012 is gestegen ook meer laagbetaalde banen bij zijn gekomen. Hiertoe is in figuur 3,5 de ontwikkeling in het aantal hoog- en laagbetaalde banen in alle 22 stadsgewesten tegen elkaar afgezet.

In verschillende stadsgewesten is zowel het aantal hoog- als laagbetaalde banen inderdaad toegenomen: onder andere in Amsterdam, Eindhoven, Rotterdam, Zwolle, Amersfoort, Breda, Groningen en Tilburg. Of omgekeerd: daar waar het aantal hoogbetaalde banen is afgenomen, is ook het aantal laagbetaalde banen gedaald, zoals in Haarlem en Leeuwarden. Gemiddeld genomen is er dan ook een positieve samenhang (correlatie van 0,55 en r square van 0,31). Maar er zijn ook stadsgewesten die een heel andere ontwikkeling tonen. Zo is in Utrecht het aantal hoogbetaalde banen bijna evenveel toegenomen als in Amsterdam, maar is het aantal laagbetaalde banen daar juist af- in plaats van toegenomen. Ook in Nijmegen, Leiden en Den Bosch is het aantal laagbetaalde banen gedaald, ondanks de toename van het aantal hoogbetaalde banen.

Mogelijk weerspiegelt de positieve samenhang tussen de ontwikkeling in het aantal hoog- en laagbetaalde banen in figuur 3,5 alleen de algemene banengroei in de

Tabel 3.1

Resultaten *fixed effect* regressiemodel verandering in aantal laagbetaalde banen in 22 stadsgewesten (robuuste standaardfout)

	Coëfficiënt	Standaardfout	P-waarde
Aantal banen t-1 (ln)	-0,230	0,226	0,321
Aandeel hoogbetaalde banen t-1	0,647	0,821	0,440
Aandeel middenbetaalde banen t-1	0,586	0,570	0,316
Jaar fixed effects		Ja	
Aantal observaties		264	
Aantal groepen		22	
F-test (14,21)		9,58***	
R square (within groups)		0,150	

*** $p < 0,01$

stadsgewesten. Bovendien kan een toename van het aantal laagbetaalde banen ook worden veroorzaakt door andere verschillen tussen stadsgewesten dan het aantal hoogbetaalde banen. Zo trekt Amsterdam veel meer toeristen dan de andere Nederlandse stadsgewesten, wat ook zorgt voor veel laagbetaalde werkgelegenheid in bijvoorbeeld de horeca. Daarom hebben we voor de periode 2001-2012 met behulp van een *fixed effects* regressieanalyse ook het effect geschat van de verandering van het aandeel hoogbetaalde banen op de verandering in het aantal laagbetaalde banen. We controleren daarbij voor de jaarlijkse verandering in het totale aantal banen, het aandeel ‘middenbetaalde’ banen, eventuele verschillen in bepaalde jaren (via jaardummies) en voor alle verschillen tussen stadsgewesten die niet zijn veranderd tussen 2001 en 2012 (via *fixed effects* op stadsgewestniveau).

Het effect van de verandering in het aandeel hoogbetaalde banen op de toename van het aantal laagbetaalde banen is dan weliswaar positief, maar niet statistisch significant (zie tabel 3.1).⁹ Rekening houdend met de algemene trend in banengroei en alle verschillen tussen de stadsgewesten die constant zijn gebleven tussen 2001 en 2012, is de toename van het aandeel hoogbetaalde banen in de stadsgewesten gemiddeld genomen niet gepaard gegaan met een toename van het aantal laagbetaalde banen.

Wat vooral opvalt, is de tegengestelde ontwikkeling van het aantal laagbetaalde banen in Amsterdam en Utrecht, terwijl in beide stadsgewesten veel hoogbetaalde banen zijn ontstaan. We hebben niet onderzocht wat dit verschil veroorzaakt, maar voor een beter begrip van eventuele *trickle-down*-effecten zou het voor toekomstig onderzoek interessant zijn om de ontwikkelingen in beide steden nader onder de loep te nemen. Naast het effect van het toenemende belang van Amsterdam als toeristische trekpleister, wat veel laagbetaald werk met zich brengt, is het consumptie-effect vooral afhankelijk van een toename van het aantal inwoners dat veel te besteden heeft, ongeacht of ze ook in het stadsgewest werken. Zoals in paragraaf 3.5 duidelijk wordt,

wonen de hoogbetaalde werknemers met een baan in Utrecht veel vaker buiten het stadsgewest dan de hoogbetaalde werknemers in Amsterdam.

3.4 Loonverschillen tussen stadsgewesten

Volgens Moretti stijgen in steden met meer hoogbetaalde banen niet alleen het *aantal* hoog- en laagbetaalde banen, maar zouden de lonen in de laagbetaalde banen daar ook hoger zijn. Geldt het laatste ook voor de Nederlandse stadsgewesten? We analyseren deze vraag op basis van gegevens over banen uit de Enquête Beroepsbevolking (EBB) voor de jaren 2000 tot en met 2010. We maken gebruik van het EBB omdat in dit bestand van alle werknemers bekend is welk beroep ze hebben; die informatie gebruiken we voor het afbakenen van de *trickle-down*-gevoelige banen, zoals we hierna toelichten. Omdat het EBB een enquête is en geen populatiebestand, hebben we alle gegevens van de jaren 2000 tot en met 2010 samengenomen, zodat we over voldoende observaties beschikken voor de uitgevoerde analyse.

De *trickle-down*-gevoelige banen hebben we in twee stappen gedefinieerd. Ten eerste beperken we ons tot alle banen in de consumentendiensten, omdat de beloning van banen in die sectoren het meest gevoelig zijn voor veranderingen in de lokale vraag.¹⁰ Vooral in die sectoren zal het loonniveau gevoelig zijn voor een toename van het aantal koopkrachtige consumenten en hoogwaardige bedrijven in een stad (Moretti 2012). Vervolgens selecteren we binnen die sectoren die beroepsgroepen waarvan het opleidingsniveau lager is dan het gemiddelde voor alle beroepsgroepen binnen de consumentendiensten.¹¹ Dit zijn de beroepen die weinig tot geen opleiding vereisen en daarom ook een optie zijn voor werknemers aan de onderkant van de arbeidsmarkt. We bekijken dus in hoeverre de toename van hoogbetaalde banen in steden ook leidt tot betere mogelijkheden voor de onderkant van de arbeidsmarkt. Bijlage 3.1 bevat een overzicht van de geselecteerde consumentendiensten en beroepsgroepen.

We bekijken in deze paragraaf eerst of de loonniveaus in de stadsgewesten hoger zijn dan daarbuiten en in hoeverre er verschillen zijn tussen de stadsgewesten. Vaak wordt verondersteld dat de loonverschillen in Nederland beperkt zijn, omdat in veel sectoren nationale cao's gelden. Een eerdere studie laat evenwel zien dat er desondanks toch regionale loonverschillen bestaan (zie Groot et al. 2011).

Conform Groot et al. (2011) schatten we het effect van het stadsgewest waar iemand werkt op het bruto-uurloon via een zogenoemde Mincer-regressie. Naast het stadsgewest zijn ook (of vooral) andere factoren van invloed op de hoogte van het uurloon, zoals leeftijd en beroep. Daarom controleren we voor persoonskenmerken (geslacht, leeftijd, etniciteit, werkzaam in deeltijd, opleidingsniveau), de sector waarin iemand werkzaam is en het beroep. Daarnaast nemen we een variabele op voor het jaar waarin de enquête is afgenomen. In bijlage 3.2 staat een overzicht van alle variabelen en een toelichting op de gehanteerde methode.

Tabel 3.2
Resultaten Mincer-regressies van het bruto-uurloon

	Model 1		Model 2		Model 3	
	Alle banen		Laaggeschoolde banen in consumentendiensten		Laaggeschoolde banen in consumentendiensten	
	C	S.F	C	S.F	C	S.F
Persoonskenmerken						
Vrouw (0-1)	-0,152***	0,006	-0,127***	0,010	-0,126***	0,009
Allochtoon (0-1)	-0,079***	0,006	-0,082***	0,009	-0,077***	0,010
Leeftijd	0,050***	0,004	0,032***	0,001	0,033***	0,001
Leeftijd ²	-0,000***	0,000	-0,000***	0,000	-0,000***	0,000
Deeltijd	-0,021***	0,005	-0,052***	0,004	-0,050***	0,004
Laag opgeleid	-0,264***	0,008	-0,044***	0,008	Ref.	Ref.
Midden opgeleid	-0,184***	0,004	-0,015**	0,007	0,024***	0,005
Hoog opgeleid	Ref.		-		0,043***	0,008
Stadsgewestkenmerken						
Groningen	0,004***	0,001	-0,015***	0,002		
Leeuwarden	-0,024***	0,001	-0,049***	0,001		
Zwolle	0,017***	0,001	0,027***	0,001		
Enschede	-0,018***	0,001	0,004***	0,001		
Apeldoorn	0,009***	0,001	-0,005***	0,001		
Arnhem	0,009***	0,001	-0,013***	0,001		
Nijmegen	0,002	0,001	-0,015***	0,001		
Amersfoort	0,052***	0,003	0,005***	0,000		
Utrecht	0,073***	0,003	0,037***	0,002		
Amsterdam	0,101***	0,004	0,044***	0,003		
Haarlem	0,052***	0,006	0,012***	0,001		
Leiden	0,052***	0,001	0,002**	0,001		
Den Haag	0,081***	0,003	0,015***	0,002		
Rotterdam	0,082***	0,003	0,028***	0,001		
Dordrecht	0,052***	0,001	0,016***	0,001		
Breda	0,016***	0,001	0,026***	0,001		
Tilburg	0,010***	0,001	0,027***	0,001		
Den Bosch	0,037***	0,003	0,001	0,001		
Eindhoven	0,027***	0,003	0,024***	0,001		
Geleen/Sittard	0,005	0,003	-0,029***	0,001		
Heerlen	-0,012***	0,001	-0,031***	0,001		
Maastricht	0,004***	0,001	0,007***	0,002		
Gemeenten buiten de stadsgewesten	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.		
Aantal banen (ln)	-		-		0,004**	0,002
Aandeel hoogbetaalde banen	-		-		0,304***	0,058
Constante	1,515***	0,087	1,492***	0,165	1,377***	0,188
Observaties	649.579		35.298		30.172	
R-squared	0,426		0,178		0,162	
Log likelihood	-220.192		-4.982		-3.490	

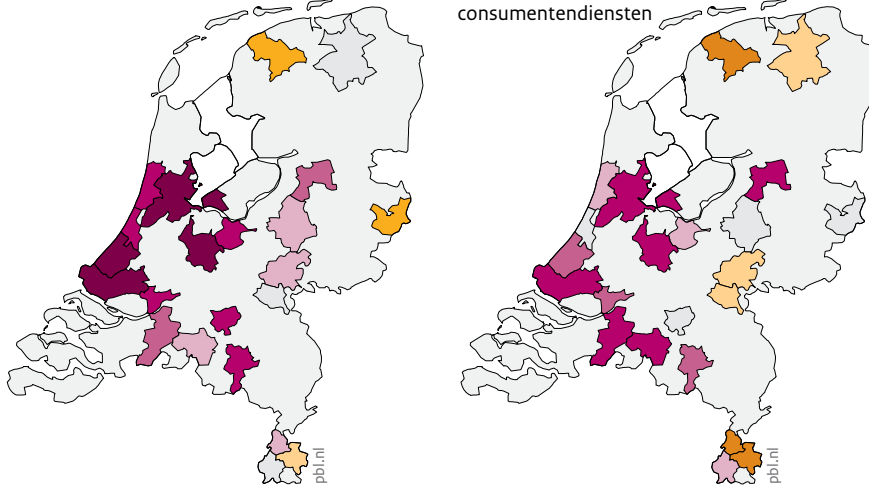
C = coëfficiënt, S.F. = robuuste standaardfout, *** $p < 0,01$; ** $p < 0,05$; * $p < 0,1$, Ref. = referentiecategorie.

Het aantal observaties in model 3 is kleiner dan in model 2, omdat het aandeel hoogbetaalde banen alleen kan worden berekend vanaf 2001.

Figuur 3.6
Verschillen in loonniveau per stadsgewest

Alle banen

Laaggeschoolde banen in
consumentendiensten

Verskil ten opzichte van niet-stadsgewesten (%)

Bron: CBS 2015, bewerking PBL

Het gemiddelde loonniveau van alle banen verschilt inderdaad tussen de stadsgewesten (zie model 1 in tabel 3.2). Dat is in lijn met wat Groot et al. (2011) voor de periode 2000-2005 constateerden voor de 40 COROP-regio's. Voor de meeste stadsgewesten is het effect positief en statistisch significant; de referentiecategorie zijn alle werknemers met een baan in gemeenten die niet tot de 22 stadsgewesten behoren. Zo ontvangt iemand die in Amsterdam werkt 10 procent¹² meer loon dan iemand met een vergelijkbare baan (zelfde sector en beroep) en vergelijkbare persoonskenmerken buiten de stadsgewesten. Ook in Rotterdam, Den Haag en Utrecht verdienen mensen meer, maar wel wat minder dan in Amsterdam (respectievelijk 8,2, 8,1 en 7,3 procent).

In kaart gebracht laten de regionale verschillen in loonniveaus zien dat werknemers met een baan in de vier grootste steden gemiddeld het meest verdienen, gevolgd door werknemers uit stadsgewesten in de nabijheid van deze steden en daarna de werknemers in de stadsgewesten buiten de Randstad (figuur 3.6). In Leeuwarden,

Enschede en Heerlen verdienen werknemers zelfs minder dan een vergelijkbare werknemer die buiten de stadsgewesten werkt. Dit komt waarschijnlijk omdat een deel van de niet-stedelijke gemeenten in de Randstad ligt en daar de lonen door de nabijheid tot de grote steden wel hoger zijn.

Ook als we de analyse beperken tot alleen de werknemers in de geselecteerde *trickle-down*-gevoelige sectoren en beroepen, blijven de loonniveaus regionaal verschillen (zie model 2 in tabel 3.2).¹³ Wel zijn de verschillen tussen de lonen van werknemers binnen en buiten de stadsgewesten kleiner. Amsterdam is nog altijd koploper: daar verdienen werknemers in de laaggeschoolde beroepen van de consumentendiensten 4,4 procent meer dan vergelijkbare werknemers buiten de stadsgewesten. Maar het stadsgewest met het tweede hoogste loonniveau voor deze werknemers is Utrecht (3,7 procent), terwijl het algemene loonniveau in deze regio juist lager is dan in zowel Den Haag als Rotterdam. Zoals figuur 3.6 laat zien, verdient deze groep werknemers dus vooral in de Noordvleugel van de Randstad meer dan vergelijkbare werknemers elders in Nederland. In Rotterdam is het loonniveau 2,8 en in Den Haag slechts 1,5 procent hoger dan dat van werknemers met vergelijkbaar werk buiten de stadsgewesten. Het loonverschil voor werknemers met dit soort banen in de consumentendiensten is daarmee in Den Haag zelfs lager dan in Tilburg (2,7 procent) en Eindhoven (2,4 procent).

Is het loonniveau van mensen met een laaggeschoolde baan in de consumentendiensten nu ook hoger in stadsgewesten met een hoger aandeel hoogbetaalde banen, zoals Moretti (2012) suggereert? Uit tabel 3.2 (model 3) blijkt dat het effect van het aandeel hoogbetaalde banen in de stadsgewesten inderdaad positief en statistisch significant is. Als het aandeel hoogbetaalde banen in een stadsgewest zou stijgen van het niveau van het stadsgewest met het laagste aandeel (19,5 procent) naar dat met het hoogste niveau (34,5 procent), dan zou het loon van werknemers in de consumentendiensten met ruim 5 procent toenemen. Dat is dus zelfs nog iets meer dan het verschil tussen de lonen van banen in Amsterdam en die in de gemeenten buiten de stadsgewesten, hoewel dit wel het maximale verschil binnen Nederland is.

Het aandeel hoogbetaalde banen is slechts een van de mogelijke onderliggende redenen voor regionale loonverschillen. Een andere mogelijke oorzaak die we hier niet hebben onderzocht, is bijvoorbeeld dat de kosten voor levensonderhoud, en dan vooral de woonlasten, in Amsterdam en de andere regio's in de Randstad ook hoger zijn (voor nader inzicht in regionale verschillen in nettowoonlasten zie De Groot et al. 2014). Een andere mogelijke oorzaak is dat werknemers in de grote steden – waar veel meer mensen een vergelijkbare baan hebben – vaak meer specialistische taken uitvoeren dan werknemers met een vergelijkbare baan buiten de grote steden. Zo laten Ter Weel en Kok (2013) zien dat de vaardigheden van werknemers in stedelijke gebieden beter aansluiten bij hun werkzaamheden dan die van werknemers in minder dichtbevolkte gebieden, ook als wordt gecontroleerd voor verschillen in persoonskenmerken.

3.5 Wie profiteren van de banengroei in de steden?

'The rising tide lifts all boats, at least those that are in the same city,' aldus Moretti (2012: 63). Moretti veronderstelt dus dat vooral de inwoners van steden profiteren van de banengroei die ontstaat door de aanwezigheid van meer hoogwaardig werk in de stad. Dat hoeft echter niet per se zo te zijn. Zo kan de banengroei ook zijn opgevangen door een toename van het aantal forensen, dat wil zeggen, werknemers die wel in het stadsgewest werken, maar daar niet wonen. Ook kan de beroepsbevolking in omvang zijn toegenomen. Dat kan verschillende oorzaken hebben (zoals een verandering in de bevolkingsopbouw of een stijging van de participatiegraad), maar als dat vooral wordt veroorzaakt door een toename van het aantal mensen dat naar de stad is verhuisd, dan profiteren niet alleen de bestaande inwoners van de banengroei, maar ook werknemers die oorspronkelijk van buiten de stad komen. In deze paragraaf bekijken we daarom de ontwikkeling van het aandeel forensen en verhuizers in de stadsgewesten tussen 2001 en 2012.

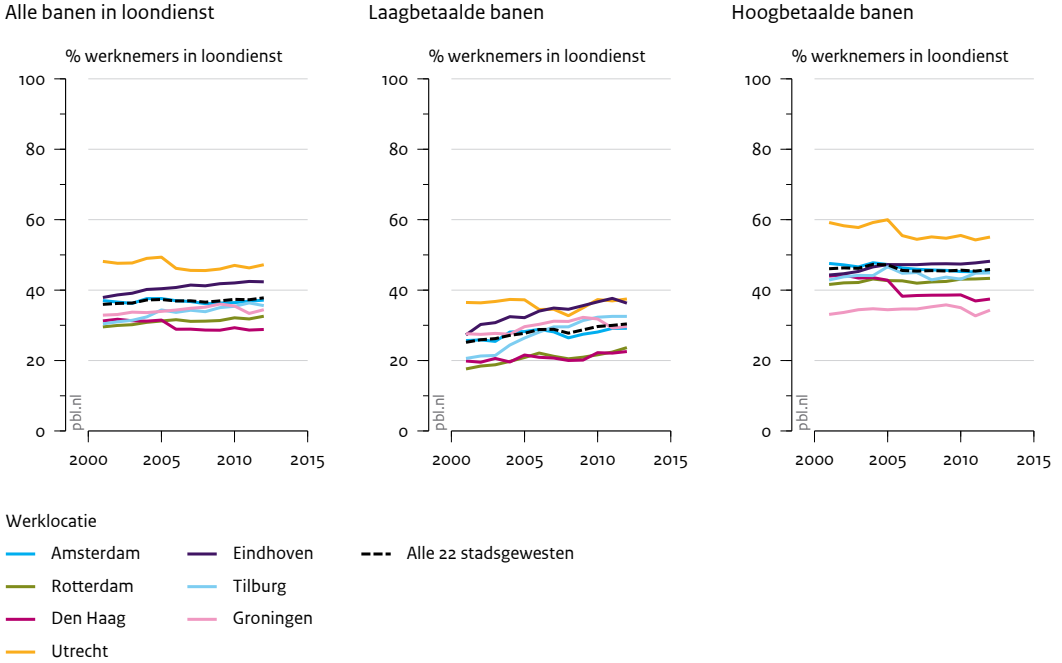
Forensen

Hoeveel procent van alle werknemers met een baan in een van de zeven stadsgewesten woont niet in die stedelijke regio en in hoeverre is dit tussen 2001 en 2012 veranderd? In het algemeen geldt dat het aandeel forensen in de stadsgewesten in deze periode iets is gestegen (van 36 naar 38 procent; zie figuur 3.7 links). In absolute aantallen zijn er bijna 12.000 forensen bijgekomen). Vier van de zeven stadsgewesten vertonen dezelfde trend. Alleen in Den Haag en Utrecht is het aandeel forensen wat afgenomen, terwijl het in Amsterdam min of meer gelijk is gebleven. In de meeste stadsgewesten is de banengroei in ieder geval deels opgevangen door een stijging van het aantal forensen. In Den Haag is dat niet zo, maar daar is het aantal banen ook afgenomen in die periode (zie figuur 3.5). Hoewel het aandeel forensen in Utrecht en Amsterdam ondanks de forse banengroei niet is gestegen, hoeft dit niet te betekenen dat vooral bestaande inwoners hiervan hebben geprofiteerd; de groei kan ook zijn opgevangen door werknemers die naar deze stadsgewesten zijn verhuisd. Dit bekijken we in de volgende subparagraaf.

Wat ook opvalt in figuur 3.7 is dat het aandeel werknemers dat werkt, maar niet woont in het stadsgewest verschilt per stadsgewest. Dat heeft verschillende oorzaken. Enerzijds zijn de geografische afbakening en ligging relevant: niet elk stadsgewest is even groot en sommige stadsgewesten liggen dicht bij een ander stadsgewest waar ook veel banen zijn, wat de kans op pendelstromen tussen de steden vergroot (zie figuur 3.1 en Weterings et al. 2013). Anderzijds zijn ook verschillen in de sectorsamenstelling en type banen relevant, omdat hoger opgeleiden en werknemers met een hoger loon in het algemeen verder reizen voor het werk (Van Roon et al. 2011).

Dit laatste wordt meteen duidelijk als we een onderscheid maken tussen de laag- en hoogbetaalde banen (figuur 3.7 midden en rechts). Het aandeel forensen is veel lager onder werknemers met een laagbetaalde baan (30 procent in 2012) dan onder

Figuur 3.7
Aandeel forensen per stadsgewest naar loonniveau

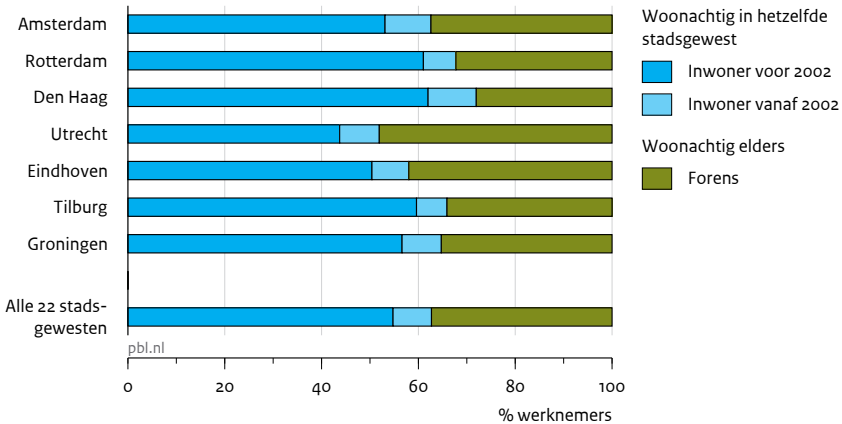
Bron: CBS (Sociaal Statistisch Bestand) 2015; bewerking PBL

werknemers met een hoogbetaalde baan (46 procent in 2012). Het lagere loon maakt dat deze werknemers minder kunnen besteden aan de kosten voor woon-werkverkeer, waardoor ze ook minder in staat zijn ver te reizen voor het werk. Tegelijkertijd zijn de banen die een hoog opleidingsniveau vereisen dunner gezaaid, waardoor de woon-werkafstand van hoger opgeleiden gemiddeld genomen ook langer is (Van Ham et al. 2001).

We zien wel een tegengestelde ontwikkeling in het aandeel forensen in de categorieën laag- en hoogbetaald. Steeds meer werknemers met een laagbetaalde baan wonen niet langer in het stadsgewest waar ze werken: in alle 22 stadsgewesten tezamen is dit aandeel gestegen, van 25 procent in 2001 naar ruim 30 procent in 2012; ook in alle zeven geselecteerde stadsgewesten nam dit aandeel toe. We hebben de oorzaak daarvan niet onderzocht, maar mogelijk spelen ontwikkelingen op de woningmarkt een rol: door de sterk gestegen huizenprijzen en de verkoop van sociale huurwoningen in de steden is de kans op een betaalbare woning voor huishoudens met een laagbetaalde baan daar afgenomen.

Figuur 3.8

Verdeling van werknemers naar herkomst per stadsgewest, 2012

Bron: CBS (Sociaal Statistisch Bestand) 2015; bewerking PBL

Bij de werknemers met een hoogbetaalde baan fluctueert het aandeel forensen per stadsgewest. In totaal (in alle stadsgewesten samen) is het aandeel forensen min of meer gelijk gebleven (van ruim 46 procent in 2001 naar bijna 46 procent in 2012). Maar in de stadsgewesten Utrecht (-4,1 procentpunt), Amsterdam (-2,3 procentpunt) en Den Haag (-6,5 procentpunt) woont juist een groter aandeel van alle werknemers met een hoogbetaalde baan daar ook, terwijl Rotterdam (1,7 procentpunt), Tilburg (2 procentpunt), Groningen (1,2 procentpunt) en vooral Eindhoven (3,9 procentpunt) een omgekeerde trend laten zien. Werknemers met een hoogbetaalde baan in Utrecht, Amsterdam en Den Haag vinden hun werkregio dus steeds aantrekkelijker als woonplek.

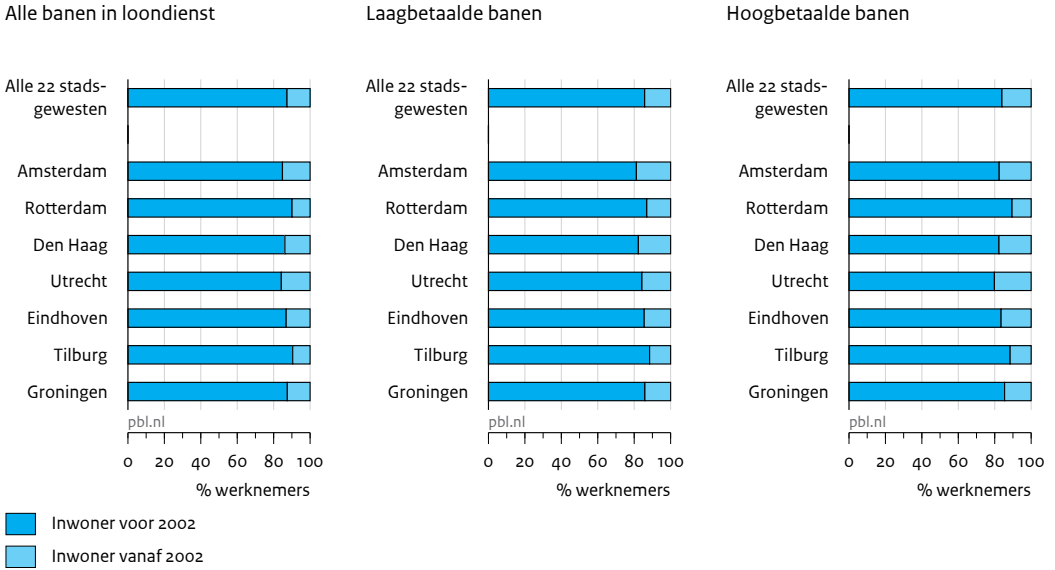
Verhuizers

Voor het in beeld brengen van de instroom van nieuwe inwoners is voor alle banen in 2012 bekeken hoeveel procent van alle werknemers ook in het stadsgewest woont en zo ja, of dat ook al zo was in 2001. Om te voorkomen dat mensen in 2001 nog geen baan hadden of alleen een bijbaan, beperken we deze analyse tot alle werknemers die in 2012 minimaal 36 jaar oud waren en dus in 2001 minimaal 25 jaar oud (ruim 66 procent van alle banen in de stadsgewesten in 2012). We richten ons hier dus expliciet op de verhuisdynamiek van de werkzame beroepsbevolking, en niet op eventuele veranderingen in de (beroeps)bevolking van het stadsgewest tussen 2001 en 2012 door bijvoorbeeld de instroom van studenten.¹⁴

Het aantal werknemers dat na 2001 naar het stadsgewest is verhuisd is beperkt, zo laat figuur 3.8 zien: slechts iets minder dan 8 procent van de werknemers in de stads-

Figuur 3.9

Werknemers werkzaam en woonachtig in hetzelfde stadsgewest naar loonniveau, 2012

Bron: CBS (Sociaal Statistisch Bestand) 2015; bewerking PBL

gewesten woonde in 2001 elders in Nederland. De meerderheid van alle werknemers in loondienst woonde al in 2001 in een van de stadsgewesten (bijna 55 procent), en ook het aandeel forensen is veel groter (ruim 37 procent) dan het aandeel verhuizers.

In sommige stadsgewesten is de toestroom van nieuwe (werkende) inwoners echter wel duidelijk groter. Die regionale verschillen zijn duidelijker te zien als we de groep forensen buiten beschouwing laten (zie figuur 3.9). Van alle werknemers die in 2012 in Utrecht werken en wonen, woonde 16 procent daar in 2001 nog niet. In Amsterdam is dat aandeel 15 en in Den Haag bijna 14 procent. Deze steden hebben dus meer nieuwe werkende inwoners aangetrokken dan de stadsgewesten gemiddeld genomen hebben gedaan. Het is de vraag of dit komt door de banengroei in deze steden: deze is wel hoog in Amsterdam en Utrecht, maar in Den Haag is het aantal banen in deze periode juist gedaald. Tegelijkertijd zijn in deze drie steden ook relatief veel nieuwbouwwoningen gerealiseerd (door de bouw van de Vinex-wijken Leidsche Rijn, IJburg en Ypenburg).¹⁵

In Rotterdam en Tilburg is het aandeel werkenden dat in 2001 nog niet in het stadsgewest woonde juist lager dan het gemiddelde voor alle stadsgewesten (minder dan 10 procent van alle werknemers die daar in 2012 wonen en werken). Deze steden trekken dus relatief weinig nieuwe inwoners aan. In Eindhoven en Groningen is het aandeel vergelijkbaar met het gemiddelde voor alle stadsgewesten.

Gemiddeld genomen zijn er in deze periode meer werknemers met hoogbetaalde banen naar de stadsgewesten verhuisd dan werknemers met laagbetaalde banen: 16 procent van alle werknemers in de stadsgewesten met een hoogbetaalde baan in 2012 woonde in 2001 nog elders, en 14 procent van alle werknemers met een laagbetaalde baan (figuur 3.9). Maar die verhouding verschilt wel per stadsgewest. Zo is in Groningen, Den Haag en Tilburg het aandeel verhuizers met een hoog- en laagbetaalde baan ongeveer gelijk, terwijl naar Utrecht en Eindhoven vooral werknemers met een hoogbetaalde baan zijn verhuisd. Ruim 20 procent van alle hoogbetaalde werknemers die in Utrecht wonen en werken, woonde daar nog niet in 2001. In Eindhoven is dat 16,5 procent (figuur 3.9). Voor de laagbetaalde werknemers is dit in Utrecht iets minder dan 16 procent en in Eindhoven bijna 14,5 procent. In Amsterdam is juist het aandeel verhuizers hoger voor de laagbetaalde werknemers (bijna 19 procent), hoewel ook hier een vrij groot aandeel hoogbetaalde werknemers voorheen elders woonde (17,6 procent). Dat is ook het geval in Rotterdam, hoewel hier het aandeel verhuizers in beide groepen laag is in vergelijking met de andere stadsgewesten.

3.6 Resumé

De hypothese van Moretti (2012) dat het stijgende tij leidt tot een stijging van alle boten gaat slechts voor een deel van de Nederlandse stadsgewesten op. Niet in alle steden waar tussen 2001 en 2012 het aantal hoogbetaalde banen is toegenomen, is ook het aantal laagbetaalde banen gestegen. Het *trickle-down*-effect doet zich dus niet overal voor. Wel verdienen werknemers met een laaggeschoolde baan in de consumentendiensten in het algemeen meer in de steden waar het aandeel hoogbetaalde banen groter is. Het meest prominent is dit het geval in Amsterdam. Maar ook in Eindhoven en Rotterdam, al zijn daar het aantal extra hoog- en laagbetaalde banen en het extra inkomen wel beduidend lager dan in Amsterdam. In Utrecht verdienen de laagopgeleide werknemers in de consumentendiensten wel meer, maar daar is tussen 2001 en 2012, ondanks de sterke toename van het aantal hoogbetaalde banen, het aantal laagbetaalde banen juist afgenomen.

De stadsgewesten Den Haag, Tilburg en Groningen blijven achter bij de andere vier stadsgewesten. De toename van het aantal banen is daar niet zo sterk (in Den Haag zelfs negatief), ongeacht de beloning van de banen. Bovendien verdienen werknemers in de consumentendiensten er niet veel meer dan werknemers met een vergelijkbare baan buiten de stadsgewesten (in Groningen zelfs minder).

De banengroei in de stadsgewesten komt dus niet volledig ten goede aan de bestaande inwoners van het gewest. Het aandeel werknemers dat er wel werkt maar niet woont, is toegenomen tussen 2001 en 2012. Dat geldt vooral voor de laagbetaalde banen. Bij de hoogbetaalde banen zijn er tegengestelde ontwikkelingen in de zeven stadsgewesten: in Amsterdam, Utrecht en Den Haag is het aandeel forensen voor die banen gedaald, terwijl het in de andere vier stadsgewesten stijgt. Hoewel het aandeel werknemers dat

is verhuisd naar een van de stadsgewesten in het algemeen klein is, hebben Amsterdam, Utrecht en Den Haag in vergelijking met de andere stadsgewesten relatief veel nieuwe inwoners aangetrokken die nu een baan in de stad hebben. In Utrecht zijn dit relatief veel werknemers met een hoogbetaalde baan.

Noten

- 1 Zogenoemde NUTS3-regio's; zie bijlage 2.1 voor een uitleg.
- 2 Gemeten op gemeenteniveau en op basis van het inwoneraantal in 2014.
- 3 Zo is in de NUTS3-indeling, die in Nederland overeenkomt met de COROP-indeling, de regio Utrecht gelijk aan de provincie Utrecht, waardoor veel niet-stedelijke gemeenten tot deze regio worden gerekend.
- 4 Zie voor deze indeling bijvoorbeeld Raspe et al. 2005 (inclusief de verschillende groeipaden binnen deze ruimtelijke regimes).
- 5 We hebben voor deze maand gekozen omdat het CBS alleen in december vaststelt in welke gemeente de werknemers in loondienst werkzaam zijn.
- 6 We laten de banen van werknemers jonger dan 25 jaar buiten beschouwing, omdat deze groep bestaat uit zowel werknemers die al voltijds werken als studenten die naast het volgen van hun opleiding ook werken. De beloning van het werk van deze twee groepen kan sterk verschillen. Daarom beperken we ons tot die leeftijdscategorieën waarvan het grootste deel van de werknemers in principe voltijds zou kunnen werken.
- 7 We kiezen bij het beschrijven van de uitersten voor het 75ste en 25ste percentiel, daar waar anderen voor het 90ste en 10de of zelfs het 99ste en 1ste kiezen (bijvoorbeeld Salveda 2014). We doen dat omdat we zo de ontwikkelingen voor een substantieel deel van de werkende bevolking laten zien, en omdat de getallen dan niet disproportioneel worden beïnvloed door een aantal uitbijters.
- 8 Voor alle zelfstandigen is de winst van dat jaar bekend. Onbekend is echter in hoeverre een zelfstandige privébestedingen (zoals het gebruik van een auto) heeft ondergebracht bij de bedrijfslasten. Dit kan leiden tot grote verschillen in de hoogte van de winst, waardoor die niet alleen iets zegt over de beloning van arbeid, maar ook iets over iemands fiscale mogelijkheden en vaardigheden. Zonder die informatie is de winst van zelfstandigen daardoor slecht vergelijkbaar. Gezien het toenemend aandeel zelfstandigen en het feit dat deze groep werkenden zelf de opbouw van zijn pensioen en sociale zekerheid moet regelen, is het in het kader van sociaal-economische ongelijkheid wel belangrijk dat er nader inzicht komt in de positie van deze groep op de arbeidsmarkt.
- 9 Wanneer voor langere tijdsperiodes wordt gekozen (twee of drie jaar) blijven de resultaten ongewijzigd.
- 10 Hoewel ook producentendiensten – zoals beveiligings-, catering- en schoonmaakbedrijven – zullen profiteren van meer bedrijven met hoogbetaalde werknemers in de stad, opereren veel van deze bedrijven op nationale schaal. Hierdoor worden de lonen van deze werknemers minder sterk beïnvloed door ontwikkelingen op lokaal niveau. Om diezelfde reden zijn ook personen werkzaam in semiprofit activiteiten (bijvoorbeeld gemeentelijke woningbedrijven, natuurbeheer) en nationaal opererende activiteiten (bijvoorbeeld nationale post en kunst)

binnen de consumentendiensten, en banen in andere bevolkingsvolgende sectoren zoals de zorg en overheid niet meegenomen in de analyse. In bijlage 3.1 staat een overzicht van alle 5-digit codes uit de standaardbedrijfsindeling die we hebben geselecteerd.

- 11 We gaan daarbij uit van de beroepsgroepen die mensen in het EBB hebben opgegeven. Om te voorkomen dat meetfouten de resultaten te veel beïnvloeden, laten we alle beroepen die in de periode 2000 tot en met 2010 door minder dan 50 mensen zijn opgegeven buiten beschouwing.
- 12 De coëfficiënt van Amsterdam is 0,101. Hoeveel hoger het loon van een baan in stadsgewest Amsterdam is in vergelijking met een baan in een van de gemeenten buiten de stadsgewesten kan als volgt worden berekend: exponent van de coëfficiënt 0,101 min 1.
- 13 Hiervoor is voor alle werknemers in de consumentendiensten per beroepsgroep bepaald wat het gemiddelde opleidingsniveau is (alleen voor die beroepen waarin tussen 2000 en 2010 meer dan 50 personen werkzaam waren). Vervolgens hebben we alleen de beroepsgroepen geselecteerd met een opleidingsniveau onder het gemiddelde niveau van werknemers in de consumentendiensten.
- 14 Voor een beschrijving van de algemene bevolkingsontwikkelingen in de stadsgewesten, zie De stad: magneet, roltrap en spons (PBL 2015).
- 15 Het inwonertal van de grote steden bleef stijgen, zelfs toen de nieuwbouw daar na 2008 stagneerde vanwege de crisis (PBL 2015). Het is echter de vraag of dit ook geldt voor het inwonertal dat in loondienst werkt.

Loonongelijkheid binnen stadsgewesten

4.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk stond de ontwikkeling van de banen in de Nederlandse steden centraal. In dit hoofdstuk richten we ons op de beloningsverschillen onder de inwoners van die steden. Volgens verschillende auteurs leiden technologische ontwikkelingen en globalisering namelijk tot een verandering in de loonverdeling van de stedelijke inwoners. Zo veronderstelt Sassen (2006) een trend van polarisatie: zowel het aantal veelverdieners als het aantal weinigverdieners in de stad neemt toe. Hamnett (1994a) daarentegen veronderstelt een trend van professionalisering, waardoor juist het aandeel inwoners met een hoger en middenbetaalde baan stijgt, en het aandeel met een laag loon afneemt. In navolging van Sassen gaan diverse auteurs ervan uit dat een toenemende sociaal-economische ongelijkheid zich ook vertaalt in een grotere ruimtelijke ongelijkheid, omdat de hoog- en laagbetaalde groepen zich in verschillende delen van de stad zouden concentreren (Florida & Mellander 2015; Musterd 2005; Tammaru et al. 2016b).

We kijken in dit hoofdstuk naar de ontwikkeling van de loonongelijkheid binnen de Nederlandse stadsgewesten, met bijzondere aandacht voor de ontwikkeling van de uitersten: is er sprake van polarisatie? Daarnaast kijken we of die ongelijkheid zich ruimtelijk vertaalt in (toenemende) segregatie van inwoners met een hoogbetaalde baan en die met een laagbetaalde baan. Zoals toegelicht in hoofdstuk 1, staat in deze studie de ontwikkeling van loonongelijkheid en niet van inkomensongelijkheid centraal.¹ Volgens de WRR-verkenning *Hoe ongelijk is Nederland?* leiden vooral toenemende verschillen in de beloning van arbeid tot een toenemende inkomensongelijkheid in Nederland (zie De Beer 2014).

Net als in hoofdstuk 3, gebruiken we registergegevens van het CBS over alle personen in loondienst; de inwoners die werkzaam zijn als zelfstandige vallen buiten beeld.² We toetsen met hulp van deze gegevens hypothese 3 en 4 (zie hoofdstuk 1), die als volgt luiden:

3. De ongelijkheid in de stad neemt toe.
 - 3a. De uitersten in de stad polariseren: de polen lopen uit elkaar en de polen worden groter.
 - 3b. Indien er sprake is van polarisatie dan wordt dit vooral veroorzaakt door migratie naar de stad van hoog- en laagbetaalden.
4. Toenemende ongelijkheid uit zich in toenemende segregatie.

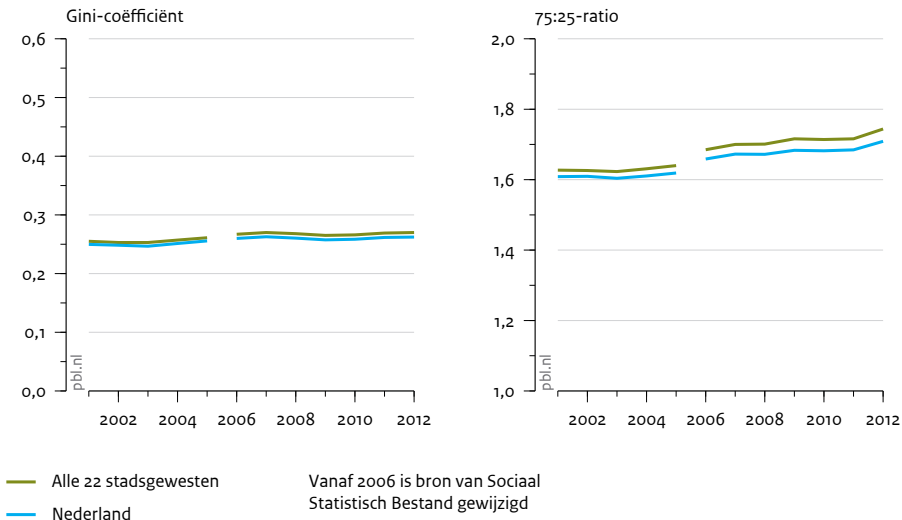
In paragraaf 4.2 gaan we in op de ontwikkeling van de loonongelijkheid in de stadsgewesten in de periode 2001-2012, en bekijken we of die zich uit in polarisatie. In paragraaf 4.3 nemen we de onderliggende dynamiek van de twee uitersten in de loonverdeling onder de loep: ontstaat polarisatie vooral omdat de stad als een magneet nieuwe inwoners aantrekt, of omdat de positie van de al gevestigde inwoners is gewijzigd? In paragraaf 4.4 staat de ruimtelijke spreiding van de minst en meest verdienende inwoners binnen de stadsgewesten centraal. Wonen deze twee groepen steeds meer in verschillende delen van de stadsgewesten, en hoe is de verdeling binnen de centrumgemeenten van de zeven geselecteerde stadsgewesten?

4.2 Ontwikkeling van loonongelijkheid in de stadsgewesten

De eerste hypothese die we toetsen, is ‘de ongelijkheid in de stad neemt toe’. We kijken daarvoor eerst naar de algemene ontwikkeling van de loonongelijkheid in de periode 2001-2012, in heel Nederland en voor alle werkende inwoners van alle stadsgewesten samen. We doen dit aan de hand van twee maten voor ongelijkheid: de zogenaemde Gini-coëfficiënt en de 75:25-ratio; beide maten zijn weergegeven in figuur 4.1.

De Gini-coëfficiënt is de meest gebruikelijke maat voor het meten van sociaal-economische ongelijkheid. De waarde van deze maat is 1 als al het loon zou worden verdiend door één persoon, en 0 als iedereen hetzelfde loon zou ontvangen. Een hogere score duidt dus op meer ongelijkheid. Figuur 4.1 (links) laat zien dat de Gini-coëfficiënt voor het brutojaarloon in Nederland in 2001 0,25³ was, wat internationaal gezien vrij laag is (zie bijvoorbeeld SCP 2015). Wel is de Gini-coëfficiënt zowel tussen 2001 en 2005 als tussen 2006 en 2012 licht gestegen (respectievelijk 2 en 1 procent).⁴ De loonongelijkheid in Nederland is dus in deze periode iets toegenomen. Hetzelfde geldt voor de stadsgewesten in het algemeen: de ontwikkeling van de Gini-coëfficiënt voor het brutojaarloon van de inwoners van de stadsgewesten is vergelijkbaar met die van Nederland als geheel. Wel is de loonongelijkheid in de stadsgewesten iets hoger dan in

Figuur 4.1
Loonongelijkheid

Bron: CBS (Sociaal Statistisch Bestand) 2015; bewerking PBL

Nederland als geheel (0,26 in 2001), en dat blijft zo de hele periode (0,27 in 2012). Dit bevestigt hypothese 3: de ongelijkheid in de stad neemt toe.

De vraag is of deze toenemende ongelijkheid zich ook uit in polarisatie binnen de stad: lopen de polen verder uit elkaar en worden ze groter (hypothese 3a)? Omdat de Gini-coëfficiënt vooral wordt beïnvloed door ontwikkelingen in het middensegment, geeft deze weinig inzicht in wat er aan de top en de onderkant gebeurt (zie Salverda 2014). Voor nader inzicht in een mogelijke polarisatie in loonverschillen hebben we daarom ook de verhouding berekend tussen het brutojaarloon van de 25 procent werknemers met de hoogste beloning en het brutojaarloon van de 25 procent werknemers met de laagste beloning (de 75:25-ratio).

Uit figuur 4.1 (rechts) komt naar voren dat de 25 procent werknemers met de hoogste beloning in 2001 1,6 keer meer verdiende dan de 25 procent werknemers met de banen met de laagste beloning. Dit lijkt een vrij klein verschil, maar dat komt omdat in deze studie de verschillen in beloning centraal staan en daartoe alle jaarlonen zijn omgerekend naar voltijdsbanen. Omdat veel mensen niet voltijds werken of maar een deel van het jaar een baan hebben, zijn de verschillen in inkomen groter (zie bijlage 4.1 voor een vergelijking tussen de ontwikkeling van de loonongelijkheid en de inkomensongelijkheid onder werkende inwoners tussen 2007 en 2012).

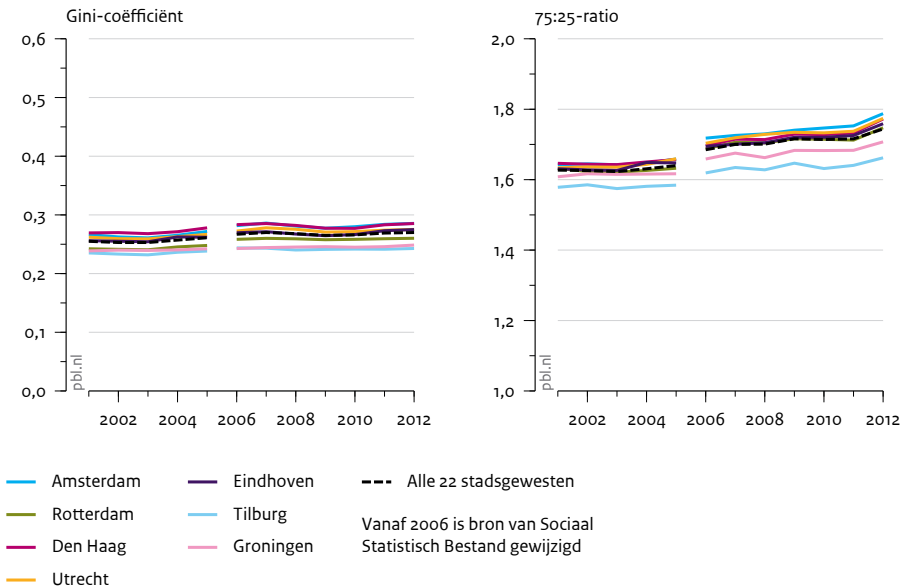
Zoals de rechtergrafiek in figuur 4.1 laat zien nemen de loonverschillen tussen de meest en de minst verdienenden inderdaad toe: ook de 75:25-ratio van het brutojaarloon van alle werknemers in loondienst in Nederland is zowel in de periode 2001-2005 als in de periode 2006-2012 gestegen (met respectievelijk 1 en 3 procent). Een belangrijk verschil met de resultaten voor de Gini-coëfficiënt is wel dat het verschil tussen de meest en minst verdienenden na 2008 verder blijft toenemen, terwijl de Gini-coëfficiënt dan vrijwel gelijk blijft. Dit betekent dat de beloning van de banen in het bovenste en onderste segment van de arbeidsmarkt in recente jaren langzaam wat uit elkaar begint te lopen. In 2012 is de 75:25-ratio gestegen naar 1,7. Deze ontwikkeling is onder de inwoners van alle stadsgewesten nog iets sterker: tussen 2006 en 2012 is de 75:25-ratio daar met 3,5 procent gestegen.

Deze resultaten zijn in lijn met die van andere studies naar loonongelijkheid in Nederland (De Beer 2014; Groot & De Groot 2011). Uit deze studies blijkt dat de loonongelijkheid in Nederland sinds 1984 weliswaar met meer dan een derde is gestegen, maar dat de grootste stijging vóór 2000 plaatsvond. Sindsdien is de loonongelijkheid in Nederland weinig toegenomen, zeker in vergelijking met de ontwikkeling in andere OECD-landen. Niettemin neemt de ongelijkheid in recente jaren in Nederland wel licht toe, enerzijds door stijgende topinkomens (Straathof et al. 2010), anderzijds door de toename van het aandeel deeltijdwerkers die gemiddeld een lager jaar- of uurloon ontvangen dan voltijdswerkers (De Beer 2014).

Figuur 4.2 toont dezelfde gegevens als figuur 4.1, maar dan voor de inwoners van de zeven stadsgewesten met gemeenten met meer dan 200.000 inwoners. In 2001 was de loonongelijkheid onder de inwoners van Den Haag, Amsterdam en Utrecht (met een Gini-coëfficiënt van respectievelijk 0,27, 0,27 en 0,26) wat hoger dan in alle stadsgewesten tezamen (0,26), in Eindhoven vergelijkbaar, en in Rotterdam, Groningen en Tilburg juist iets lager (alle 0,24). De ontwikkeling van de Gini-coëfficiënt in de zeven stadsgewesten is wel vergelijkbaar met de nationale trend: bijna overal is de loonongelijkheid licht gestegen, en dan vooral tussen 2001 en 2005. De verschillen tussen de stadsgewesten blijven dan ook min of meer gelijk: ook in 2012 is de ongelijkheid gemeten via de Gini-coëfficiënt het hoogst in Amsterdam en Den Haag (0,29), gevolgd door Utrecht (0,28) en Eindhoven (0,27).

Net als op nationaal niveau, is de toename van de loonongelijkheid ook in de zeven stadsgewesten sterker voor de 75:25-ratio dan voor de Gini-coëfficiënt. Dit geldt vooral in de periode na 2005: de beloningsverschillen tussen inwoners met hoog- en laagbetaalde banen nemen sterker toe dan de verschillen binnen het middensegment. Tussen 2006 en 2012 is in vier van de zeven stadsgewesten de toename van de beloningsverschillen tussen de twee uitersten bovendien sterker dan voor alle stadsgewesten: Den Haag (4,5 procent stijging), Utrecht, Amsterdam en Eindhoven (ongeveer 4 procent). In 2012 zijn de beloningsverschillen het grootst in Amsterdam, gevolgd door Utrecht, Den Haag en Eindhoven. In Rotterdam is het niveau vergelijkbaar

Figuur 4.2
Loonongelijkheid per stadsgewest

Bron: CBS (Sociaal Statistisch Bestand) 2015; bewerking PBL

met het gemiddelde voor alle stadsgewesten, in Groningen is het gelijk aan het nationale niveau en in Tilburg lager dan het nationale niveau.

Hoewel de loonongelijkheid in Nederland (inclusief de stadsgewesten) nog altijd relatief klein is, nemen de verschillen tussen de uitersten in de loonverdeling dus wel toe. Dit bevestigt het eerste deel van hypothese 3a 'de polen lopen verder uit elkaar'; vooral in de grootste steden neemt de polarisatie toe. In hoeverre dit komt door de globalisering of de verdienstelijking van de economie, zoals Sassen (2006) veronderstelt, hebben we hier niet onderzocht. We zien echter wel dat deze trend zich niet beperkt tot Amsterdam, maar ook sterk is in Den Haag, Utrecht, Eindhoven, en in iets mindere mate Rotterdam, terwijl deze steden verschillen in de mate waarin ze worden beïnvloed door globalisering en verdienstelijking (zie onder andere Burgers & Musterd 2002).

Naast een toename van de beloningsverschillen tussen de twee uitersten kan polarisatie in steden zich ook uiten doordat steeds meer inwoners tot de twee uitersten (de hoog- versus de laagbetaalden) gaan horen (tweede deel van hypothese 3a 'de polen worden groter'). Daarom hebben we onderzocht of het aantal inwoners met een hoog- en een laagbetaalde baan in de stad sterker is toegenomen dan het aantal inwoners met een

baan in het middensegment qua beloning. Figuur 4.3 laat de loonverdeling zien van de inwoners van de verschillende stadsgewesten in 2012 en de verandering daarin tussen 2001 en 2012. We hebben daartoe, net als in hoofdstuk 3, de banen verdeeld in vier groepen, uitgaande van de kwartielgrenzen van het brutojaarloon van alle banen in Nederland (zie paragraaf 3.2 voor een nadere toelichting). Maar anders dan in hoofdstuk 3 kijken we hier naar de verdeling van de *banen van alle inwoners* van de stadsgewesten (en niet naar de verdeling van *alle banen in* de stadsgewesten); het betreft dus deels ook banen in regio's buiten het stadsgewest, aangezien niet alle stadsgewestbewoners daar ook werken. Andersom ontbreken de banen in het stadsgewest die door inwoners van daarbuiten worden vervuld.

In het algemeen is er geen trend van polarisatie onder de werkende inwoners van de Nederlandse stadsgewesten in de periode 2001-2012. Het aantal stadsgewestbewoners met een hoogbetaalde baan is tussen 2001 en 2012 relatief wel het meest toegenomen, maar de stijging van het aantal inwoners met een laagbetaalde baan is min of meer vergelijkbaar met die van de twee middengroepen (zie rechtergrafiek in figuur 4.3). Het aantal hoogbetaalde inwoners neemt dus wel sneller toe in de stadsgewesten, maar het aantal laagbetaalde niet.

Ook als we inzoomen op de zeven stadsgewesten met de grootste gemeenten is in slechts twee van de zeven stadsgewesten duidelijk sprake van polarisatie, namelijk in Amsterdam en Eindhoven. In Amsterdam is het aantal werkende inwoners in alle vier de groepen gestegen, maar het aantal inwoners met een hoogbetaalde baan met bijna 10 procent (ruim 14.000 in absolute aantallen), het aantal inwoners met een laagbetaalde baan met bijna 9 procent (bijna 11.000) en de beide middengroepen elk met 5 procent. Het belang van de twee uiterste groepen neemt dus toe. Eindhoven vertoont een vergelijkbaar patroon, hoewel de groeicijfers van de uitersten hier wat minder groot zijn (5,6 procent toename van het aantal inwoners met een hoogbetaalde baan en 4,2 procent voor de inwoners met een laagbetaalde baan) en het ook in absolute aantallen om een minder grote stijging gaat (in totaal bijna 4.500 extra werkende inwoners).

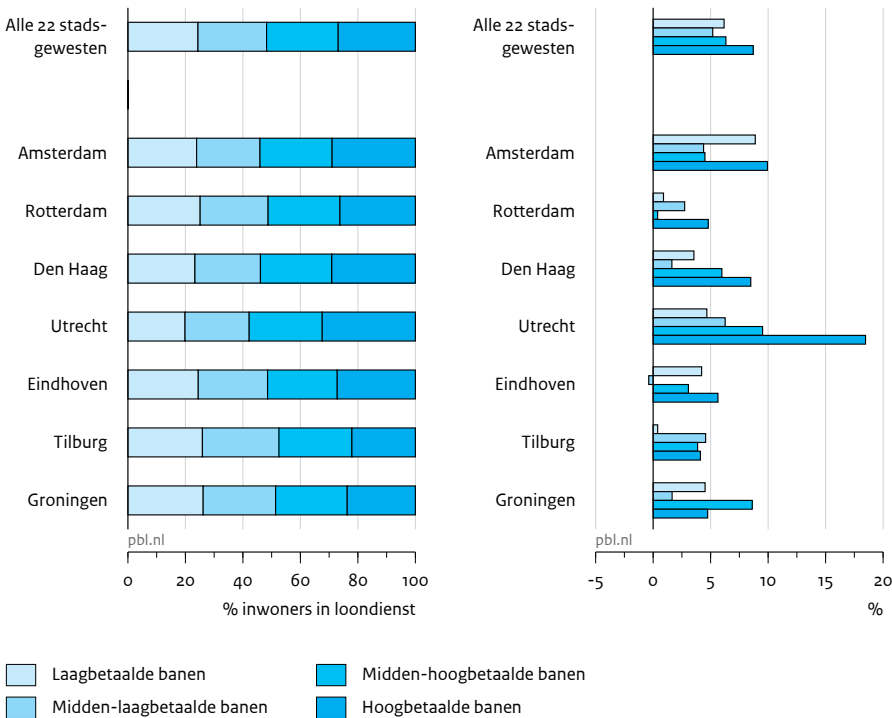
Overigens heeft de toename van het aantal inwoners met een laagbetaalde baan in zowel Amsterdam als Eindhoven er nog niet toe geleid dat deze groep in 2012 is oververtegenwoordigd (zie figuur 4.3 links). In 2012 is het aandeel inwoners met een laagbetaalde baan in beide stadsgewesten nog altijd lager dan het landelijk gemiddelde (respectievelijk 23,9 en 24,5 procent ten opzichte van 25 procent voor heel Nederland).

De ontwikkeling in Utrecht, Rotterdam en Den Haag is vergelijkbaar met die voor alle stadsgewesten samen: het aantal inwoners met een hoogbetaalde baan is wel sterker gestegen, maar de toename van het aantal inwoners met een laagbetaalde baan blijft achter bij die van (een van) de middengroepen. Vooral in Utrecht is eerder sprake van professionalisering: het aandeel inwoners met een laagbetaalde baan neemt af. Maar die afname verloopt vrij geleidelijk: tussen 2001 en 2012 met 1,1 procentpunt.

Figuur 4.3
Verdeling van inwoners in loondienst naar loonniveau per stadsgewest

2012

Verandering 2001 – 2012

Bron: CBS (Sociaal Statistisch Bestand) 2015; bewerking PBL

Groningen en Tilburg zijn de enige stadsgewesten waar het aantal inwoners met een hoogbetaalde baan niet het sterkst is gestegen. In Groningen is vooral het aantal inwoners met een midden-hoogbetaalde baan gestegen, en in Tilburg is de toename van het aantal inwoners dat behoort tot de middengroepen en de hoogbetaalde groep min of meer gelijk.

De loonongelijkheid onder de inwoners in loondienst in de Nederlandse stadsgewesten (en Nederland als geheel) is dus inderdaad toegenomen. Dit uit zich deels in polarisatie: de beloningsverschillen tussen de twee uitersten nemen toe. Maar niet in alle stadsgewesten neemt het aantal inwoners met hoog- en laagbetaalde banen ook sterker toe dan dat in het middensegment. Alleen in Amsterdam en Eindhoven is er in dat opzicht polarisatie, in de andere stadsgewesten is er eerder sprake van professionalisering.

4.3 Polarisatie door migratie naar de stad?

Welke dynamiek ligt ten grondslag aan de toename van het aantal inwoners met hoog- en laagbetaalde banen in de stadsgewesten? Is de positie van de inwoners in de stad veranderd, of heeft de stad nieuwe inwoners aangetrokken? We veronderstellen dat polarisatie van de lonen in steden vooral wordt veroorzaakt door migratie naar de stad door degenen die qua beloning tot de uitersten van de arbeidsmarkt behoren (hypothese 3b, zie hoofdstuk 1).

Volgens Glaeser (2011) functioneert de stad als een magneet op lage-inkomensgroepen, omdat ze verwachten daar meer kansen te hebben om hun positie op de arbeidsmarkt te verbeteren. Door migratie naar de stad blijft de groep werknemers met een laagbetaalde baan aldaar groot, waardoor de verschillen in beloning tussen werkende inwoners ook groot blijven. Om na te gaan of dit ook opgaat voor de Nederlandse steden, bekijken we voor alle inwoners van de zeven stadsgewesten die in 2012 qua brutojaarloon behoren tot de groep met laagbetaalde banen, waar zij in 2001 woonden. Hoeveel procent woonde toen ergens anders? En hoeveel procent woonde al wel in het stadsgewest, maar behoorde toen nog niet tot de groep met laagbetaalde banen? Om te voorkomen dat mensen in 2001 nog geen baan hadden of alleen een bijbaan, beperken we deze analyse tot alle inwoners die in 2012 minimaal 36 jaar oud waren, en dus in 2001 minimaal 25 jaar oud.⁵ We richten ons hier dus expliciet op de aantrekkingskracht van steden op werkenden en laten de magneetfunctie van de stad op bijvoorbeeld jongeren die daar gaan studeren buiten beschouwing (zie daarvoor PBL 2015).

Uit figuur 4.4 (linker grafiek) komt naar voren dat slechts een klein aandeel van alle inwoners met een laagbetaalde baan in 2012, in 2001 in een ander stadsgewest woonde. Dit aandeel loopt uiteen tussen de 9 procent (Utrecht en Groningen) tot slechts 5 procent (Rotterdam). Een veel grotere groep woonde ook in 2001 al in het stadsgewest, maar behoorde toen nog niet tot de groep inwoners met een laagbetaalde baan. Dit varieert tussen de 34 procent (Utrecht en Amsterdam) en 27 procent (Groningen). In alle stadsgewesten bestaat de meerderheid van deze groep uit werknemers van wie de beloning van werk een kwartiel is gedaald: in 2001 hadden zij nog een baan die behoorde tot het 2^e kwartiel (de midden-laagbetaalde banen). Maar zelfs het aandeel werknemers dat in 2001 qua beloning behoorde tot de 50 procent meest verdienenden en in 2012 dusdanig in loon is gedaald dat zij nu behoren tot de 25 procent minst verdienenden, is in alle zeven stadsgewesten groter dan het aandeel dat afkomstig is uit een ander stadsgewest.

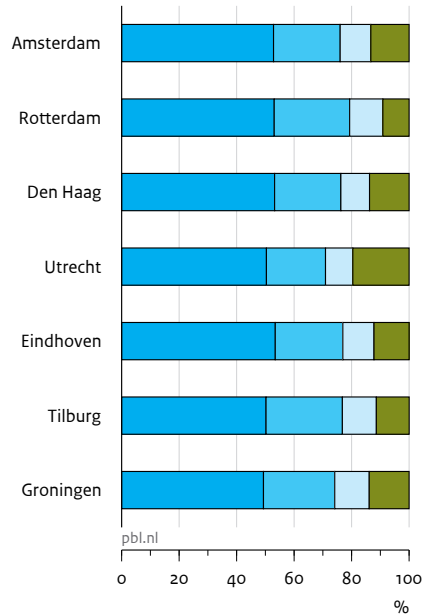
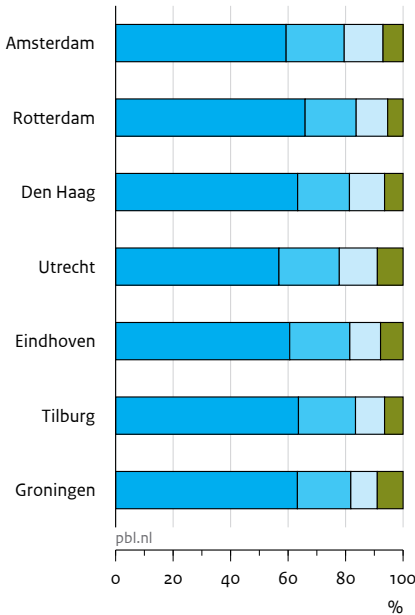
Beloningsverschillen in steden nemen ook toe als het aantal inwoners met een hoogbetaalde baan toeneemt; een trend die zich tussen 2001 en 2012 in alle zeven stadsgewesten heeft voorgedaan (zie paragraaf 4.2). Ook voor die groep wordt gewezen op de aantrekkingskracht van de stad als woonplek, niet alleen vanwege de toename van het aantal hoogbetaalde banen daar, maar ook vanwege de vele culturele voorzieningen in steden (Florida & Mellander 2015; Marlet 2009).

Figuur 4.4

Verdeling van inwoners in loondienst naar loonsituatie per stadsgewest, 2012

Laagbetaalde banen

Hoogbetaalde banen

Situatie in 2001

- Had ook een laagbetaalde baan
- Had toen een midden-laagbetaalde baan
- Had toen een (midden-)hoogbetaalde baan
- Woonde in ander stadsgewest

Situatie in 2001

- Had ook een hoogbetaalde baan
- Had toen een midden-hoogbetaalde baan
- Had toen een (midden-)laagbetaalde baan
- Woonde in ander stadsgewest

Bron: CBS (Sociaal Statistisch Bestand) 2015; bewerking PBL

Net als bij de inwoners met laagbetaalde banen, is ook bij de groep meest verdienenden het aandeel dat in 2001 elders woonde lager dan het totale aandeel inwoners dat is opgeschoven naar het 4^e kwartiel (figuur 4.4 rechts). Maar de stadsgewesten functioneren hier wel meer als een magneet: niet alleen is het aandeel verhuizers onder de inwoners met de hoogbetaalde banen duidelijk groter dan voor de inwoners met laagbetaalde banen, het aandeel verhuizers is ook groter dan dat van de bestaande inwoners wier loonpositie met meer dan een kwartiel veranderde. Dit is vooral in Utrecht zo: hier woonde bijna 20 procent van de inwoners met een hoogbetaalde baan in 2012 ruim tien jaar eerder nog elders, ten opzichte van bijna 10 procent die qua beloning is opgeschoven van het 1^e of 2^e naar het 4^e kwartiel zonder naar Utrecht te zijn

verhuisd.⁶ Maar ook in Amsterdam, Den Haag, Eindhoven en Groningen is het aandeel verhuizers groter dan het aandeel bestaande inwoners dat een grote verandering in loonpositie heeft doorgemaakt.

Alleen in Tilburg en (vooral) in Rotterdam is dit niet het geval: in Rotterdam woonde slechts 9 procent van de inwoners met een hoogbetaalde baan in 2001 elders, terwijl bijna 12 procent zonder te verhuizen een grote verandering in loonpositie doormaakte. In Tilburg zijn beide groepen bijna gelijk (11,4 procent verhuizers en 11,8 procent met een grote verandering in loonpositie). De dynamiek onder inwoners met een hoogbetaalde baan is in Utrecht en Rotterdam dus heel verschillend: in Utrecht steeg hun aantal relatief sterk via het aantrekken van nieuwe inwoners, terwijl het in Rotterdam vaker gaat om reeds gevestigde inwoners die hun loonpositie hebben verbeterd.

In tegenstelling tot wat in de literatuur wordt verondersteld, lijkt de toename van het aantal inwoners met een laag- en hoogbetaalde baan in de stadsgewesten al met al niet zozeer te zijn veroorzaakt door migratie, maar vooral door de veranderende loonpositie van reeds gevestigde inwoners van de stadsgewesten.⁷ Dat is ook zo in Amsterdam en Eindhoven, de twee steden waar beide groepen inwoners in omvang zijn toegenomen (zie figuur 4.1). Vooral voor werknemers met een laagbetaalde baan is de magneetfunctie van de stad beperkt. Het is de vraag wat dat veroorzaakt. Hebben zij minder behoefte aan het wonen in de stad? Of zijn hun mogelijkheden beperkter vanwege de situatie op de woningmarkt (door de hogere woningprijzen in steden en de lange wachtlijsten voor sociale huurwoningen)?

4.4 Ruimtelijke uitsortering van inwoners met hoog- en laagbetaalde banen

Veranderingen in de samenstelling van de werkende bevolking van de stadsgewesten kunnen tot een andere ruimtelijke verdeling van loongroepen leiden, bijvoorbeeld omdat de woonvoorkeuren van deze groepen verschillen (zie hoofdstuk 1). We testen hypothese 4 ('toenemende ongelijkheid uit zich in toenemende segregatie') voor de twee polen van de loonverdeling: de inwoners met hoog- en laagbetaalde banen. Wonen zij in toenemende mate in verschillende delen van de Nederlandse steden? We bekijken dit eerst op stadsgewestniveau voor de zeven stadsgewesten en zoomen daarna in op de ruimtelijke uitsortering binnen de centrumgemeenten van die regio's.

Ruimtelijke uitsortering binnen de stadsgewesten

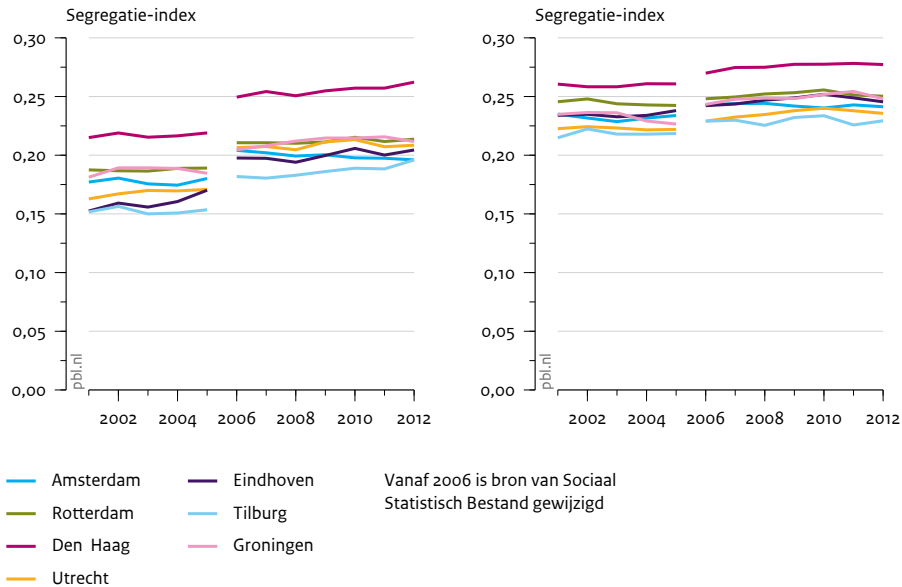
Voor elke buurt (indeling van het CBS uit 2012) in een van de zeven stadsgewesten is voor elk jaar tussen 2001 en 2012 bepaald hoeveel van alle werkenden inwoners een baan heeft die qua beloning tot de 25 procent hoogste of laagste van Nederland behoort. Die aantallen zijn vervolgens afgezet tegen alle andere inwoners van de buurt

Figuur 4.5

Segregatie van inwoners in loondienst naar loonniveau per stadsgewest

Laagbetaalde banen

Hoogbetaalde banen

Bron: CBS (Sociaal Statistisch Bestand) 2015; bewerking PBL

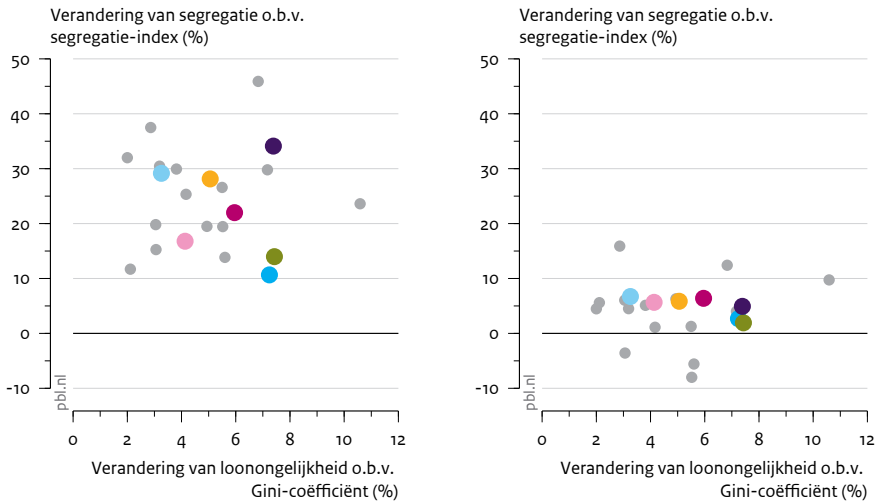
met een baan in loondienst.⁸ Vervolgens hebben we met behulp van de zogenoemde segregatie-index berekend hoe deze twee groepen werkende inwoners zijn verspreid over de verschillende buurten in het stadsgewest (zie bijlage 4.2 voor een nadere toelichting). De segregatie van deze twee groepen hoeft niet hetzelfde te zijn, omdat er ook nog inwoners zijn die qua beloning van werk tot de twee middengroepen behoren. De waarde van de segregatie-index ligt tussen de 0 en de 1: hoe hoger de waarde, hoe sterker de segregatie. Om te voorkomen dat de waarde van de index te veel wordt beïnvloed door extreme waarden, zijn alle buurten met minder dan 200 inwoners buiten beschouwing gelaten.

Figuur 4.5 laat zien hoe de segregatie in de zeven stadsgewesten van de hoog- en laagbetaalde inwoners zich tussen 2001 en 2012 heeft ontwikkeld. Omdat de omvang van de buurten varieert tussen de stadsgewesten, is het niet goed mogelijk het niveau van segregatie onderling te vergelijken. Wel is duidelijk dat de ruimtelijke uitsortering van hoogbetaalden in alle gemeenten sterker is dan die van laagbetaalden; dit is vergelijkbaar met de situatie in andere Europese steden (Musterd 2005). Mensen met een hoger loon hebben in het algemeen een grotere keuzevrijheid op de woningmarkt (althans binnen de koopsector) en zijn beter in staat mensen met een vergelijkbare

Figuur 4.6
Samenhang tussen verandering van loonongelijkheid en segregatie van inwoners naar loonniveau per stadsgewest, 2001 – 2012

Laagbetaalde banen

Hoogbetaalde banen

- Amsterdam
- Eindhoven
- Rotterdam
- Tilburg
- Den Haag
- Groningen
- Utrecht
- Overige stadsgewesten

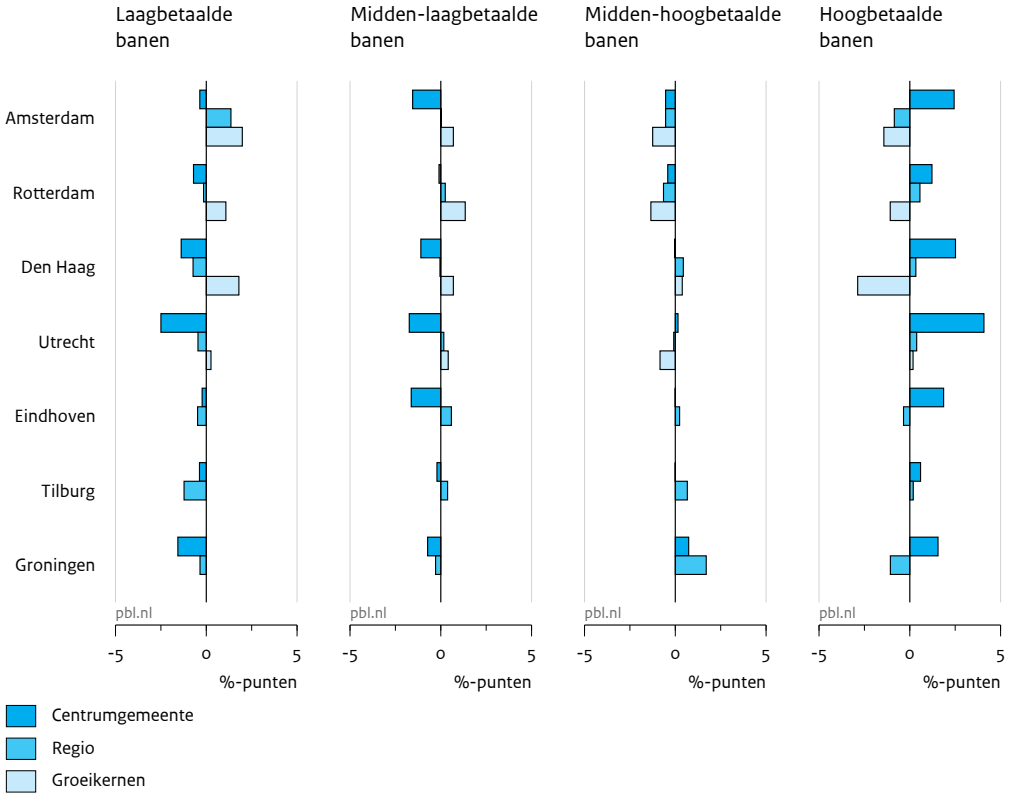
Bron: CBS (Sociaal Statistisch Bestand) 2015; bewerking PBL

loonpositie op te zoeken: ‘soort zoekt soort’ (Bakens et al. 2015; Leidelmeijer et al. 2015). Wel is de segregatie van beide groepen in de meeste stadsgewesten toegenomen; alleen in Amsterdam is in de periode 2006-2012 de segregatie van zowel de inwoners met hoog- als met laagbetaalde banen iets afgenomen.

De verschillen tussen de stadsgewesten in de toename van de segregatie van hoog- en laagbetaalde werkende inwoners hangen niet samen met de verschillen in de toename van de loonongelijkheid, zo blijkt uit figuur 4.6.⁹ In enkele van de 22 stadsgewesten waar de loonongelijkheid wél is toegenomen, zijn de meest verdienende inwoners zelfs meer verspreid geraakt over het stadsgewest: de verandering van de segregatie-index is lager dan nul (in Geleen/Sittard, Zwolle en Enschede). In de zeven stadsgewesten met de grootste gemeenten is de toenemende loonongelijkheid wel gepaard gegaan met een hogere mate van segregatie van werkende inwoners, al verschilt de samenhang per stadsgewest aanzienlijk. In Eindhoven bijvoorbeeld, is de loonongelijkheid bijna even sterk toegenomen als in Amsterdam en Rotterdam, maar is de toename van de

Figuur 4.7

Verandering van aandeel inwoners in loondienst naar loonniveau per stadsgewest, 2001 – 2012

Bron: CBS (Sociaal Statistisch Bestand) 2015; bewerking PBL

ruimtelijke uitsortering van inwoners met een laagbetaalde baan veel sterker dan in de andere twee steden. Kortom, hypothese 4 gaat niet op: een toenemende loonongelijkheid gaat niet gepaard met een toenemende segregatie, in elk geval niet van de meest en minst verdienende inwoners van de Nederlandse stadsgewesten. Uit een studie van Tammaru et al. (2016b) blijkt dat het ontbreken van een samenhang te maken heeft met lokale factoren, zoals ruimtelijk beleid, de druk op de woningmarkt en het voorraadbeleid van woningcorporaties.

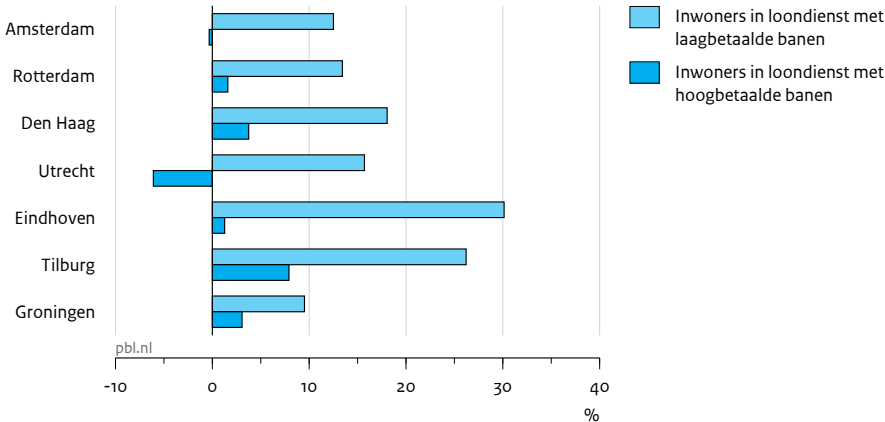
Vooraf de ontwikkelingen in de stadsgewesten Amsterdam en Rotterdam wijken af. Daar is de loonongelijkheid weliswaar meer toegenomen dan in de meeste andere

stadsgewesten, maar is de ruimtelijke uitsortering er juist minder toegenomen (voor de inwoners met laagbetaalde banen) of gemiddeld (voor de inwoners met de hoogbetaalde banen). De ruimtelijke uitsortering van de inwoners met een laagbetaalde baan is in Amsterdam zelfs het minst sterk toegenomen (11 procent, ten opzichte van 24 procent gemiddeld voor alle stadsgewesten). Hierdoor is ook de positie van Amsterdam ten opzichte van de andere stadsgewesten tussen 2001 en 2012 veranderd: terwijl de ruimtelijke uitsortering van inwoners met laagbetaalde banen in Amsterdam in 2001 nog groot was, is deze in 2012 het kleinst van alle zeven stadsgewesten met de grootste gemeenten (zie figuur 4.5). Hetzelfde geldt voor de ruimtelijke spreiding van inwoners met hoogbetaalde banen: de segregatie-index is in Amsterdam met 2,9 procent gestegen, ten opzichte van 4,4 procent voor alle stadsgewesten gemiddeld. Rotterdam laat een vergelijkbare ontwikkeling zien: hier is de segregatie-index van de minst verdienende inwoners gestegen met 14,5 procent, en van de meest verdienende inwoners met slechts 1,9 procent. De positie van Rotterdam ten opzichte van de andere stadsgewesten is echter niet veranderd; dit komt omdat de segregatie-index van Rotterdam in 2001 al hoog was.

De segregatie-index geeft aan dat de ruimtelijke uitsortering in de stadsgewesten toeneemt, maar niet in welke delen van de stadsgewesten de verschillende groepen zich concentreren. Om hier inzicht in te krijgen, bekijken we de verschuiving van de groepen werkende inwoners in drie deelgebieden binnen de zeven stadsgewesten met de grootste gemeenten: de centrumgemeente, de groeikernen in Amsterdam, Utrecht, Rotterdam en Den Haag, en de overige gemeenten ('overige regio'; zie bijlage 4.3 voor de indeling). De groeikernen zijn de gemeenten die de overheid in de jaren zeventig heeft aangewezen om de overloop vanuit de stad op te vangen. We bekijken deze gemeenten afzonderlijk, omdat de specifieke problematiek daar steeds meer aandacht krijgt (PBL 2012).

Figuur 4.7 laat zien dat in alle zeven centrumgemeenten vooral het aandeel inwoners met hoogbetaalde banen is gestegen, terwijl het aandeel inwoners met een laagbetaalde baan daar is afgenomen. De groeikernen in de stadsgewesten Amsterdam, Rotterdam en Den Haag laten juist een tegenovergestelde trend zien, met een afname van het aandeel inwoners met een hoogbetaalde baan en een toename van het aandeel inwoners met een laagbetaalde of midden-laagbetaalde baan. Alleen in Utrecht neemt in de groeikernen Nieuwegein en Houten ook het aandeel inwoners met hoogbetaalde banen licht toe. In stadsgewest Amsterdam is het beeld voor de overige gemeenten in de regio vergelijkbaar met dat van de groeikernen, terwijl in Rotterdam en Den Haag het aandeel inwoners met hoogbetaalde banen meer toeneemt dan het aandeel inwoners met laagbetaalde banen. In de stadsgewesten buiten de Randstad is er in de gemeenten buiten de centrumgemeenten een lichte toename van het aandeel inwoners dat tot de middengroepen behoort, terwijl het aandeel laagbetaalde inwoners daar wat afneemt.

Figuur 4.8
Verandering van segregatie per gemeente, 2001 – 2012

Bron: CBS (Sociaal Statistisch Bestand) 2015; bewerking PBL

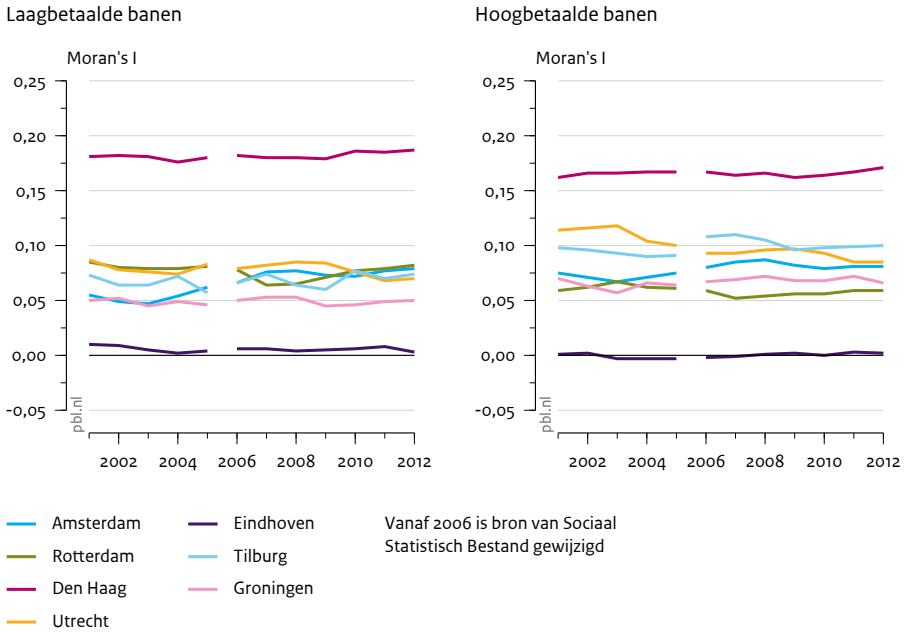
Ruimtelijke uitsortering binnen de centrumgemeenten

De ruimtelijke uitsortering van de inwoners met hoog- en laagbetaalde banen blijkt in de zeven centrumgemeenten ook meestal te zijn toegenomen (zie figuur 4.8). Maar er zijn twee uitzonderingen: in de gemeente Utrecht en in lichte mate ook in Amsterdam is de segregatie van de inwoners met hoogbetaalde banen juist afgenomen. Op stadsgewestniveau concentreert deze groep inwoners zich in beide regio's dus wel steeds meer in de centrumgemeenten, maar daarbinnen wonen zij juist meer verspreid over de verschillende buurten.

Waarschijnlijk komt dit door gentrificatie: de komst van inwoners met hoogbetaalde banen naar buurten waar zij voorheen niet eens naar een woning zochten en waar voornamelijk inwoners met laagbetaalde banen woonden. Dit proces is in de afgelopen jaren mede beïnvloed door de verkoop van sociale huurwoningen. Op de korte termijn leidt dit tot een afname van de segregatie, maar als de gentrificatie van de buurt compleet is, zal de segregatie vermoedelijk weer stijgen (afhankelijk van de ontwikkelingen op de woningmarkt).

De segregatie-index meet weliswaar de mate van segregatie van twee groepen, maar niet de ruimtelijke clustering van buurten met een hoog aandeel inwoners met een laag- of hoogbetaalde baan. In theorie kan het zo zijn dat de segregatie volgens de index hoog is, maar dat de ruimtelijke verdeling van buurten eruitziet als een 'schaakbordpatroon': buurten met een hoog aandeel inwoners met laagbetaalde banen grenzen dan direct aan buurten met een hoog aandeel inwoners met hoogbetaalde banen. Er is dan

Figuur 4.9
Concentratie in buurten van inwoners in loondienst naar loonniveau per gemeente

Bron: CBS (Sociaal Statistisch Bestand) 2015; bewerking PBL

dus geen ruimtelijke clustering van de weinig of veel verdienende inwoners van de stad in één aaneengesloten gebied.

Voor nader inzicht in de ruimtelijke clustering van beide groepen werkenden in de centrumgemeenten hebben we daarom de Moran's I berekend: deze geeft aan hoe sterk de ruimtelijke clustering van het aandeel inwoners met een hoog- en een laagbetaalde baan in deze steden is. Bij een gelijkmatige spreiding van de buurten met een hoog aandeel inwoners met een hoog- of juist laagbetaalde baan over de gemeente heeft de Moran's I een waarde van -1, bij een extreme ruimtelijke clustering van alle buurten met een hoog aandeel inwoners met een laag- of hoogbetaalde baan in één deel van de stad een waarde van 1, en een random spreiding van de groepen over de buurten van de gemeente resulteert in een waarde van rond de nul.¹⁰

Uit figuur 4.9 blijkt dat er in geen van de zeven centrumgemeenten een sterke clustering is van buurten met relatief veel inwoners met hoog- of juist laagbetaalde banen: de waarden van de Moran's I zijn in alle zeven stadsgewesten maar net iets hoger dan nul. Vooral Eindhoven heeft een zeer lage mate van ruimtelijke concentratie van deze twee groepen inwoners. In Den Haag is de Moran's I het hoogst.

Wat betreft de ontwikkeling van de ruimtelijke concentratie van de werkende inwoners vertonen Utrecht en Amsterdam een tegengestelde trend: in Utrecht is de ruimtelijke concentratie van beide groepen werkende inwoners tussen 2001 en 2012 afgenomen, maar in Amsterdam juist toegenomen. Hoewel in beide gemeenten de segregatie afneemt, gaat dit in Utrecht dus gepaard met een afname van de ruimtelijke clustering van beide groepen in aangrenzende buurten en in Amsterdam met een toename. In de overige vijf gemeenten is de mate van clustering van het aandeel inwoners met een hoog- en een laagbetaalde baan in diezelfde periode juist vrij stabiel.

Voor een nader inzicht in de buurten waar de meest en minst verdienende inwoners zich vooral concentreren, hebben we in figuur 4.10 voor alle centrumgemeenten het aandeel inwoners met een laag- en een hoogbetaalde baan op de kaart gezet, zowel in 2001 als in 2012. Als het aantal inwoners met een laag- of hoogbetaalde baan lager is dan 10 personen, dan worden voor die buurt geen gegevens weergegeven.

In Amsterdam (figuur 4.10a) valt op dat de sterke concentratie van inwoners met een hoogbetaalde baan in de grachtengordel en ten zuiden daarvan tussen 2001 en 2012 nog verder is versterkt en bovendien ook is uitgebreid naar zowel het westen als het oosten van het centrum. De inwoners met een laagbetaalde baan zijn vooral geconcentreerd in de buurten in het westen, noorden en zuidoosten van de gemeente Amsterdam. Ook die concentraties zijn in deze periode wat toegenomen.

In Rotterdam (figuur 4.10b) is voor de inwoners met een hoogbetaalde baan een duidelijke scheiding tussen de buurten ten noorden en ten zuiden van de Maas zichtbaar: ten zuiden van de Maas is het aandeel inwoners met een hoogbetaalde baan zeer beperkt, terwijl de aandelen hoog zijn in Hillegersberg en Kralingen. Dat onderscheid is in deze periode nog verder versterkt, omdat vooral in buurten in het noorden het aandeel inwoners met een hoogbetaalde baan is gestegen. Opvallend is dat het onderscheid minder duidelijk is voor de inwoners met een laagbetaalde baan: weliswaar is het aandeel minst verdienenden in alle buurten ten zuiden van de Maas hoog, maar ook in verschillende buurten in het noorden (Spangen, Crooswijk). Wel is tussen 2001 en 2012 juist in die noordelijke buurten het aandeel inwoners met een laagbetaalde baan wat gedaald. Het contrast tussen noord en zuid wordt dus wat groter.

Van de zeven centrumgemeenten is de ruimtelijke concentratie van de twee groepen in Den Haag (figuur 4.10c) duidelijk het grootst: de inwoners met hoogbetaalde banen wonen in het westelijk deel van de stad, en de inwoners met laagbetaalde banen in het oostelijk deel (uitgezonderd Scheveningen). Ook in 2012 is dit patroon nog duidelijk

herkenbaar. Wel heeft de aanleg van de Vinex-locaties Wateringse Veld en Ypenburg ertoe geleid dat het aandeel inwoners met hoogbetaalde banen ook in de meest oostelijk gelegen buurten hoog is.

In Utrecht (figuur 4.10d) concentreerden de inwoners met hoogbetaalde banen zich traditioneel meer in de buurten ten oosten van het centrum, maar dat is met de aanleg van de Vinex-locatie Leidsche Rijn in het westen veranderd. Daarnaast is er een duidelijke toename van het aandeel inwoners met een hoogbetaalde baan in buurten zoals Lombok, Rivierenwijk en Hoograven, maar ook in het noordoosten (Blauwkapel). De inwoners met laagbetaalde banen concentreren zich vooral in het noorden (Zuilen en Overvecht) en op de universiteitscampus in het oosten.

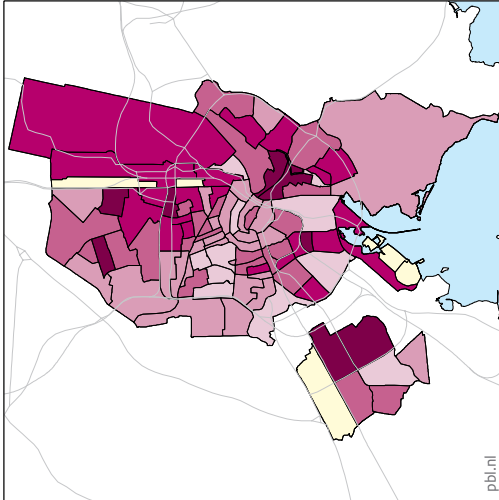
Eindhoven (figuur 4.10e) toont een heel wisselend beeld voor beide groepen werkende inwoners; wat ook de lage waarde voor de Moran's I van deze stad verklaart. Zowel inwoners met een hoogbetaalde als met een laagbetaalde baan wonen in buurten sterk verspreid over de gemeente. Wel woont een steeds groter aandeel meest verdienenden in de buurten in het centrum of ten zuiden daarvan. Daar neemt de ruimtelijke clustering van deze groep inwoners dus toe. De buurt nabij het centrum waar het aandeel inwoners met een laagbetaalde baan sterk is gestegen, is de campus van TU Eindhoven.

Tilburg (figuur 4.10f) vertoont geen duidelijk gentrificatiepatroon. In het centrum is het aandeel van beide groepen laag, hoewel dat tussen 2001 en 2012 voor beide groepen wel iets is gestegen. Vergeleken met de andere steden wonen de werkende inwoners van het centrum qua beloning veel gemengder. De buurten met een hoge concentratie inwoners met een laagbetaalde baan bevinden zich vooral rondom het centrum, en in het zuidelijk deel neemt die concentratie toe. De inwoners met een hoogbetaalde baan wonen vooral in de buurten aan de noordoostelijke en zuidwestelijke rand van de stad. In de buurten in het westen neemt het aandeel inwoners met een hoogbetaalde baan toe.

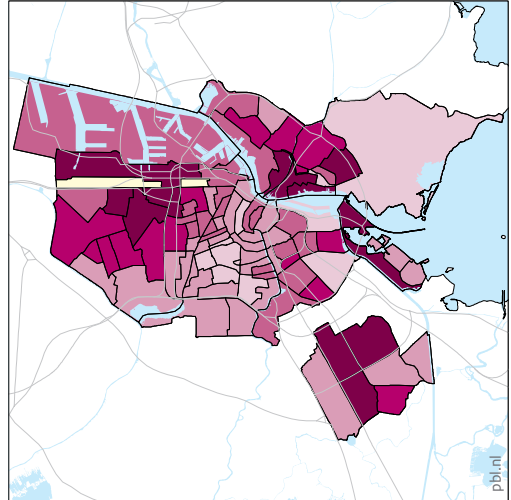
Het patroon van Groningen (figuur 4.10g) lijkt sterk op dat van Tilburg: de meest en minst verdienende inwoners concentreren zich niet in het centrum. De inwoners met laagbetaalde banen wonen in de buurt rondom het centrum, en de inwoners met hoogbetaalde banen in de buurten van de stadsranden. Dit patroon is tussen 2001 en 2012 weinig veranderd. Alleen in de buurten in het noordwesten is het aandeel inwoners met een hoogbetaalde baan gestegen.

Figuur 4.10a
Aandeel inwoners met laag- en hoogbetaalde banen in Amsterdam

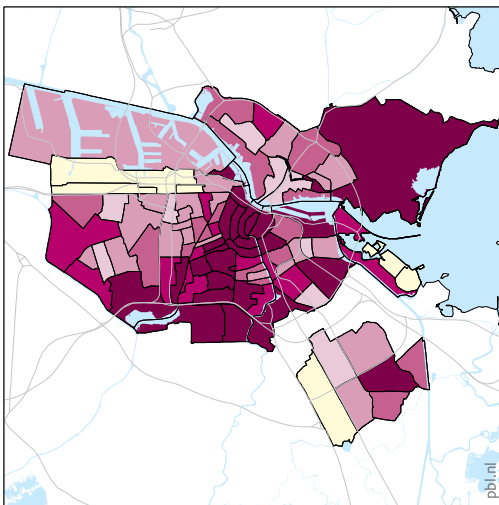
Laagbetaalde banen, 2001

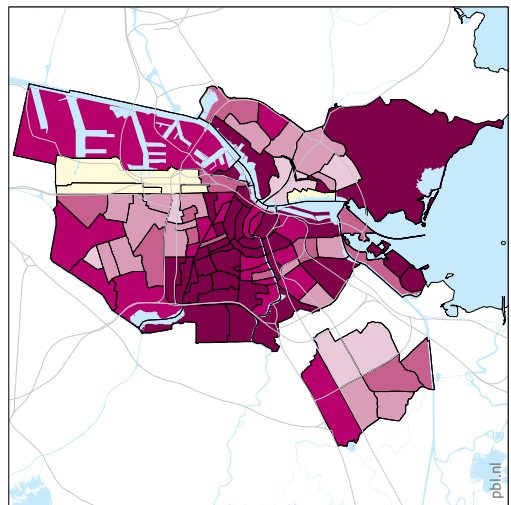
Laagbetaalde banen, 2012

Hoogbetaalde banen, 2001

Hoogbetaalde banen, 2012

Aandeel laag- en hoogbetaalden per buurt van totaal aantal inwoners in loondienst (%)

- 13 of minder
- 13 – 21
- 21 – 29
- 29 – 37
- Meer dan 37
- Onvoldoende waarnemingen

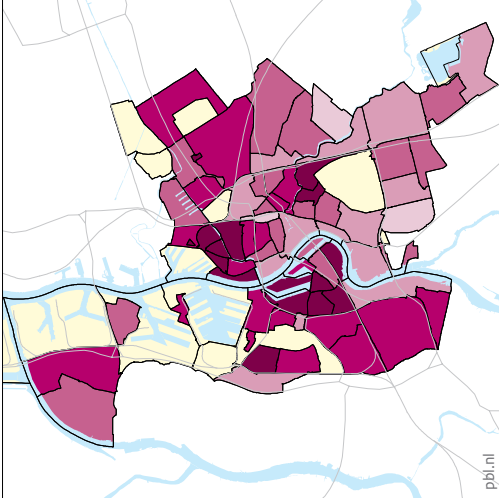
0 2 4 km

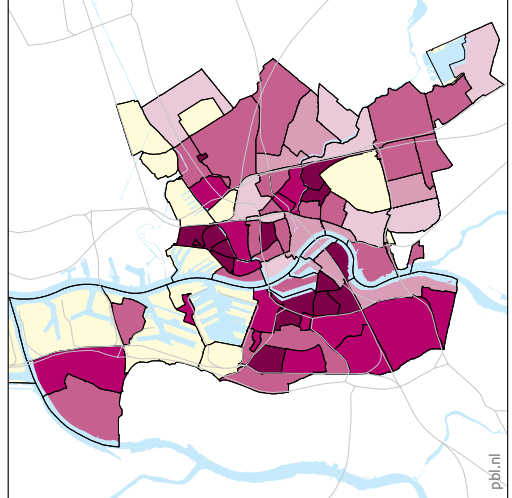
Bron: CBS; bewerking PBL

Figuur 4.10b
Aandeel inwoners met laag- en hoogbetaalde banen in Rotterdam

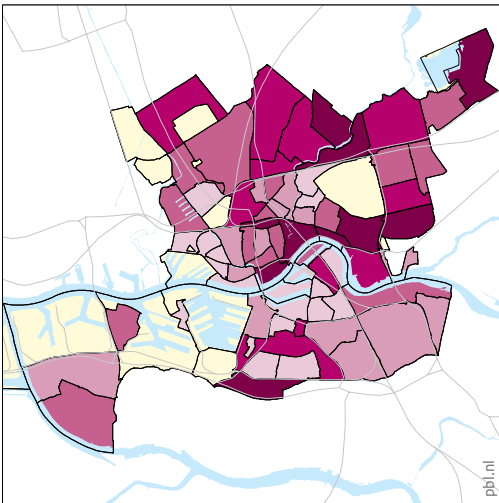
Laagbetaalde banen, 2001

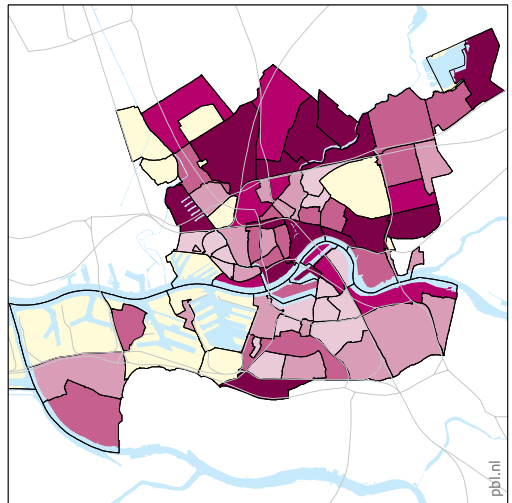
Laagbetaalde banen, 2012

Hoogbetaalde banen, 2001

Hoogbetaalde banen, 2012

Aandeel laag- en hoogbetaalden per buurt van totaal aantal inwoners in loondienst (%)

0 1,5 3 km

- 13 of minder
- 13 – 21
- 21 – 29
- 29 – 37
- Meer dan 37
- Onvoldoende waarnemingen

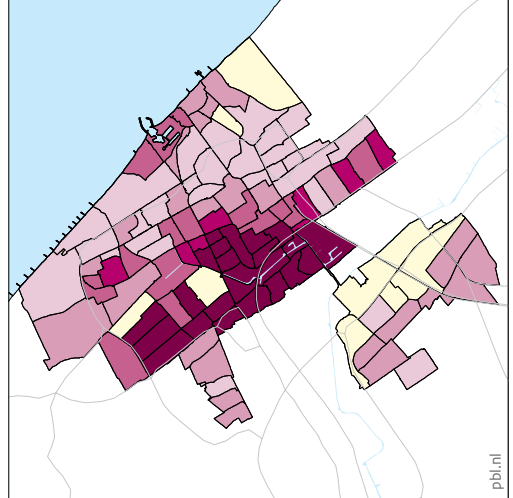
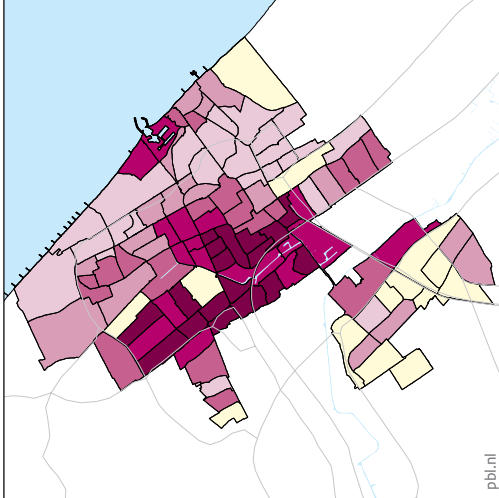

Bron: CBS; bewerking PBL

Figuur 4.10c
Aandeel inwoners met laag- en hoogbetaalde banen in Den Haag

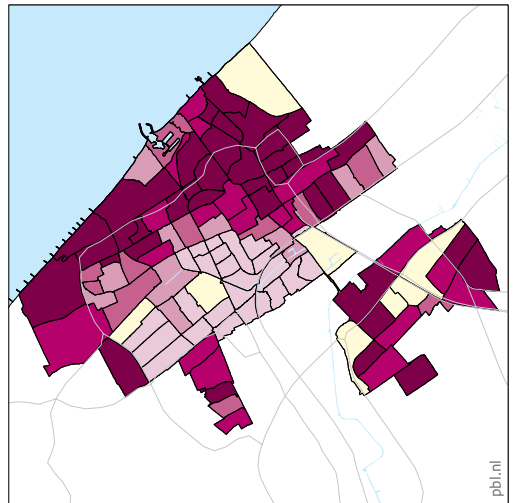
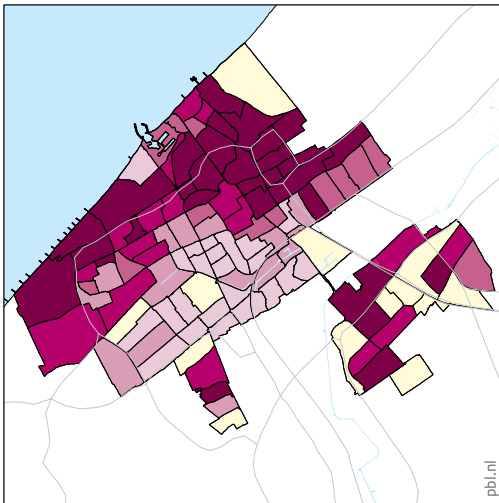
Laagbetaalde banen, 2001

Laagbetaalde banen, 2012

Hoogbetaalde banen, 2001

Hoogbetaalde banen, 2012

Aandeel laag- en hoogbetaalden per buurt van totaal aantal inwoners in loondienst (%)

0 1,5 3 km

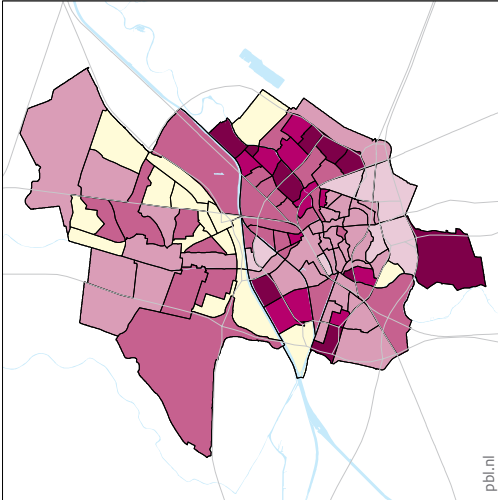
- 13 of minder
- 13 – 21
- 21 – 29
- 29 – 37
- Meer dan 37
- Onvoldoende waarnemingen

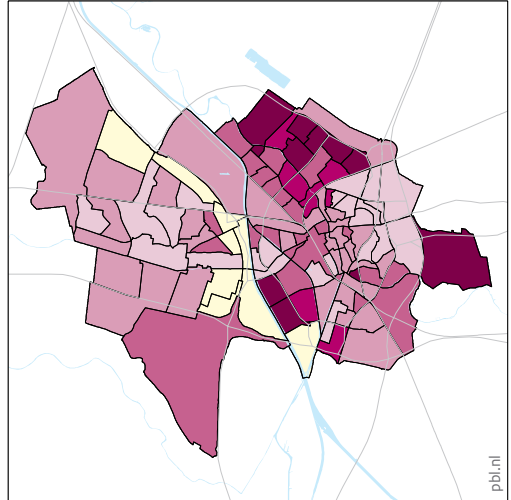
Bron: CBS; bewerking PBL

Figuur 4.10d
Aandeel inwoners met laag- en hoogbetaalde banen in Utrecht

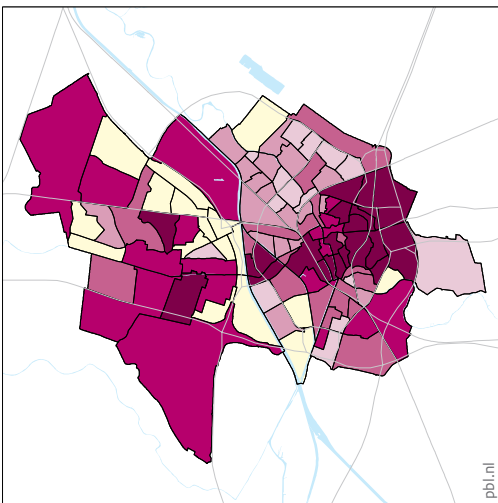
Laagbetaalde banen, 2001

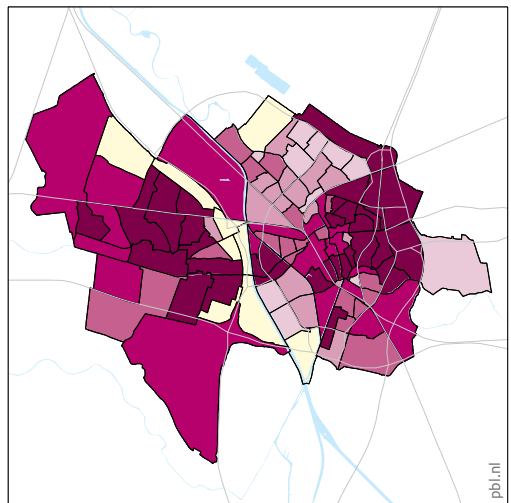
Laagbetaalde banen, 2012

Hoogbetaalde banen, 2001

Hoogbetaalde banen, 2012

Aandeel laag- en hoogbetaalden per buurt van totaal aantal inwoners in loondienst (%)

0 1,5 3 km

- 13 of minder
- 13 – 21
- 21 – 29
- 29 – 37
- Meer dan 37
- Onvoldoende waarnemingen

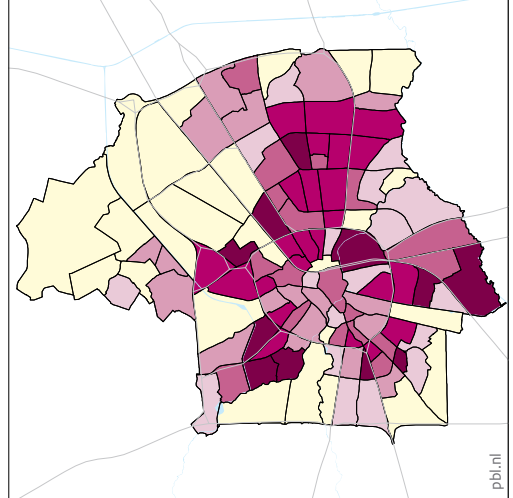
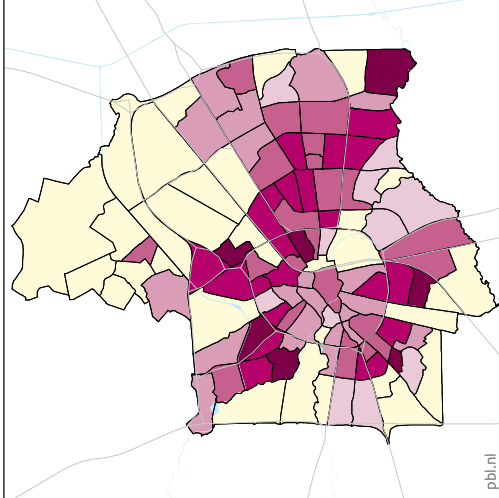

Bron: CBS; bewerking PBL

Figuur 4.10e
Aandeel inwoners met laag- en hoogbetaalde banen in Eindhoven

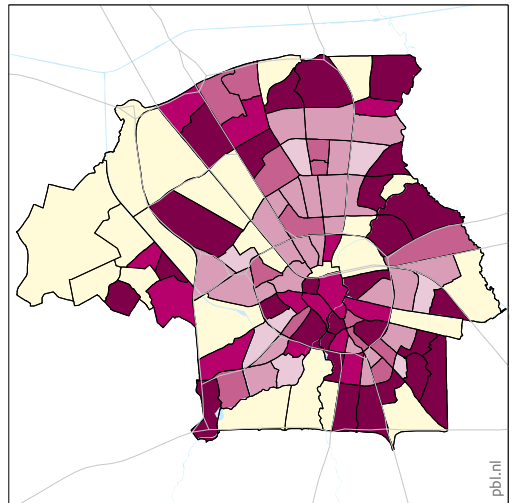
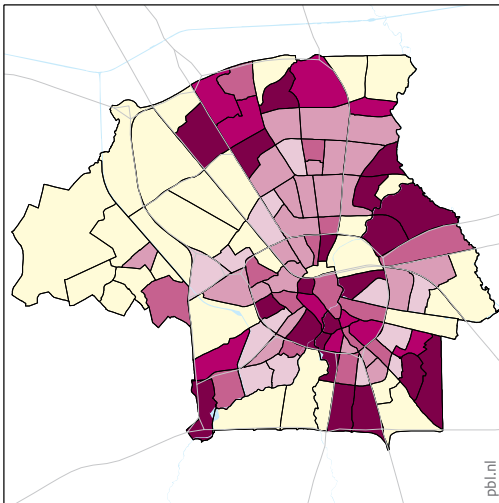
Laagbetaalde banen, 2001

Laagbetaalde banen, 2012

Hoogbetaalde banen, 2001

Hoogbetaalde banen, 2012

Aandeel laag- en hoogbetaalden per buurt van totaal aantal inwoners in loondienst (%)

0 1,5 3 km

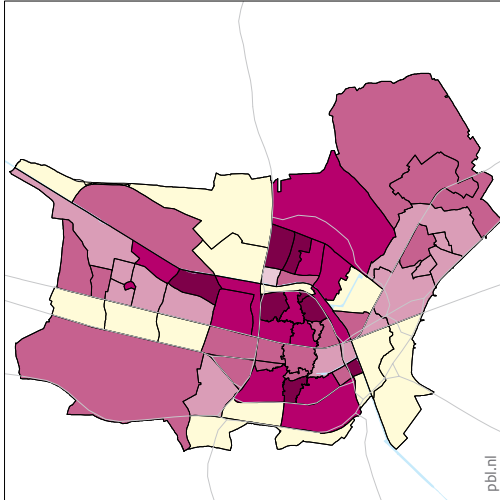
- 13 of minder
- 13 – 21
- 21 – 29
- 29 – 37
- Meer dan 37
- Onvoldoende waarnemingen

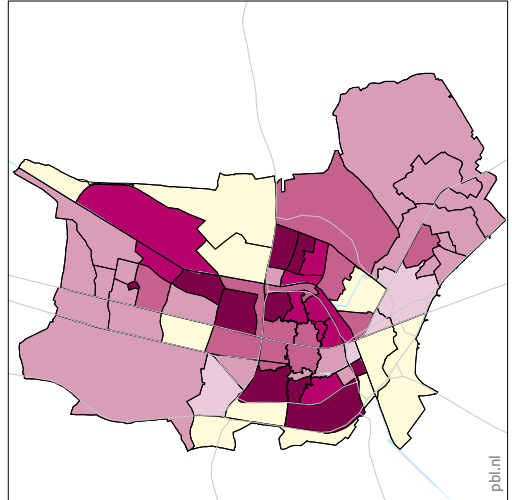
Bron: CBS; bewerking PBL

Figuur 4.10f
Aandeel inwoners met laag- en hoogbetaalde banen in Tilburg

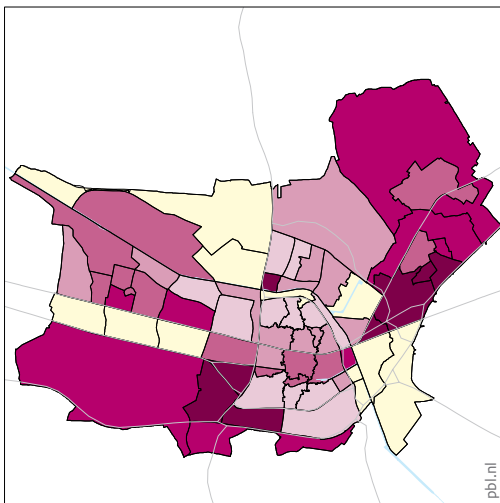
Laagbetaalde banen, 2001

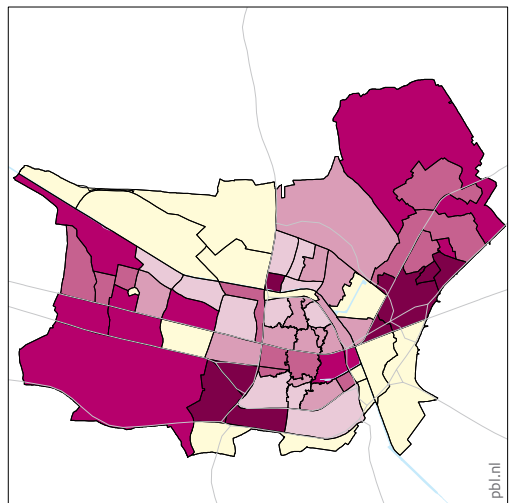
Laagbetaalde banen, 2012

Hoogbetaalde banen, 2001

Hoogbetaalde banen, 2012

Aandeel laag- en hoogbetaalden per buurt van totaal aantal inwoners in loondienst (%)

0 1,5 3 km

- 13 of minder
- 13 – 21
- 21 – 29
- 29 – 37
- Meer dan 37
- Onvoldoende waarnemingen

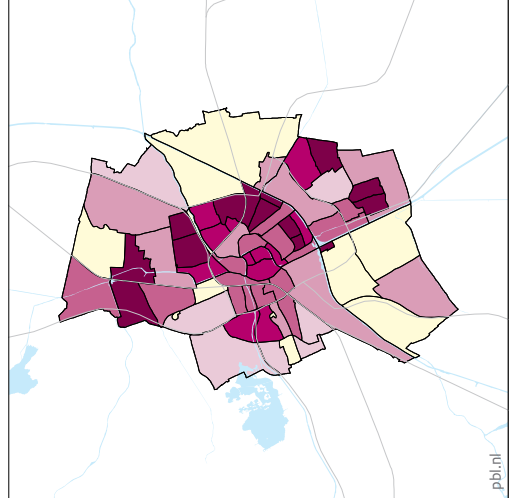
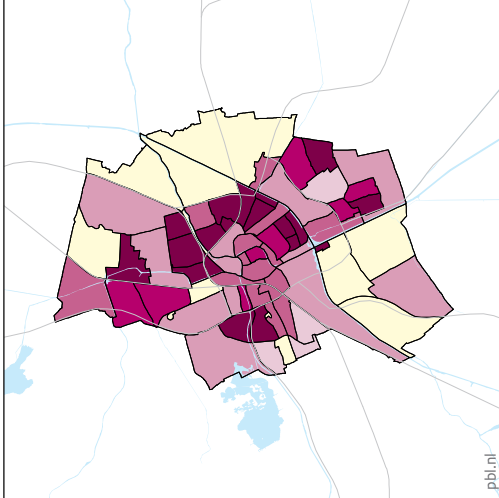

Bron: CBS; bewerking PBL

Figuur 4.10g
Aandeel inwoners met laag- en hoogbetaalde banen in Groningen

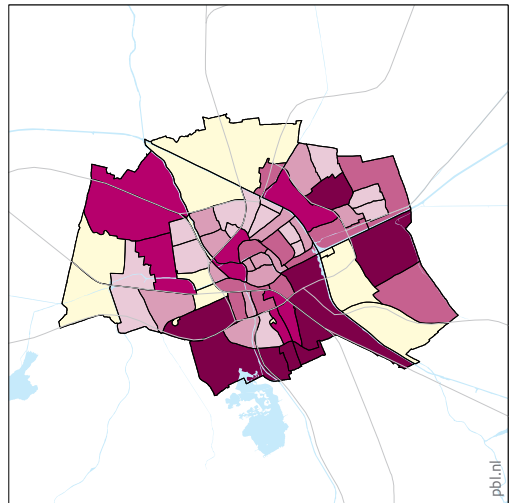
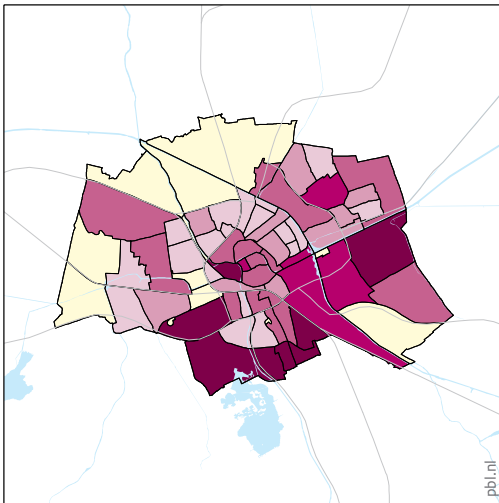
Laagbetaalde banen, 2001

Laagbetaalde banen, 2012

Hoogbetaalde banen, 2001

Hoogbetaalde banen, 2012

Aandeel laag- en hoogbetaalden per buurt van totaal aantal inwoners in loondienst (%)

0 1,5 3 km

- 13 of minder
- 13 – 21
- 21 – 29
- 29 – 37
- Meer dan 37
- Onvoldoende waarnemingen

Bron: CBS; bewerking PBL

4.5 Resumé

Hoewel de loonongelijkheid in de Nederlandse steden nog altijd op een laag niveau ligt, is die tussen 2001 en 2012 wel wat toegenomen. Deels uit zich dit ook in polarisatie: de polen lopen verder uiteen, dat wil zeggen, de brutojaarlonen van de inwoners met hoogbetaalde banen zijn sterker gestegen dan die van de inwoners met laagbetaalde banen. Maar de polen worden niet in alle stadsgewesten ook groter. In de meeste stadsgewesten is wél het aantal inwoners met een hoogbetaalde baan gestegen, maar steeg het aantal inwoners met een laagbetaalde baan minder sterk. Er is dus eerder sprake van professionalisering dan van polarisatie onder de werkende inwoners: het relatieve belang van de inwoners met een hoogbetaalde of middenbetaalde baan stijgt, terwijl het aandeel met een laagbetaalde baan afneemt. Uitzonderingen zijn Amsterdam en Eindhoven, waar beide polen ongeveer even hard zijn gegroeid.

De polarisatie van de lonen blijkt niet zozeer te worden veroorzaakt door migratie, maar door veranderingen in de loonpositie van de reeds gevestigde inwoners van de stadsgewesten. Van alle inwoners die in 2012 tot de meest of minst verdienenden behoren, woonde slechts een beperkt aandeel ruim tien jaar eerder elders in Nederland. Vooral onder inwoners met een laagbetaalde baan lijkt de magneetfunctie van de stad beperkt te zijn. Mogelijk komt dit door de beperktere flexibiliteit van deze groep op de stedelijke woningmarkt: vooral in Amsterdam en Utrecht zijn koopwoningen relatief duur, terwijl er voor huurwoningen lange wachttijden zijn.

We vinden in de stadsgewesten geen duidelijke samenhang tussen de ontwikkeling van de loonongelijkheid en de segregatie onder de werkende inwoners met hoog- en laagbetaalde banen. Vooral Amsterdam en Rotterdam laten een tegengestelde trend zien: de loonongelijkheid nam daar in vergelijking met de andere stadsgewesten vrij sterk toe, maar de segregatie onder werkende inwoners juist relatief weinig. Wel zijn er binnen de stadsgewesten Amsterdam, Rotterdam en Den Haag verschuivingen waar te nemen in de ruimtelijke verdeling van de verschillende groepen werkende inwoners: het aandeel inwoners met een hoogbetaalde baan dat in de centrumgemeenten woont stijgt, terwijl in de groeikernen juist het aandeel inwoners met een laagbetaalde baan toeneemt. Als deze trends doorzetten, dan zal daar de segregatie onder werkende inwoners wel toenemen.

Op het niveau van de centrumgemeenten nam in Utrecht en Amsterdam de segregatie van inwoners met hoogbetaalde banen zelfs (iets) af. Beide steden zijn een geliefde woonlocatie voor hoogbetaalde werknemers en deze vestigen zich ook steeds vaker in buurten die voorheen onder hen minder populair waren. Bovendien zijn er tussen 2001 en 2012 ook verschillende ontwikkelingen op de woningmarkt geweest (de verkoop van sociale huurwoningen, stijgende woningprijzen, opgeknapte buurten) die kunnen hebben bijgedragen aan deze ontwikkeling.

In de andere centrumgemeenten is de segregatie van beide groepen werkende inwoners wel toegenomen. In Rotterdam uit zich dit in een toenemend contrast tussen de buurten ten noorden en ten zuiden van de Maas, in Den Haag blijft het grote verschil tussen oost en west in stand (uitgezonderd Ypenburg en Wateringse Veld), en in Tilburg en Groningen wonen de inwoners met hoogbetaalde banen nog altijd bij voorkeur aan de rand van de stad en niet in het centrum. Alleen in Eindhoven is er ook iets van een gentrificatieproces zichtbaar: in een aantal aangrenzende buurten nabij het centrum neemt het aandeel inwoners met hoogbetaalde banen toe. Maar door de sterke spreiding van deze groep over de rest van de stad, blijft de segregatie hier zeer beperkt.

Noten

- 1 Zie bijlage 4.1 voor een vergelijking tussen de loon- en inkomensongelijkheid onder werkende inwoners.
- 2 Net als in hoofdstuk 3 vergelijken we ook hier brutojaarlonen, dat wil zeggen dat we alle lonen hebben omgerekend alsof iedereen een heel jaar 40 uur per week heeft gewerkt (zie paragraaf 3.2 voor een nadere toelichting). En ook in dit hoofdstuk hebben we de analyses beperkt tot alle banen met een looptijd van meer dan 1 maand, voor minimaal 12 uur per week en waarvan de werknemer minimaal 25 en maximaal 64 jaar oud is, zodat de resultaten niet te veel worden beïnvloed door banen met heel specifieke kenmerken (zoals bijbanen, of commissariaten).
- 3 Dit is iets hoger dan wat De Beer (2014) in de WRR-verkenning Hoe ongelijk is Nederland? voor 2001 vond. Die verkenning is echter beperkt tot de lonen van daadwerkelijke voltijdswerknemers, en de loonverschillen onder deeltijders zijn wat groter, zo blijkt ook uit zijn analyses voor alle werknemers in de jaren 2006-2011.
- 4 De waarden van de Gini-coëfficiënt voor de periode 2001-2005 kunnen niet direct worden vergeleken met die in de periode 2006-2012, omdat de gegevens zijn gebaseerd op twee verschillende bronnen. Daarom beperken we ons in dit hoofdstuk tot een algemene beschrijving van de ontwikkeling (zie ook paragraaf 3.2).
- 5 Van alle minimaal 36-jarigen in 2012, bleek 60 procent in 2001 een baan in loondienst te hebben. Voor de overige 40 procent geldt dat zij mogelijk in 2001 nog niet in Nederland woonden of op dat moment geen baan in loondienst hadden.
- 6 In deze periode is in Utrecht ook Leidsche Rijn gerealiseerd, de grootste Vinex-locatie van Nederland. Maar ook als we de inwoners van dit deel van het stadsgewest buiten beschouwing laten, is het aandeel inwoners met een hoogbetaalde baan dat in 2001 nog niet in Utrecht woonde nog 18,6 procent. Het aandeel verhuisde inwoners dat in 2012 een laagbetaalde baan heeft in Utrecht, blijft zelfs gelijk (9 procent).
- 7 Een meer stellige bewering vergt nader onderzoek. Onze resultaten kunnen zijn beïnvloed door jaarlijkse schommelingen, zoals een eenmalige bonus of onbetaald verlof, en we hebben niet gecontroleerd voor verschillen tussen personen. Zo is de kans dat iemands loon tussen 2001 en 2012 is gestegen sterk afhankelijk van de leeftijd in 2001, en daalt het loon eerder als werknemers tussentijds werkloos zijn geweest of in deeltijd zijn gaan werken (zie ook De Beer 2014).

- 8 Dit zijn alle personen die op 15 december van een van de jaren tussen 2001 en 2012 minimaal 25 jaar en maximaal 64 jaar oud waren en op dat moment een baan in loondienst hadden met een minimale duur van 1 maand en voor minimaal 12 uur per week (zie paragraaf 3.2 voor een nadere toelichting).
- 9 Het grote verschil in de procentuele toename van de segregatie van hoog- en laagbetaalde inwoners heeft waarschijnlijk te maken met de verandering in de brondata van het CBS (zie paragraaf 3.2). Deze heeft meer effect op de segregatie-index voor de laagbetaalden dan op die voor de hoogbetaalden, zoals duidelijk te zien is in figuur 4.5. Ondanks deze verschuiving is het echter wel mogelijk de ontwikkeling van de stadsgewesten met elkaar te vergelijken, omdat het onwaarschijnlijk is dat het effect van de bronverandering in de ene regio anders uitpakt dan in de andere regio.
- 10 We beperken deze analyse tot de centrumgemeenten, omdat in buurten met zeer weinig inwoners het aandeel inwoners met een hoog- of laagbetaalde baan zeer hoog kan zijn. Die buurten bevinden zich vooral in de gemeenten rondom de centrumgemeenten, omdat daar de mate van verstedelijking lager is. Om diezelfde reden laten we ook alle buurten in de centrumgemeenten met minder dan 200 inwoners buiten beschouwing.

Werkloosheid in de stad

5.1 Inleiding

In de voorgaande hoofdstukken zijn we ingegaan op beloningsverschillen tussen *werkenden* in loondienst. In dit hoofdstuk staat een andere vorm van (sociaal-) economische ongelijkheid centraal en richten we ons op de *werkloze* inwoners van de Nederlandse stadsgewesten. We beantwoorden drie vragen: in hoeverre hebben werkloze inwoners geprofiteerd van de banengroei in de stad (paragraaf 5.2), is er ook sprake van een *trickle-down*-effect voor deze groep (paragraaf 5.3), en hoe heeft de ruimtelijke verdeling van werklozen zich binnen de stadsgewesten ontwikkeld (paragraaf 5.4)? We toetsen daarmee in dit hoofdstuk de volgende drie (onderdelen van) hypothesen:

2. Door het stijgende tij, stijgen alle boten in de stad.
- 3b. Indien er sprake is van polarisatie dan wordt dit vooral veroorzaakt door migratie naar de stad van werkenden en werklozen.
4. Toenemende ongelijkheid uit zich in toenemende segregatie.

We definiëren ‘werklozen’ in dit hoofdstuk als alle personen die een ww- of bijstandsuitkering ontvangen. We maken daarbij gebruik van de registergegevens van het CBS in plaats van de meer gebruikelijke bron voor het meten van werkloosheid, de Enquête Beroepsbevolking (EBB). We doen dat omdat we de ruimtelijke uitsortering van werklozen op buurtniveau in beeld willen brengen en de EBB daarvoor niet geschikt is: het aantal deelnemers per buurt is te laag voor een representatief beeld van de ontwikkeling van de werkloosheid op dat schaalniveau. Dit betekent wel dat een deel van de werklozen buiten beeld blijft: degenen zonder baan die niet langer recht hebben op een ww-uitkering, maar ook niet in aanmerking komen voor een bijstandsuitkering, bijvoorbeeld omdat zij nog over eigen vermogen beschikken of een partner met een inkomen hebben. Alleen in paragraaf 5.2.1 maken we wel gebruik van de gegevens uit het EBB. In die paragraaf maken we een internationale vergelijking, wat alleen met de werkloosheidsgegevens uit het EBB kan.

Bijstand is er voor iedereen die over onvoldoende inkomen of vermogen beschikt om in zijn of haar levensonderhoud te voorzien en die niet in aanmerking komt voor een andere uitkering.¹ De bijstand stelt hen in staat om de periode te overbruggen tot zij

weer betaald werk vinden. Bijstandsontvangers beschikken over een, voor Nederlandse begrippen, laag huishoudensinkomen en kunnen daarmee tot de arme(re) bevolking worden gerekend. Personen die een ww-uitkering ontvangen daarentegen, zijn recent werkloos geworden.² Als zij geen baan vinden lopen ze het risico ook in de bijstand te belanden, maar tegelijkertijd is de afstand tot de arbeidsmarkt voor hen minder groot, waardoor hun kansen op een nieuwe baan groter zijn. Afhankelijk van de vraag die centraal staat, beperken we daarom in dit hoofdstuk sommige analyses tot de ontvangers van een ww-uitkering en andere analyses juist tot de bijstandsontvangers.

5.2 Banengroei en werkloosheidsontwikkeling

In deze paragraaf bekijken we nogmaals twee van de hypothesen die we in hoofdstuk 3 en 4 al hebben getoetst voor alle werknemers in loondienst; nu onderzoeken we deze voor de werkloze inwoners van de Nederlandse stadsgewesten. De eerste hypothese is ‘door het stijgende tij, stijgen alle boten in de stad’ (hypothese 2). We bekijken of deze veronderstelling ook opgaat voor werklozen. Als het aantal banen in de stad sneller is toegenomen dan de omvang van de (potentiële) beroepsbevolking, vergroot dat in principe de mogelijkheden voor werkloze inwoners om een baan te vinden. Daarom veronderstellen we dat in steden waar het aantal banen per hoofd van de beroepsbevolking toeneemt, de werkloosheid zal dalen. Om deze hypothese te toetsen, bekijken we eerst de ontwikkeling in de Nederlandse stedelijke regio’s in de Europese context en zoomen we daarna in op de ontwikkelingen in de 22 Nederlandse stadsgewesten.

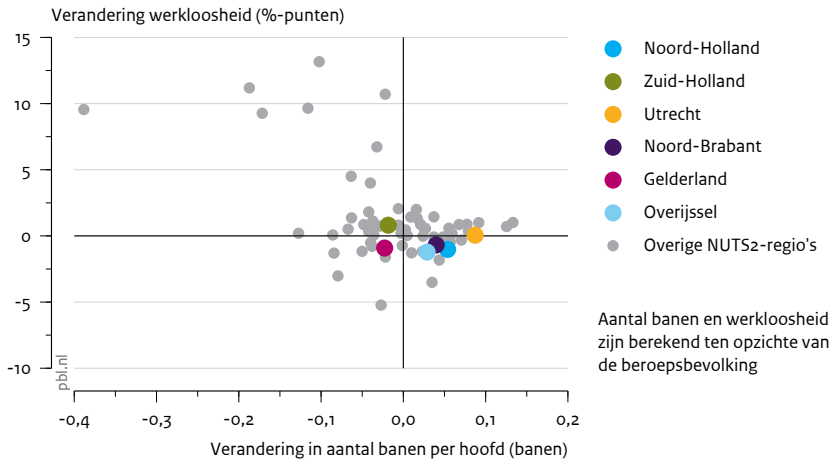
De tweede hypothese die in deze paragraaf aan bod komt, is of de polarisatie in de stad vooral wordt veroorzaakt door migratie naar de stad van werkenden en werklozen (hypothese 3b). In de context van dit hoofdstuk is de veronderstelling dat het verschil tussen de werkende en werkloze inwoners van de stad in stand blijft, omdat de stad een magneetwerking uitoefent op werklozen. Hierdoor blijft de groep werkloze inwoners in de stad groot. Of dat ook het geval is in de Nederlandse context, bekijken we in de laatste subparagraaf.

Binnen Europa

In hoeverre wijken de ontwikkelingen in de banengroei en werkloosheid in de Nederlandse stedelijke regio’s af van die in andere Europese stedelijke regio’s? We maken voor deze vergelijking gebruik van gegevens uit de Labour Force Survey (in Nederland de Enquête Beroepsbevolking), die jaarlijks in verschillende Europese landen wordt gehouden. Volgens deze bron is iemand werkloos als hij of zij tussen de 15 en 74 jaar oud is (de internationale definitie voor potentiële beroepsbevolking), en a) ten tijde van de enquête geen werk heeft maar wel beschikbaar is voor werk binnen twee weken na de enquête, of b) actief op zoek is geweest naar werk gedurende de vier weken voorafgaand aan de enquête. De gegevens zijn via Eurostat beschikbaar voor België, Duitsland, Spanje, Frankrijk, Italië, Nederland, Portugal en het Verenigd Koninkrijk,

Figuur 5.1

Samenhang tussen verandering in aantal banen per hoofd en werkloosheid per Europese stedelijke regio, 1991 – 2012

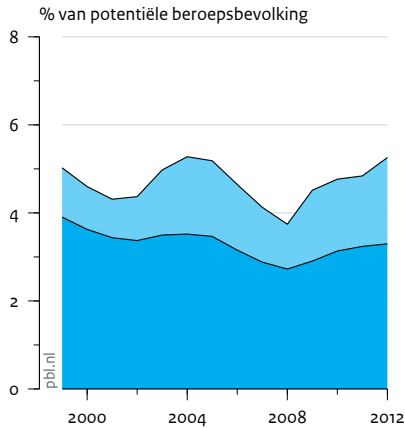
Bron: Cambridge Econometrics; Eurostat 2015, bewerking PBL

in de periode 1991 tot en met 2012 en op NUTS2-niveau (provincies in Nederland). Omdat de gegevens worden verzameld via enquêtes onder een steekproef van de bevolking, is dit het laagste regionale schaalniveau waarop Europees vergelijkbare werkloosheidsdata beschikbaar zijn. Volgens de stedelijk-landelijk typologie van Eurostat zijn er op NUTS2-niveau in deze acht landen 66 stedelijke regio's, waarvan 7 binnen Nederland (zie bijlage 2.1).³

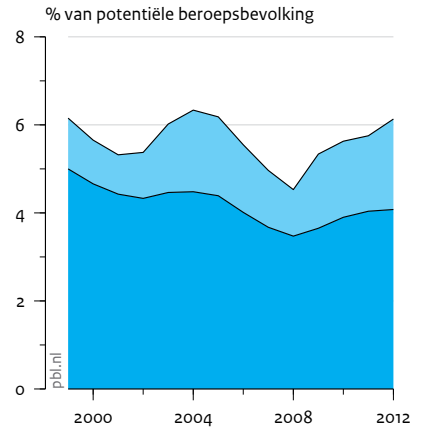
Als we voor de periode 1991-2012 de banengroei per hoofd van de beroepsbevolking in deze Europese stedelijke regio's afzetten tegen de stijging van het werkloosheidspercentage in procentpunten⁴, dan blijkt de samenhang in het algemeen negatief te zijn (figuur 5.1). Gemiddeld genomen is in de stedelijke regio's waar het aantal banen is toegenomen, het werkloosheidspercentage gedaald (correlatie = -0,5, r square = 0,3). Maar de samenhang komt voor een belangrijk deel door een aantal regio's, linksboven in de grafiek, met een in vergelijking met de andere Europese regio's sterke afname van het aantal banen en sterke toename van het werkloosheidspercentage (onder andere Brussel, Valencia, en Lissabon). Er zijn opvallend genoeg veel minder regio's waar een sterke banengroei samengaat met een afname van het werkloosheidspercentage (rechtsonderin de grafiek). En in enkele regio's waar het aantal banen per hoofd van de beroepsbevolking wel is toegenomen, is het werkloosheidspercentage juist gestegen (onder andere Londen en Vlaams-Brabant).

Figuur 5.2
Aandeel werklozen

Nederland

Alle 22 stadsgewesten

- Ww-uitkering
- Bijstandsuitkering

Bron: CBS (Sociaal Statistisch Bestand) 2015; bewerking PBL

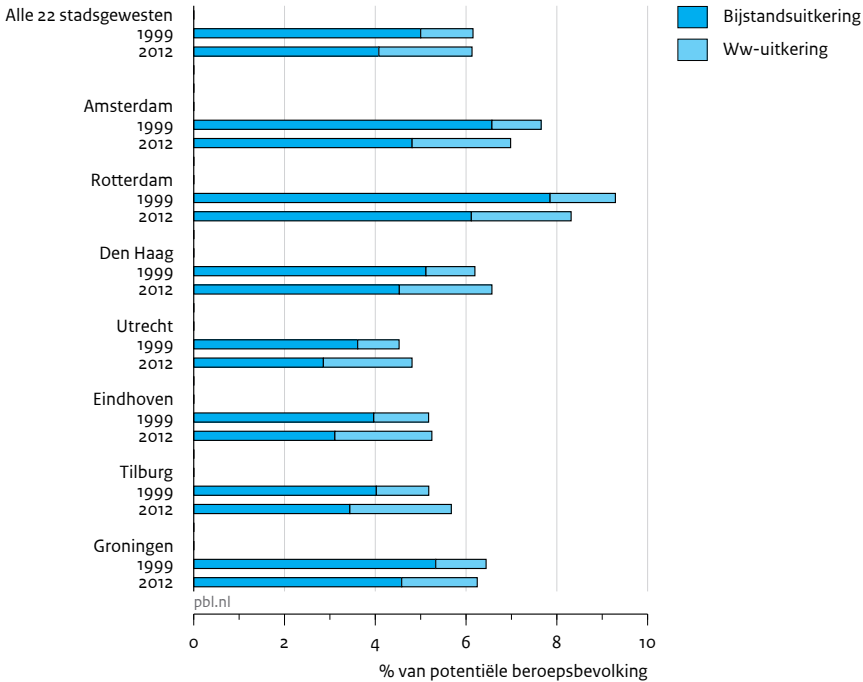
De banen- en werkloosheidsontwikkelingen in de zeven Nederlandse stedelijke regio's zijn in lijn met die van veel andere Europese stedelijke regio's: de Nederlandse regio's staan in hetzelfde deel van het scatterdiagram als de meeste andere Europese stedelijke regio's. Er is in de periode 1991-2012 dus geen exceptioneel sterke banengroei, maar ook geen sterke toename van de werkloosheid.

Binnen Nederland

Voor de Europese vergelijking kunnen we de samenhang tussen banengroei en werkloosheid alleen op provinciaal niveau bekijken, maar binnen Nederland kunnen we inzoomen op de stadsgewesten. Zoals toegelicht in paragraaf 5.1 gebruiken we de registergegevens van het CBS over alle ontvangers van een ww- of bijstandsuitkering in de jaren 1999 tot en met 2012. We zetten hier hun aantal af tegen de omvang van de potentiële beroepsbevolking, dat wil zeggen, alle personen tussen 15 en 64 jaar.⁵

We beginnen met het aandeel werklozen (ww- en bijstandsontvangers): hoe heeft zich dat tussen 1999 en 2012 ontwikkeld in Nederland, de 22 stadsgewesten en in de zeven stadsgewesten met de grootste gemeenten afzonderlijk (zie figuur 5.2 en 5.3)?⁶

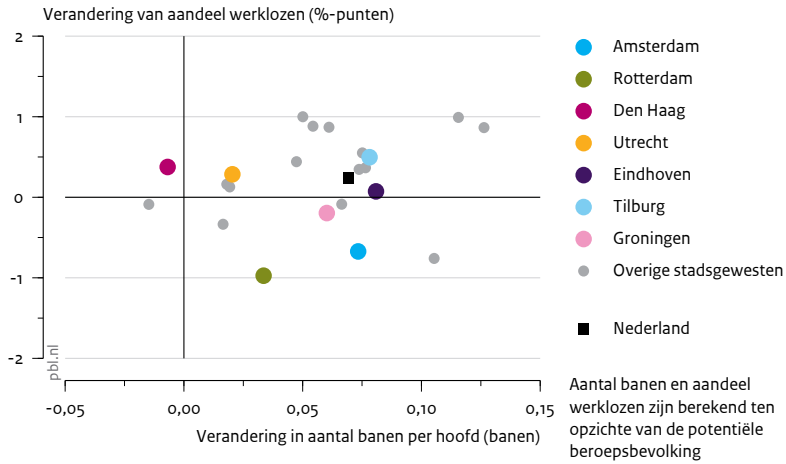
Figuur 5.3
Aandeel werklozen per stadsgewest

Bron: CBS (Sociaal Statistisch Bestand) 2015; bewerking PBL

Het aandeel werklozen volgt de conjuncturele trend (figuur 5.2): voor de crises van 2001 en 2008 daalde het aandeel werklozen om na de crisis weer te stijgen. In 2012 is het aandeel werklozen weer bijna even hoog als in 1999. Zowel in 1999 als in 2012 ligt het aandeel werklozen in Nederland gemiddeld lager dan in de 22 stadsgewesten (ruim 5 procent ten opzichte van ruim 6 procent). Op nationaal én stadsgewestniveau is het aandeel personen dat deel uitmaakt van de potentiële beroepsbevolking en een bijstandsuitkering ontvangt groter dan het aandeel personen dat een ww-uitkering krijgt. Dit verschil is tussen 1999 en 2012 wel afgenomen: terwijl het aandeel ww-ontvangers licht is gestegen, is het aandeel bijstandsonvangers gedaald. Volgens het CPB komt dit voor een belangrijk deel omdat met de invoering van de Wet Werk en Bijstand (WWB) in 2004 gemeenten de volledige financiële verantwoordelijkheid hebben gekregen over de uitgaven aan de bijstand (zie Van Es 2010). Wel is het aandeel bijstandsonvangers na 2008 gaan stijgen, een trend die ook na 2012 is doorgezet.⁷

Figuur 5.4
Samenhang tussen verandering in aantal banen per hoofd en aandeel werklozen per stadsgewest, 2001 – 2012

Bron: CBS (Sociaal Statistisch Bestand) 2015; LISA 2014; bewerking PBL

In de zeven stadsgewesten met de grootste gemeenten varieert het aandeel werklozen (zie figuur 5.3). Dat aandeel is in beide jaren het hoogst in de stadsgewesten Rotterdam en Amsterdam, en het laagst in Utrecht. De regionale variatie wordt vooral veroorzaakt door verschillen in het aandeel bijstandsonvangers: terwijl dat aandeel uiteenloopt, van 3 procent in Utrecht tot 6 procent in Rotterdam in 2012, is het aandeel ww-ontvangers bijna overal gelijk (1 procent in 1999 en 2 procent in 2012). Tussen 1999 en 2012 zijn de verschillen tussen de stadsgewesten evenwel afgenomen: in de stadsgewesten met de hoogste aandelen bijstandsonvangers is dat aandeel gedaald, terwijl het in de andere stadsgewesten juist licht is gestegen.

Kijken we vervolgens naar de ontwikkeling van het aantal banen per hoofd van de potentiële beroepsbevolking, dan blijkt dat die niet gelijk opgaat met die van het aandeel werklozen in de stadsgewesten (figuur 5.4). Hoewel het aantal banen in bijna alle stadsgewesten sterker is gestegen dan de potentiële beroepsbevolking in omvang is gegroeid (uitgezonderd Den Haag en Haarlem), is in de meeste stadsgewesten het aandeel werklozen juist toegenomen. We vinden dus een licht positieve in plaats van een negatieve samenhang tussen de banen- en werkloosheidsontwikkeling (correlatie $p = 0,22$, r square $0,05$). Maar de verschillen tussen de stadsgewesten zijn groot. Zo kenden de stadsgewesten Zwolle, Apeldoorn en Dordrecht (3, 5 en 15) een banengroei boven het nationale gemiddelde, maar steeg het aandeel werklozen in Zwolle en Apeldoorn sterker dan het nationale gemiddelde. Alleen in Dordrecht daalde dat aandeel wel. Van de zeven stadsgewesten met de grootste gemeenten is in

Amsterdam, Rotterdam en ook Groningen sprake van banengroei én een afname van het aandeel ww- en bijstandsontvangers. Maar alleen in Amsterdam was de banengroei per hoofd aan de potentiële beroepsbevolking iets hoger dan de nationale groei.

Zowel in de acht Europese landen als binnen Nederland gaat een stijging van het aantal banen in de stedelijke regio's niet altijd gepaard met een afname van de werkloosheid. In Nederland lijken de werklozen dus in veel regio's niet te profiteren van de banengroei in de stad. Het ontbreken van samenhang tussen banengroei en het werkloosheidsaandeel suggereert dat de werkloosheid een eigen dynamiek heeft, die (in elk geval deels) losstaat van het aanbod van banen in de stad. Mogelijk wordt de banengroei in steden vooral opgevangen door werknemers die buiten het stadsgewest wonen (zie ook paragraaf 3.4).⁸

De stad als magneet voor werklozen?

Een mogelijke oorzaak voor het blijvend grote aandeel werklozen in de stad, ook als het aantal banen toeneemt, is de aantrekkingskracht van steden op armen. Zoals Glaeser (2011: 9) veronderstelt: 'Cities don't make people poor, they attract poor people.' De stad zou als een magneet op hen werken vanwege de vele beschikbare voorzieningen waarop deze groep bovengemiddeld is aangewezen (zoals goedkopere huurwoningen en openbaar vervoer). In deze analyse beperken we ons tot de bijstandsontvangers, omdat zij, gezien hun lage inkomen, het minst te besteden hebben.

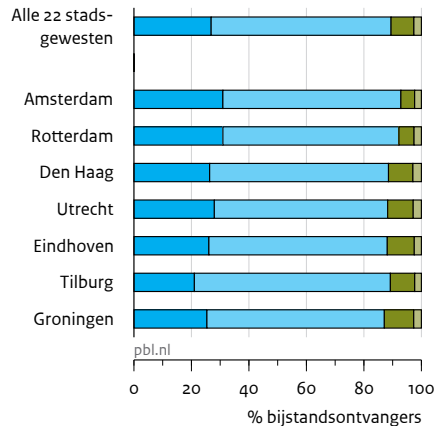
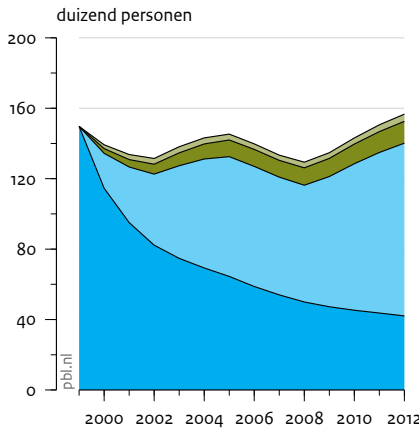
Als de stad als een magneet zou werken op werklozen, dan zouden de instromers in de bijstand in de stadsgewesten voor een belangrijk deel mensen moeten zijn die daar voorheen niet woonden. Dat blijkt echter niet zo te zijn als we kijken naar de herkomst van alle bijstandsontvangers die in een van de 22 stadsgewesten wonen; we maken daarbij een onderscheid tussen degenen die al in 1999 bijstand in het stadsgewest ontvingen en de nieuwe instromers tussen 1999 en 2012 (figuur 5.5). Slechts een klein aandeel van alle inwoners uit de stadsgewesten die in deze periode bijstand ontvingen, woonde een jaar voordat ze een bijstandsuitkering aanvraagden in dat stadsgewest elders. Veruit de meerderheid bestaat uit inwoners die al sinds 1999 bijstand ontvangen, of die in de bijstand terecht zijn gekomen terwijl ze al in een van de stadsgewesten woonden.

Ook als we de zeven stadsgewesten met de grootste gemeenten afzonderlijk bekijken, zijn er geen indicaties dat de stad als een magneet op werklozen werkt (zie figuur 5.5): in alle zeven stadsgewesten is het aandeel bijstandsontvangers dat voorheen niet in het stadsgewest woonde in 2012 veel kleiner dan het aandeel dat afkomstig is uit het eigen stadsgewest. Bijstandsontvangers wonen dus vaak al in de stad voordat ze in de bijstand belanden. Dit kan verschillende oorzaken hebben. In het algemeen gaat een verhuizing gepaard met hoge kosten die juist voor deze groep moeilijk zijn op te brengen. Daarnaast zijn sinds 2004 gemeenten verantwoordelijk voor de verstrekking van de bijstandsuitkering. Als iemand naar een andere gemeente verhuist, moet hij of zij opnieuw bijstand aanvragen. En hoewel de algemene voorwaarden voor het ontvangen

Figuur 5.5
Aantal bijstandsontvangers in stadsgewesten naar herkomst

Alle 22 stadsgewesten

Per stadsgewest, 2012

Woonachtig gebleven in hetzelfde stadsgewest sinds 1999

Verhuisd naar het stadsgewest en bijstand ontvangen in jaar van verhuizing

- Instroom in bijstand na 1999
- Bijstandsontvanger sinds 1999

- Afkomstig uit buitenland
- Binnen Nederland

Bron: CBS (Sociaal Statistisch Bestand) 2015; bewerking PBL

van bijstand overal gelijk zijn, verschillen gemeenten in hoe ze het beleid vormgeven en hoe actief ze instroom in de bijstand proberen te ontmoedigen (Edzes 2010). Bovendien heeft deze groep maar een beperkte vrijheid op de woningmarkt. Door hun zeer lage inkomen zijn bijstandsontvangers vooral aangewezen op de sociale huurwoningen waarvoor vaak (lange) wachtlijsten bestaan.

5.3 Kansen op een baan na werkloosheid in de stad

Moretti (2012) veronderstelt dat de hypothese dat door het stijgende tij alle boten in de stad stijgen vooral opgaat in steden met veel hoogbetaalde banen. De banengroei zou daar groter zijn, omdat hoogbetaald werk leidt tot nog meer hoogbetaalde banen (via agglomeratievoordelen), maar ook tot meer laagbetaalde banen vanwege de stijgende vraag naar consumptie- en producentendiensten, zoals horeca, beveiliging en schoonmaakdiensten; het al eerder genoemde *trickle-down-effect*. Profiteren werkloze inwoners van de stadsgewesten van dit effect? Verschillen de kansen op het vinden van een baan tussen de stadsgewesten en, zo ja, hangt dat samen met verschillen tussen de stadsgewesten in het aandeel hoogbetaalde banen?

Voor een goed beeld van de mogelijke verschillen in kansen op de arbeidsmarkt, moet ook rekening worden gehouden met persoonskenmerken: zo heeft niet iedereen die een ww- of een bijstandsuitkering ontvangt dezelfde werkervaring, opleiding of leeftijd, waardoor de individuele kansen op een nieuwe baan sterk uiteenlopen. Bovendien zijn werklozen met bepaalde, overeenkomstige kenmerken niet gelijkmatig over de steden verdeeld (zie Leidelmeijer et al. 2015). Daarom maken we hier gebruik van regressieanalyses; deze maken het mogelijk om te controleren voor de heterogeniteit in persoonskenmerken.

Meer specifiek gebruiken we een zogenoemde duuranalyse, een methode waarmee de kans wordt geschat dat een bepaalde gebeurtenis op een bepaald moment plaatsvindt. In deze analyse is dat de kans dat iemand een nieuwe baan vindt vanaf de eerste dag of het eerste jaar dat hij of zij een ww- of bijstandsuitkering ontvangt. Duuranalyse wordt vaak toegepast bij het onderzoeken van werkloosheid, omdat er met deze methode rekening mee wordt gehouden dat de kans op een baan ook afhankelijk is van hoe lang iemand al werkloos is (Groot & De Groot 2015). De coëfficiënten van een duuranalyse moeten worden geïnterpreteerd als de effecten op de relatieve kans dat een gebeurtenis (het vinden van een baan) zich op een bepaalde dag of in een bepaald jaar voordoet ten opzichte van de kans dat deze gebeurtenis zich niet voordoet.

We schatten de kans op een baan voor de ww- en bijstandsontvangers afzonderlijk. Deze twee groepen verschillen sterk in hun afstand tot de arbeidsmarkt, waardoor hun basiskans op het vinden van een nieuwe baan niet vergelijkbaar is. Daarnaast beschikken we voor ww-ontvangers over de exacte datum waarop zij voor het eerst een uitkering ontvingen, terwijl we dit voor de bijstandsontvangers alleen per jaar weten. Het analyseren van dit soort gegevens vergt een andere aanpak van de duuranalyse (Jenkins 2005). De gebruikte modelschattingen lichten we nader toe in bijlage 5.1.

Kansen op een baan voor ww-ontvangers

Voor de werklozen die een ww-uitkering hebben ontvangen, onderzoeken we de kans dat zij binnen twee jaar na aanvang van die uitkering weer een nieuwe baan vinden. De werkloosheidsduur van de ww-ontvangers is daarbij niet gekoppeld aan de looptijd van de uitkering, maar afhankelijk van hoe lang iemand zonder baan is sinds de dag van aanvang van de uitkering. Dit hangt namelijk af van het opgebouwde arbeidsverleden (hoe meer jaren iemand heeft gewerkt, hoe meer maanden iemand een ww-uitkering ontvangt) en is daarom geen goede indicator voor de daadwerkelijke werkloosheidsduur.

We zijn geïnteresseerd in regionale verschillen in de kans dat iemand die in de ww is beland in staat is voor langere tijd weer een baan te vinden. Daarom beperken we de analyse tot alle werklozen met een ww-uitkering in de leeftijd van 25 tot 60 jaar die voorafgaand aan de ww-periode een baan hadden met een looptijd van minimaal 1 jaar

en voor minimaal 20 uur per week. Ook beschouwen we alleen het vinden van een baan voor wederom minimaal 1 jaar en 20 uur per week als het succesvol verlaten van de werkloosheidssituatie. Zo voorkomen we dat personen die gedurende een jaar meerdere keren een ww-uitkering hebben ontvangen omdat ze tussendoor kortstondig hebben gewerkt, de resultaten te veel beïnvloeden.⁹ Voor deze leeftijdsgrenzen is gekozen omdat onder personen jonger dan 25 jaar vooral hogeropgeleiden vaak nog geen substantiële baan hebben, en personen vanaf de leeftijd van 60 jaar vaak ook kiezen voor eerder stoppen met werken.

Naast het stadsgewest waar iemand woont, zijn er vele andere factoren die de kans op het vinden van een nieuwe substantiële baan beïnvloeden. Uit ander onderzoek naar werkloosheidsduur is gebleken dat persoonskenmerken zoals leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en huishoudenssituatie en kenmerken van de vorige baan, zoals loon, sector, het al dan niet in deeltijd werken een rol spelen (Arntz 2005; Arntz & Wilke 2009). Om het effect van het wonen in een bepaald stadsgewest zo goed mogelijk te isoleren, controleren we daarom voor deze kenmerken. Daarnaast controleren we ook voor mogelijke verschillen in het jaar van aanvang van de ww-periode, omdat de kans op een baan voor 2008 groter was dan na de start van de crisis. In bijlage 5.1 staat een overzicht van alle controlevariabelen.

Tabel 5.1 laat de resultaten van de analyse zien. Het effect van de controlevariabelen is in lijn met de resultaten van eerdere studies: de kans op een nieuwe baan is groter voor mannen, jongeren, autochtonen, hoger opgeleiden, personen die niet alleenstaand zijn, en personen die voorheen meer verdienden en fulltime werkten, maar die niet al heel lang werkzaam waren bij de vorige werkgever.

De regionale verschillen in de kans op een nieuwe baan na een ww-uitkering zijn veel minder eenduidig, zo blijkt uit tabel 5.1. De effecten voor de variabelen die aangeven in welk stadsgewest de ww-ontvanger woont zijn meestal wel statistisch significant, maar de richting van het effect verschilt per regio (zie model 1). In negen van de 22 stadsgewesten is die kans statistisch significant hoger dan voor een vergelijkbare persoon die niet in een stadsgewest woont. Dat geldt voor een aantal stadsgewesten in de Randstad (Amersfoort, Utrecht, Haarlem en Leiden), in Noord-Brabant (Breda, Tilburg en Eindhoven) en in het oosten (Arnhem en Zwolle). In Apeldoorn en Den Bosch is de kans niet statistisch significant en dus vergelijkbaar met de kans voor werklozen van buiten het stadsgewest. In alle overige stadsgewesten is de kans juist significant kleiner.

De kansen zijn dus vooral kleiner in die stadsgewesten (met name Amsterdam, Rotterdam en Den Haag) waar ondanks het grote aantal banen de werkloosheidspercentages het hoogst zijn (zie ook figuur 5.3). Zelfs als we rekening houden met het feit dat in deze stadsgewesten meer mensen wonen die (qua leeftijdsopbouw, het opleidingsniveau en het aantal allochtonen en alleenstaanden) een grotere kans op werkloosheid hebben, is de kans op een nieuwe baan voor deze groep daar dus nog

Tabel 5.1

Resultaten van de duuranalyse voor ww-ontvangers

	Nederland		Alle stadsgewesten					
	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
	Totaal		Totaal		Laagopgeleid		Hoogopgeleid	
	C	S.F.	C	S.F.	C	S.F.	C	S.F.
Vrouw	-0,095***	0,021	-0,065***	0,011	-0,160***	0,039	-0,081***	0,016
25-35 jaar	0,175***	0,011	0,189***	0,010	0,071***	0,027	0,330***	0,017
36-44 jaar	Ref.		Ref.		Ref.		Ref.	
45-55 jaar	-0,292***	0,012	-0,295***	0,012	-0,237***	0,047	-0,391***	0,039
Ouder dan 55 jaar	-0,953***	0,034	-0,994***	0,051	-0,863***	0,109	-1,088***	0,074
Allochtoon	-0,307***	0,010	-0,309***	0,013	-0,316***	0,042	-0,276***	0,017
Laagopgeleid	-0,346***	0,014	-0,361***	0,019				
Universitair opgeleid	0,269***	0,017	0,285***	0,015				
Alleenstaand	-0,155***	0,006	-0,154***	0,008	-0,147***	0,032	-0,122***	0,013
Thuiswonende kinderen	0,022*	0,013	0,004	0,012	0,009	0,032	0,037**	0,018
Uren per week	0,629***	0,026	0,604***	0,040	0,327***	0,101	0,790***	0,079
Loon (ln)	0,195***	0,007	0,201***	0,011	0,194***	0,030	0,193***	0,014
Duur in aantal dagen (ln)	-0,080***	0,005	-0,078***	0,007	-0,109***	0,030	-0,077***	0,010
Aantal banen stadsgewest (ln)			-0,085***	0,015	-0,112***	0,043	-0,089***	0,022
% hoogbetaalde banen stadsgewest			1,686***	0,351	1,435	0,893	1,344***	0,405
Overige gemeenten	Ref.		Ref.		Ref.		Ref.	
Groningen	-0,063***	0,006						
Leeuwarden	-0,110***	0,004						
Zwolle	0,061***	0,003						
Enschede	-0,103***	0,002						
Apeldoorn	0,000	0,001						
Arnhem	0,014***	0,002						

C = coëfficiënt, S.F. = standaardfout, *** $p < 0,01$; ** $p < 0,05$; * $p < 0,1$, Ref. = referentiecategorie.

lager. De specifieke bevolkingssamenstelling van deze steden biedt dus geen (volledige) verklaring voor de hogere werkloosheidspercentages. Door de grotere omvang van de groep werklozen in deze stadsgewesten is de concurrentie om een baan daar mogelijk groter, waardoor de relatieve kans op een nieuwe baan daar lager is dan buiten de stadsgewesten. Ponds et al. (2015b) wijzen daarnaast ook op de mogelijke verdringing op de arbeidsmarkt van vooral laagopgeleide werklozen: doordat mensen met een middelbare of hogere opleiding banen onder hun niveau accepteren, zijn de kansen voor laagopgeleiden daar kleiner.

Zoals model 2 in tabel 5.1 laat zien, hangen de verschillen in de kansen op een baan voor inwoners met een ww-uitkering wel deels samen met stadsgewestelijke verschillen in

Tabel 5.1
(vervolg)

	Nederland		Alle stadsgewesten					
	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
	Totaal		Totaal		Laagopgeleid		Hoogopgeleid	
	C	S.F.	C	S.F.	C	S.F.	C	S.F.
Nijmegen	-0,041***	0,005						
Amersfoort	0,125***	0,003						
Utrecht	0,057***	0,006						
Amsterdam	-0,050***	0,004						
Haarlem	0,048***	0,003						
Leiden	0,059***	0,005						
Den Haag	-0,015***	0,003						
Rotterdam	-0,069***	0,003						
Dordrecht	-0,010***	0,002						
Breda	0,054***	0,001						
Tilburg	0,039***	0,002						
Den Bosch	0,001	0,002						
Eindhoven	0,047***	0,001						
Geleen/Sittard	-0,066***	0,002						
Heerlen	-0,159***	0,001						
Maastricht	-0,040***	0,003						
Jaardummies	Ja		Ja		Ja		Ja	
Sectordummies	Ja		Ja		Ja		Ja	
Observaties	264.709		159.784		15.493		48.589	
Aantal keer baan gevonden	100.631		61.308		4.062		22.625	
Pseudo R-square	0,0216		0,0231		0,0226		0,0243	
Log likelihood	-1.207.333		-704.330		-37.732		-232.041	
Chi-square test	274.766***		73.721***		8.605***		45.535***	

het aandeel hoogbetaalde banen. In dat model hebben we de variabelen voor de stadsgewesten vervangen door het aantal banen en het aandeel hoogbetaalde banen per stadsgewest. Hieruit blijkt ten eerste dat in stadsgewesten met meer banen de kans op het vinden van een nieuwe baan voor werklozen niet hoger is (het effect is statistisch significant en negatief), wat waarschijnlijk ook de sterkere concurrentie tussen werkloze inwoners in de grote steden weerspiegelt. Maar het aandeel hoogbetaalde banen in het stadsgewest heeft wel een positief effect: in stadsgewesten met een groter aandeel hoogbetaalde banen is de kans op een nieuwe baan voor de ww-ontvangers groter.

In model 3 en 4 bekijken we nogmaals het effect van het aandeel hoogbetaalde banen, maar dan voor de laag- en hoogopgeleide ww-ontvangers afzonderlijk.¹⁰ Hieruit blijkt

dat het positieve effect van het aandeel hoogbetaalde banen alleen groter is voor hoogopgeleide ww-ontvangers. De ww-ontvangers met een lage opleiding profiteren niet van de aanwezigheid van meer hoogbetaalde banen in de stad; het mogelijke *trickle-down*-effect van dit soort banen dringt dus niet door tot de laagopgeleide werklozen.

Kansen op een baan voor bijstandsontvangers

Zoals gezegd beschikken we voor de bijstandsontvangers niet over de exacte datum waarop zij in de bijstand zijn beland, maar weten we alleen in welk jaar zij voor het eerst bijstand ontvingen. We hebben voor elk jaar tussen 2001 en 2011 alle personen geselecteerd die op 30 september van dat jaar een bijstandsuitkering ontvingen en tussen de 25 en 60 jaar oud waren. Vervolgens is steeds voor dezelfde datum in elk daaropvolgend jaar bekeken of zij nog steeds een bijstandsuitkering ontvingen, een baan hadden, of beide. We zijn er daarbij van uitgegaan dat degenen die in een bepaald jaar een baan hebben gevonden of een baan naast de uitkering hadden, voor hun inkomen niet langer (volledig) afhankelijk zijn van een bijstandsuitkering. We schatten de kans dat dit gebeurt in een bepaald jaar na aanvang van de bijstandsuitkering (zie bijlage 5.1 voor een meer uitgebreide toelichting). Voor een deel van de bijstandsontvangers geldt dat zij op een gegeven moment geen bijstandsuitkering meer kregen, maar ook geen baan hadden gevonden. Dit kan bijvoorbeeld als iemand in de tussentijd arbeidsongeschikt is geraakt of is gaan samenwonen met iemand die wel een inkomen heeft. In deze analyse beschouwen we dit niet als een succesvolle beëindiging van de werkloosheidssituatie.

Net als voor de ww-ontvangers, controleren we ook voor de bijstandsontvangers voor persoonskenmerken waarvan uit eerder onderzoek bekend is dat die van invloed zijn op de kans op het vinden van een nieuwe baan: leeftijd, opleidingsniveau, herkomst en huishoudenssituatie. Niet van alle bijstandsontvangers is het opleidingsniveau bekend, maar omdat dit een belangrijke rol speelt bij de kans op een baan beperken we onze populatie tot degenen van wie we het opleidingsniveau wél weten; het gaat hierbij om ongeveer 58 procent van alle personen die op enig moment tussen 2001 en 2011 bijstand ontvingen. In tegenstelling tot de analyse voor de ww-ontvangers controleren we nu niet voor de kenmerken van de vorige baan. Als iemand werkloos wordt, ontvangt hij of zij eerst een ww-uitkering en daarna pas bijstand, waardoor er al enige tijd is verstreken tussen de vorige baan en de aanvang van bijstand. Bovendien worden bijstandsontvangers geacht elke baan te accepteren die ze kunnen krijgen, ongeacht de eerdere werkervaring (zie bijlage 5.1 voor een overzicht van de opgenomen controlevariabelen).

Tabel 5.2 laat de resultaten van de duuranalyse voor de bijstandsontvangers zien. De effecten van de controlevariabelen zijn grotendeels vergelijkbaar met die voor de ww-ontvangers en die van eerdere studies (Arntz 2005, Arntz & Wilke 2009): de kansen zijn groter voor mannen, hoger opgeleiden, autochtonen, alleenstaanden en bijstandsontvangers die jonger zijn dan 35 jaar.

Maar uit model 1 blijkt ook dat voor de meeste stadsgewesten geldt dat de bijstandsontvangers die daar wonen minder kans op een nieuwe baan hebben dan bijstandsontvangers van buiten de stadsgewesten: bijna alle variabelen die aangeven in welk stadsgewest een bijstandsontvanger woont, hebben een negatief en statistisch significant effect. Slechts in zeven van de 22 stadsgewesten is dat niet het geval: Leeuwarden, Nijmegen, Leiden, Dordrecht, Breda, Tilburg en Den Bosch. In Tilburg is het effect weliswaar negatief, maar niet statistisch significant: de kans op een nieuwe baan is voor bijstandsontvangers uit deze regio vergelijkbaar met die van bijstandsontvangers van buiten het stadsgewest. Voor bijstandsontvangers in de overige zeven stadsgewesten met de grootste gemeenten zijn er geen verschillen: de kans van bijstandsontvangers op een nieuwe baan is overal kleiner dan voor vergelijkbare personen die buiten de stadsgewesten wonen.

In tegenstelling tot de ww-ontvangers is het aandeel hoogbetaalde banen in het stadsgewest niet van invloed op de kans op een nieuwe baan voor de bijstandsontvangers die in dat stadsgewest wonen. Zoals uit model 2 blijkt, is het effect van deze variabele niet statistisch significant. Ook als we dit model afzonderlijk schatten voor de bijstandsontvangers met een lage en een hoge opleiding (respectievelijk model 3 en 4) vinden we geen aanwijzingen voor een positief effect van het aandeel hoogbetaalde banen in het stadsgewest. In het model voor de hoogopgeleide bijstandsontvangers is het effect zelfs negatief, hoewel dit effect maar net statistisch significant is. Ook het aantal banen in het stadsgewest is voor bijstandsontvangers niet van invloed op de kans op een nieuwe baan.

Voor deze groep werklozen vinden we dus geen enkele aanwijzing voor de hypothese dat door het stijgende tij alle boten in de stad stijgen. Zowel de laag- als de hoogopgeleide bijstandsontvangers hebben geen grotere kans op een nieuwe baan in stadsgewesten met meer hoogbetaalde banen. We zien eerder het omgekeerde: de kansen voor bijstandsontvangers zijn in de meeste stadsgewesten kleiner. Mogelijk is de concurrentie om een baan groter in de stadsgewesten. Daarnaast worden in steden ook meer personen opgevangen voor wie de kansen op de arbeidsmarkt lager zijn dan gemiddeld zijn, zoals verslaafden, ex-gedetineerden of asielzoekers. We beschikken niet over gegevens om voor dit soort specifieke persoonskenmerken te controleren.

5.4 Segregatie van bijstandsontvangers

Uit de voorgaande paragrafen blijkt dat de kansen op een nieuwe baan voor bijstandsontvangers min of meer losstaan van de banengroei in de stadsgewesten. Tegelijkertijd neemt daar wel het aandeel inwoners met een hoogbetaalde baan toe (zie hoofdstuk 4). Wat betekent dat voor de ruimtelijke spreiding van de bijstandsontvangers binnen de stadsgewesten? Door hun lage inkomen hebben zij weinig keuzevrijheid op de woningmarkt, en deze vrijheid is in de afgelopen jaren nog verder afgenomen. Zij zijn veelal aangewezen op sociale huurwoningen, maar

Tabel 5.2

Resultaten van de duuranalyse voor bijstandsontvangers

	Nederland		Alle stadsgewesten					
	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
	Totaal		Totaal		Laagopgeleid		Hoogopgeleid	
	C	S.F.	C	S.F.	C	S.F.	C	S.F.
Vrouw	-0,332***	0,021	-0,310***	0,019	-0,691***	0,024	-0,140***	0,025
25-35 jaar	0,105***	0,011	0,116***	0,013	0,096***	0,029	0,261***	0,030
36-44 jaar	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
46-55 jaar	-0,249***	0,011	-0,259***	0,011	-0,348***	0,016	-0,174***	0,037
> 55 jaar	-0,862***	0,037	-0,864***	0,059	-0,943***	0,084	-0,945***	0,137
Nederlands	0,036***	0,016	0,014	0,012	0,116***	0,026	0,045*	0,024
Alleenstaand	0,466***	0,013	0,453***	0,014	0,516***	0,029	0,320***	0,030
Thuiswonende kinderen	0,246***	0,019	0,229***	0,020	0,204***	0,018	0,167***	0,030
Laagopgeleid	-0,380***	0,025	-0,403***	0,022				
Universitair opgeleid	0,129***	0,033	0,143***	0,040				
Aantal banen stadsgewest (ln)			-0,023	0,028	-0,052*	0,029	-0,005	0,040
Aandeel hoogbetaalde banen stadsgewest			-0,375	0,529	-0,234	0,663	-1,408*	0,730
Overige gemeenten	Ref.	Ref.						
Groningen	-0,008***	0,005						
Leeuwarden	0,102***	0,003						
Zwolle	-0,018***	0,002						
Enschede	-0,036***	0,002						
Apeldoorn	-0,010***	0,001						
Arnhem	-0,050***	0,001						
Nijmegen	-0,003	0,003						

C = coëfficiënt, S.F. = standaardfout, *** $p < 0,01$; ** $p < 0,05$; * $p < 0,1$, Ref. = referentiecategorie.

daarvan worden er steeds meer verkocht. En koopwoningen in de stad worden steeds onbereikbaar, omdat de huizenprijzen fors zijn gestegen nu meer en meer mensen met een hoogbetaalde baan in de stad willen (blijven) wonen. In deze paragraaf bekijken we wat de gevolgen van deze ontwikkelingen zijn voor de ruimtelijke uitsortering van bijstandsontvangers in de stadsgewesten. We gaan niet in op de ruimtelijke uitsortering van de ww-ontvangers, omdat deze groep zich niet in specifieke buurten concentreert (zie Leidelmeijer et al. 2015). Zeker sinds de crisis lopen alle groepen werknemers het risico om ontslagen te worden, en bovendien hebben ww-ontvangers nog een beduidend hoger inkomen dan bijstandsontvangers.

Voordat we de ontwikkeling van de segregatie van bijstandsontvangers bekijken, staan we stil bij de mogelijk negatieve gevolgen van de concentratie van armen in specifieke

Tabel 5.2
(vervolg)

	Nederland		Alle stadsgewesten					
	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
	Totaal		Totaal		Laagopgeleid		Hoogopgeleid	
	C	S.F.	C	S.F.	C	S.F.	C	S.F.
Amersfoort	-0,007***	0,002						
Utrecht	-0,131***	0,003						
Amsterdam	-0,122***	0,004						
Haarlem	-0,066***	0,001						
Leiden	0,005**	0,003						
Den Haag	-0,047***	0,003						
Rotterdam	-0,048***	0,004						
Dordrecht	0,009***	0,001						
Breda	0,039***	0,002						
Tilburg	-0,002	0,002						
Den Bosch	0,094***	0,001						
Eindhoven	-0,097***	0,001						
Geleen/Sittard	-0,141***	0,002						
Heerlen	-0,125***	0,002						
Maastricht	-0,163***	0,001						
Constante	-4,402***	0,077	-4,005***	0,244	-3,641***	0,242	-4,649***	0,423
Jaardummies	Ja		Ja		Ja		Ja	
Observaties	1.392.418		984.319		412.384		102.986	
Aantal keer baan gevonden	109.889		75.135		20.989		10.765	
LR Chi square	88.364***		56.569***		13.822***		11.694***	
Log likelihood	-343.538		-237.653		-76.107		-28.768	

buurten. Er is veel discussie over deze zogenoemde *spatial poverty traps* (zie hoofdstuk 1 voor een literatuuroverzicht). Met het oog op de arbeidsmarkt gaat het dan om de vraag of het wonen in zo'n buurt iemands kansen op de arbeidsmarkt vermindert. Dat is bijvoorbeeld zo als inwoners van die buurten minder geneigd zijn op zoek te gaan naar werk, omdat veel van hun buurtgenoten ook geen werk hebben (*discouraged worker-effect*). Of dat de kans dat iemand wordt aangenomen kleiner is, omdat hij of zij uit een bepaalde buurt komt.

We hebben bekeken of we ook in de Nederlandse stadsgewesten aanwijzingen vinden voor dat soort negatieve buurteffecten. Is de kans op een nieuwe baan voor bijstandsontvangers lager als zij in een buurt wonen waar een groot deel van de inwoners afhankelijk is van een bijstandsuitkering? We schatten opnieuw twee duuranalyses die

vergelijkbaar zijn met de modellen in tabel 5.1 en 5.2, maar voegen daar een indicator aan toe voor het aandeel van de potentiële beroepsbevolking dat een bijstandsuitkering ontvangt in de buurten waar ww- of bijstandsontvangers wonen.

Tabel 5.3 toont de resultaten van twee duuranalyses: model 1 schat de kans op een nieuwe (substantiële) baan voor ww-ontvangers en model 2 de kans op een baan voor bijstandsontvangers. In beide modellen heeft het aandeel bijstandsontvangers in de buurt een negatief en statistisch significant effect op de kans dat iemand weer een baan vindt. Als het aandeel bijstandsontvangers in de buurt van een ww-ontvanger zou stijgen van het 25ste percentiel (1 procent) naar het 75ste percentiel (6 procent) en er verder niets zou veranderen in iemands persoonlijke omstandigheden, dan daalt de basiskans op een nieuwe substantiële baan met 9,4 procent. Bijstandsontvangers wonen vaker in buurten met meer buurtinwoners die bijstand ontvangen. Voor deze groep zou een stijging van het aandeel bijstandsontvangers in hun buurt van het 25ste naar het 75ste percentiel (van bijna 4 naar 11 procent) hun basiskans op een nieuwe baan met 8,5 procent verminderen.

We vinden dus inderdaad aanwijzingen dat het aandeel arme buurtbewoners van invloed is op de kansen op een nieuwe baan voor werkloze inwoners. Ook andere studies vonden aanwijzingen voor het bestaan van dit soort effecten in Nederland (zie bijvoorbeeld Musterd 2005). Er is echter ook discussie over wat dit effect precies veroorzaakt (vergelijk Boschman 2015): heeft de buurt echt een onafhankelijk negatief effect of is er sprake van een selectie-effect? Persoonlijke kenmerken bepalen mede de woonvoorkeuren en mogelijkheden van individuen op de woningmarkt en deze beïnvloeden dus in welke buurt mensen wonen. De door ons gevonden lagere kans op een baan voor ww- en bijstandsontvangers in buurten met een hoog aandeel bijstandsontvangers kan ook komen omdat werklozen met minder kansen op een baan vaker in dat soort buurten wonen. Zo zijn vooral langdurig werklozen aangewezen op sociale huurwoningen en concentreren zij zich in buurten waar dat soort woningen staan. Het is dan de vraag wat hun kansen op de arbeidsmarkt vermindert: het wonen in die buurt of het feit dat bepaalde persoonskenmerken ervoor zorgen dat ze al langdurig werkloos zijn?

Maar is er in de Nederlandse stadsgewesten ook een toename van de concentratie van bijstandsontvangers in specifieke buurten? Om deze vraag te kunnen beantwoorden, hebben we de segregatie-index berekend voor het aandeel bijstandsontvangers in alle stadsgewestbuurten met meer dan 200 inwoners (zie bijlage 4.2 voor een toelichting op de segregatie-index).

De linkergrafiek in figuur 5.6 laat per stadsgewest zien in welke mate de bijstandsontvangers en alle andere inwoners die behoren tot de potentiële beroepsbevolking in 2012 in verschillende buurten wonen: hoe hoger de waarde van de index, hoe sterker de segregatie. De minimale waarde van de segregatie-index is 0 (perfecte spreiding) en de maximale waarde 1 (complete segregatie). De mate van

Tabel 5.3

Resultaten van de duuranalyse voor ww- en bijstandsonvangers

Selectie	Model 1		Model 2	
	Ww-ontvangers		Bijstandsonvangers	
	C	S.F.	C	S.F.
Vrouw	-0,075***	0,009	-0,312***	0,010
25-35 jaar	0,200***	0,010	0,117***	0,009
36-44 jaar	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
45-55 jaar	-0,301***	0,012	-0,262***	0,012
Ouder dan 55 jaar	-1,008***	0,034	-0,876***	0,046
Allochtoon	-0,282***	0,013		
Nederlands			-0,001	0,009
Laagopgeleid	-0,334***	0,017	-0,392***	0,010
Universitair opgeleid	0,279***	0,012	0,137***	0,019
Alleenstaand	-0,130***	0,009	0,456***	0,009
Thuiswonende kinderen	0,001	0,009	0,228***	0,010
Uren per week	0,617***	0,031		
Loon (ln)	0,186***	0,007		
Duur in aantal dagen (ln)	-0,079***	0,005		
Aandeel bijstandsonvangers buurt	-1,996***	0,122	-1,171***	0,094
Constante			-4,133***	0,075
Jaardummies	Ja		Ja	
Sectorummies	Ja		Ja	
Stadsgewestummies	Ja		Ja	
Observaties	159.133		983.917	
Aantal keer baan gevonden	61.111		75.100	
Log likelihood	-701.614		-237.368	
Chi-square test	24.745***		56.900***	

C = coëfficiënt, S.F. = standaardfout, *** $p < 0,01$; ** $p < 0,05$; * $p < 0,1$, Ref. = referentiecategorie.

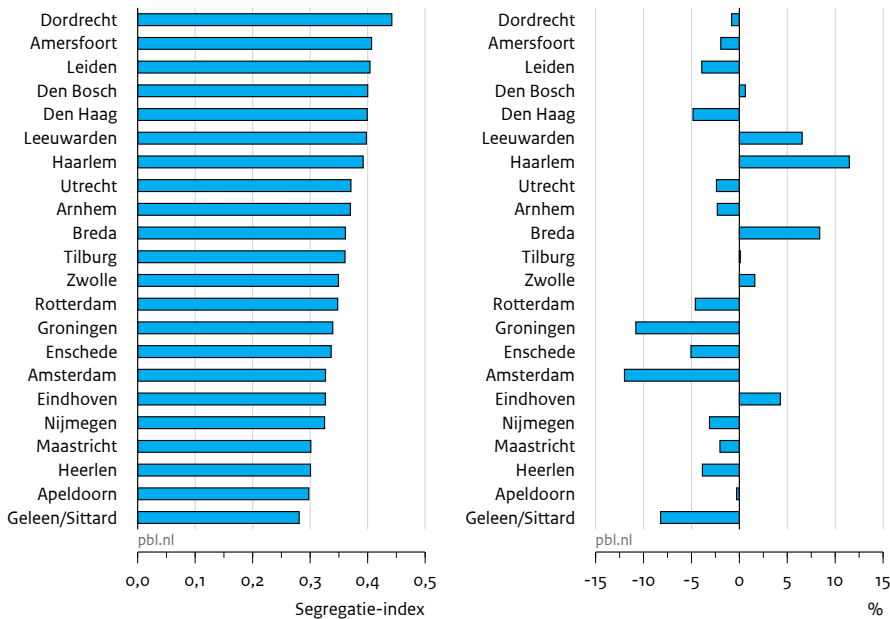
segregatie is gevoelig voor verschillen in de omvang van buurten, waardoor de waarden van de verschillende stadsgewesten niet helemaal vergelijkbaar zijn. Daarom richten we ons vooral op een vergelijking van de ontwikkeling (over de periode 1999-2012) van de mate van segregatie van bijstandsonvangers in de verschillende stadsgewesten. Deze staat in de rechtergrafiek van figuur 5.6. We tonen ook de mate van segregatie in 2012 om te bezien of een sterke ontwikkeling ook tot een relatief sterke mate van segregatie heeft geleid.

Als we kijken naar de ontwikkeling van de segregatie van bijstandsonvangers tussen 1999 en 2012 dan valt op dat er meer stadsgewesten zijn waar de segregatie is afgenomen dan waar die is toegenomen. Wel zijn er tussen de stadsgewesten grote verschillen; we zoomen weer in op de zeven stadsgewesten met een centrumgemeente

Figuur 5.6
Segregatie van bijstandsonvangers per stadsgewest

2012

Verandering 1999 – 2012

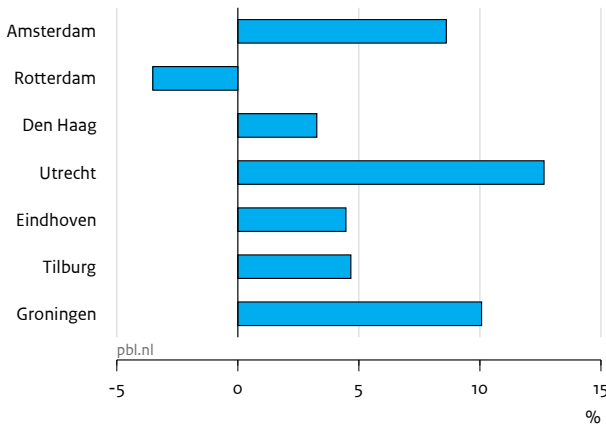

Bron: CBS (Sociaal Statistisch Bestand) 2015; bewerking PBL

met meer dan 200.000 inwoners. Vooral in het stadsgewest Amsterdam is de segregatie van bijstandsonvangers sterk afgenomen: in 1999 stond Amsterdam nog op de 10de plek (van de 22 stadsgewesten), in 2012 op de 18de. Ook in Groningen is de segregatie sterk gedaald (van positie 6 naar 14). Ook in de stadsgewesten Den Haag, Rotterdam en Utrecht is de segregatie afgenomen, maar aanzienlijk minder sterk dan in Amsterdam en Groningen. Alleen in Tilburg is de segregatie van bijstandsonvangers min of meer gelijk gebleven, en in Eindhoven juist wat toegenomen.

In het algemeen is er in de Nederlandse stadsgewesten dus geen duidelijk patroon van toenemende segregatie van bijstandsonvangers. Maar als we naar de ontwikkeling van de segregatie in de centrumgemeenten van die stadsgewesten kijken, ontstaat een ander beeld (figuur 5.7). Dan blijkt de segregatie alleen in de gemeente Rotterdam te zijn gedaald, en vooral in de gemeenten Amsterdam, Groningen en Utrecht sterk te zijn toegenomen. Op stadsgewestniveau zijn de bijstandsonvangers dan wel gelijkmatiger verspreid geraakt over de verschillende buurten, maar binnen de centrumgemeenten concentreren zij zich juist sterker in specifieke buurten. We hebben niet onderzocht hoe

Figuur 5.7
Verandering van segregatie van bijstandsontvangers per gemeente, 1999 – 2012

Bron: CBS (Sociaal Statistisch Bestand) 2015; bewerking PBL

dit komt, maar mogelijk spelen hier de ontwikkelingen op de woningmarkt (de verkoop van sociale huurwoningen en de stijgende prijzen van woningen) van de centrumgemeenten een rol.

Voor de zeven grootste centrumgemeenten hebben we de ruimtelijke spreiding van de bijstandsontvangers nader bekeken. Concentreert deze groep inwoners zich binnen de gemeente ook steeds meer in aan elkaar grenzende buurten? Om dat te achterhalen, hebben we voor deze gemeenten de Moran's I berekend voor het aandeel bijstandsontvangers in de buurten en daarnaast ook kaarten gemaakt van het aandeel bijstandsontvangers per buurt in 1999 en 2012. Bij een gelijkmatige spreiding van de buurten met een hoog aandeel bijstandsontvangers over de gemeente heeft de Moran's I een waarde van -1, bij een extreme ruimtelijke clustering van alle buurten met veel bijstandsontvangers in één deel van de stad een waarde van 1. Een willekeurige spreiding van de groepen over de buurten resulteert in een waarde van rond de nul.

Figuur 5.8 laat zien dat de Moran's I voor de spreiding van buurten met veel bijstandsontvangers in de zeven gemeenten vrij laag is (dicht bij de nul). De buurten met het hoogste aandeel bijstandsontvangers zijn dus redelijk gespreid over de gemeenten. In de gemeenten Groningen en Utrecht is de tussen 1999 en 2012 toegenomen segregatie gepaard gegaan met een lichte stijging van de ruimtelijke concentratie van de bijstandsontvangers. Dat is ook goed te zien op de kaarten in figuur 5.9. In de buurten in het zuiden van Utrecht is het aandeel bijstandsontvangers duidelijk gedaald; de hoogste aandelen bevinden zich nu in een aantal aangrenzende buurten in het noorden van de gemeente. In Groningen is het patroon iets minder duidelijk. De bijstandsontvangers

wonen daar wat meer gelijkmatig gespreid over de buurten. Maar ook hier is het aandeel bijstandsonvangers in sommige buurten duidelijk gedaald.

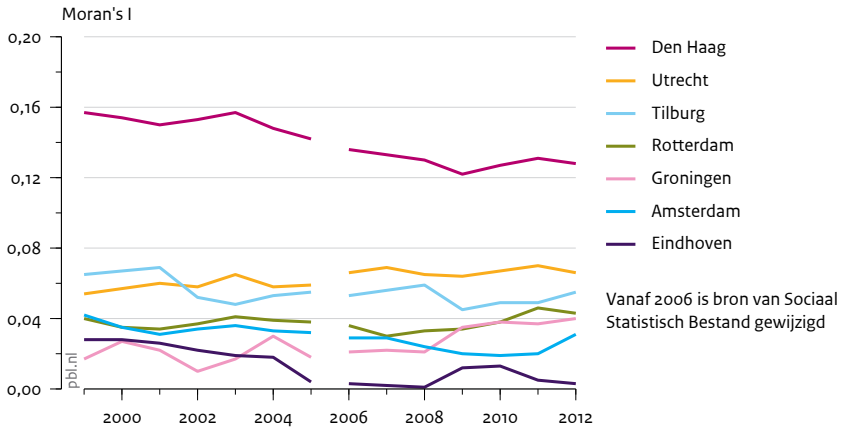
In de andere gemeenten neemt de ruimtelijke concentratie van bijstandsonvangers juist wat af. Dat is vooral opvallend voor de gemeente Amsterdam, want net als in Utrecht en Groningen is ook hier de segregatie van deze groep wel sterk toegenomen. In figuur 5.9 is duidelijk te zien dat het aandeel bijstandsonvangers eigenlijk in alle buurten van Amsterdam is gedaald. Nu hebben alleen de buurten in Amsterdam-Noord en -Zuidoost nog een hoog aandeel bijstandsonvangers. Omdat deze buurten niet aan elkaar grenzen, is de Moran's I voor deze gemeente waarschijnlijk vrij laag, zeker in vergelijking met Utrecht.

Zowel in Utrecht als in Amsterdam, en in iets mindere mate ook in Groningen, is het aandeel bijstandsonvangers in de meeste buurten dus afgenomen, uitgezonderd enkele buurten die altijd al een hoog aandeel van deze groep hadden. Dit komt waarschijnlijk door een combinatie van een algemeen sterke daling van het aandeel mensen dat een bijstanduitkering ontvangt sinds 2004, en de toename van het aandeel inwoners met een hoogbetaalde baan in deze gemeenten (zie paragraaf 4.4). Als de druk op de woningmarkt groot is, zoals in Amsterdam en Utrecht, kan dat laatste resulteren in meer menging van werkzame en werkloze personen, omdat de werknemers met een hoogbetaalde baan ook bereid zijn in buurten te gaan wonen waar zij voorheen niet wilden wonen. Dit is in lijn met de resultaten van hoofdstuk 4 voor de inwoners met een hoogbetaalde baan: ook zij raken steeds meer verspreid over de verschillende buurten van Utrecht en Amsterdam. Niettemin neemt de segregatie van de bijstandsonvangers in de drie gemeenten hierdoor wel toe, omdat het contrast tussen de buurten met nog altijd een hoog aandeel bijstandsonvangers en de buurten met meer menging is toegenomen.

In Rotterdam is de mate van segregatie van bijstandsonvangers weliswaar afgenomen, maar is hun ruimtelijke concentratie min of meer gelijk gebleven. Figuur 5.8 laat zien dat vooral in de buurten in het westen en ten noorden van de Maas het aandeel bijstandsonvangers is afgenomen. Daarnaast is er ook een sterke daling in de buurten die tot de Kop van Zuid horen. De ontwikkeling van dit gebied heeft dus geleid tot een afname van het aandeel bijstandsonvangers in deze buurten. Maar de buurten ten zuiden van dit gebied hebben nog altijd hoge aandelen bijstandsonvangers, waardoor de ruimtelijke concentratie in Rotterdam uiteindelijk niet is afgenomen.

Op gemeenteniveau heeft Den Haag veruit de hoogste ruimtelijke concentratie van bijstandsonvangers (zie figuur 5.8). Wel is die concentratie tussen 1999 en 2012 duidelijk afgenomen. Uit figuur 5.9 komt naar voren dat er nog altijd sprake is van een

Figuur 5.8
Concentratie in buurten van bijstandsonvangers per gemeente

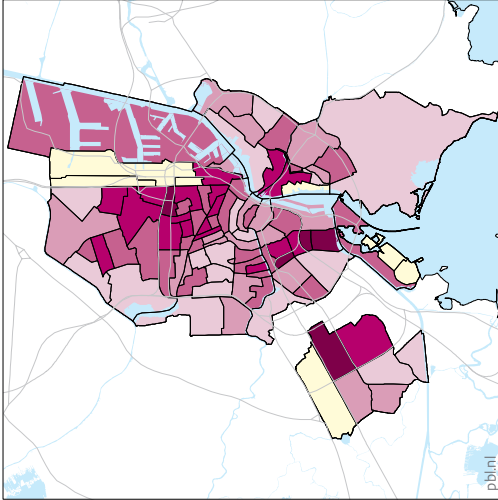
Bron: CBS (Sociaal Statistisch Bestand) 2015; bewerking PBL

sterke scheiding tussen de buurten in het noorden en in het zuiden van de gemeente (uitgezonderd de Vindex-locaties Ypenburg en Wateringse Veld). Maar het aandeel bijstandsonvangers is wel gedaald in de buurten rondom het centrum.

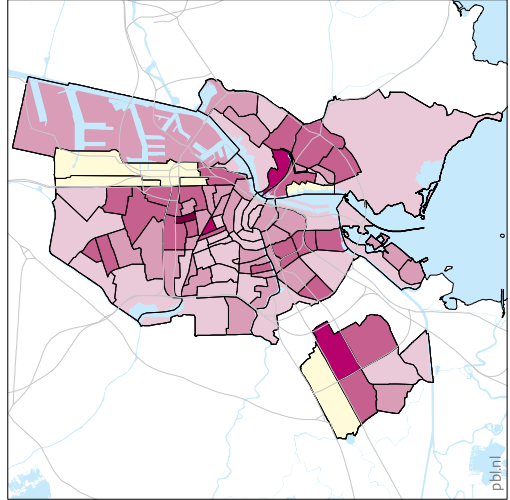
In Eindhoven en Tilburg ten slotte, is de ruimtelijke concentratie van bijstandsonvangers gering. In Eindhoven komt dit vooral omdat de buurten met het hoogste aandeel bijstandsonvangers als een soort cirkel om het centrum heen liggen (zie figuur 5.9). Hierdoor grenzen de buurten met een hoger aandeel bijstandsonvangers veelal zowel aan buurten met een hoog als een laag aandeel bijstandsonvangers. In Tilburg is er iets meer concentratie in buurten ten noorden van het centrum. In beide gemeenten is dit patroon tussen 1999 en 2012 weinig veranderd.

Figuur 5.9a
Aandeel bijstandsontvangers per buurt

Amsterdam 1999

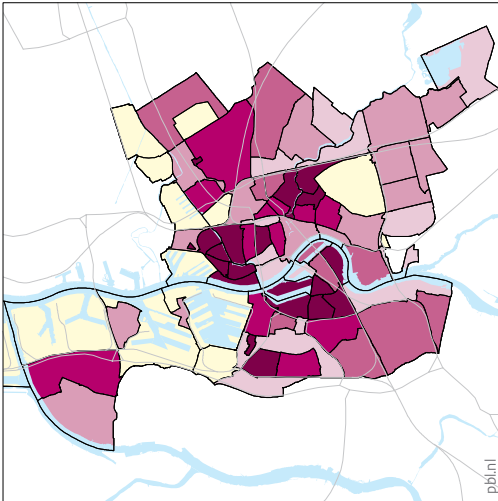

Amsterdam 2012

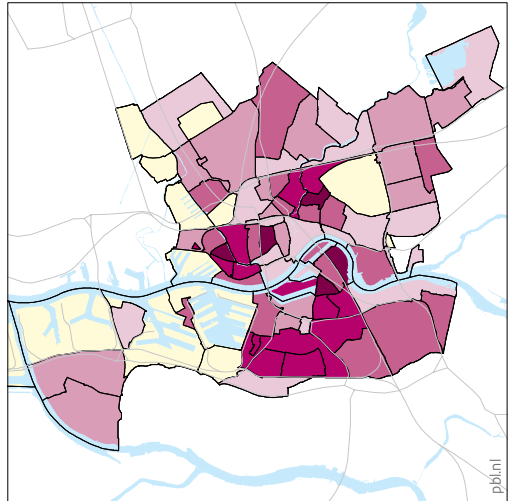

0 2 4 km

Rotterdam 1999

Rotterdam 2012

0 1,5 3 km

Aandeel bijstandsontvangers per buurt van potentiële beroepsbevolking (%)

- 4 of minder
- 4 – 8
- 8 – 12
- 12 – 16
- Meer dan 16
- Onvoldoende waarnemingen

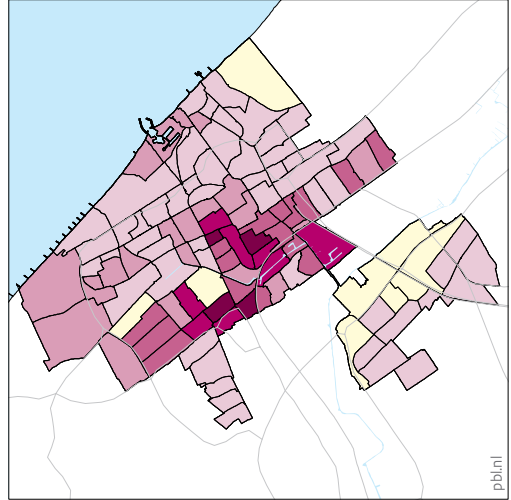
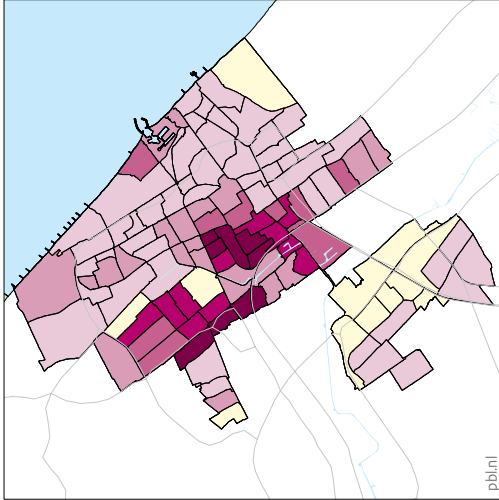

Bron: CBS; bewerking PBL

Figuur 5.9b
Aandeel bijstandsvangers per buurt

Den Haag 1999

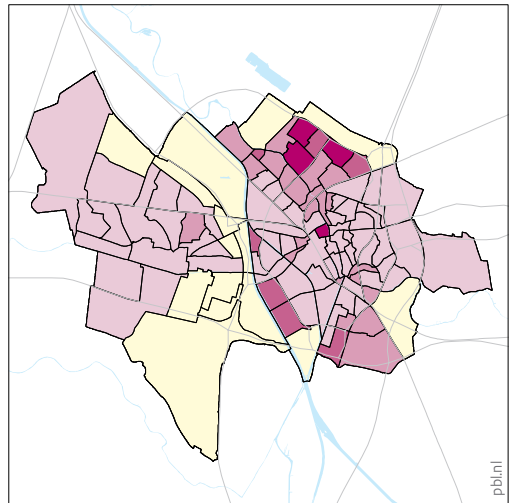
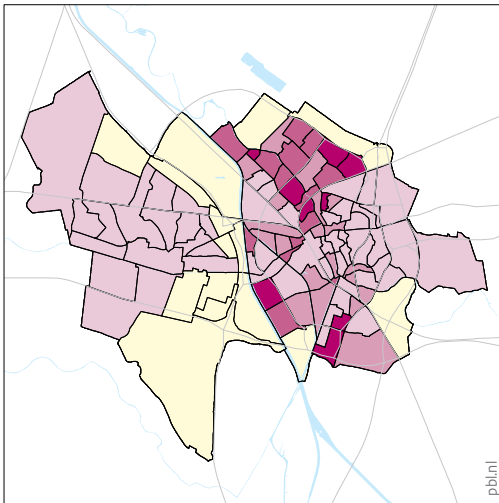
Den Haag 2012

0 1,5 3 km

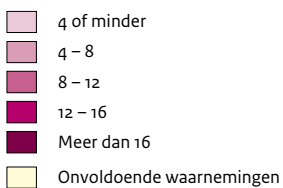
Utrecht 1999

Utrecht 2012

0 1,5 3 km

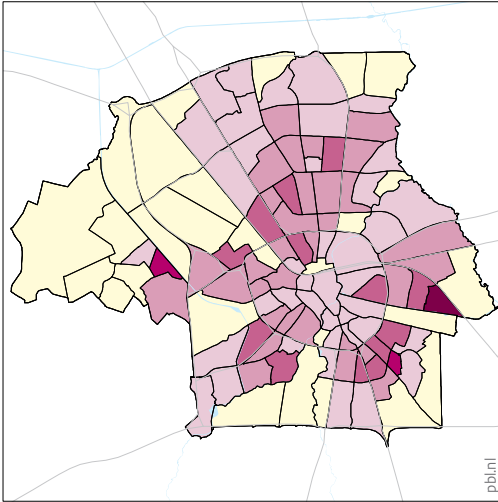
Aandeel bijstandsvangers per buurt van potentiële beroepsbevolking (%)

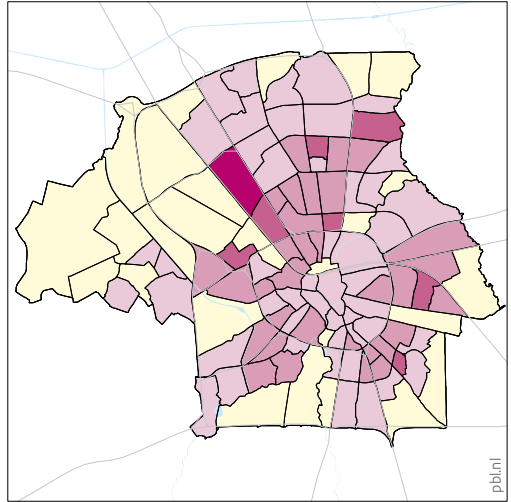
Bron: CBS; bewerking PBL

Figuur 5.9c
Aandeel bijstandsvangers per buurt

Eindhoven 1999

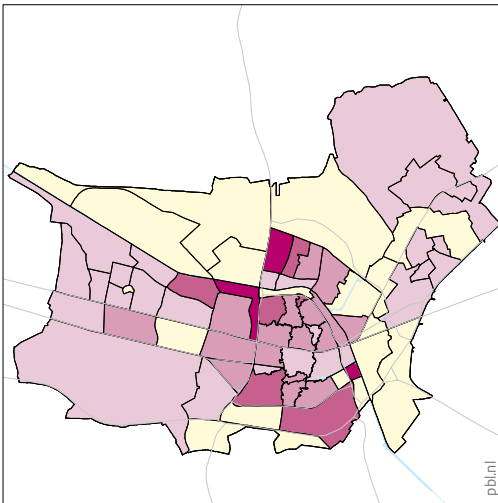

Eindhoven 2012

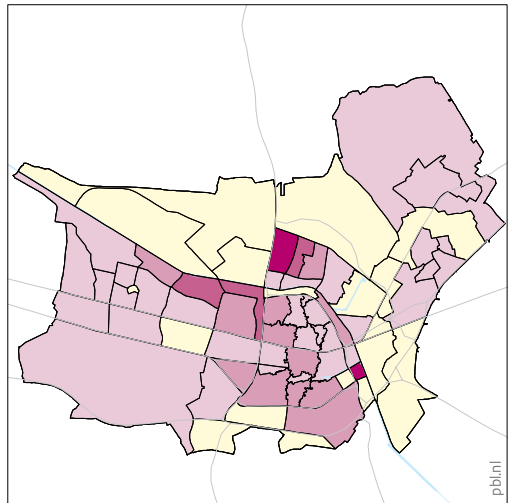

0 1 2 km

Tilburg 1999

Tilburg 2012

0 1,5 3 km

Aandeel bijstandsvangers per buurt van potentiële beroepsbevolking (%)

- 4 of minder
- 4 – 8
- 8 – 12
- 12 – 16
- Meer dan 16
- Onvoldoende waarnemingen

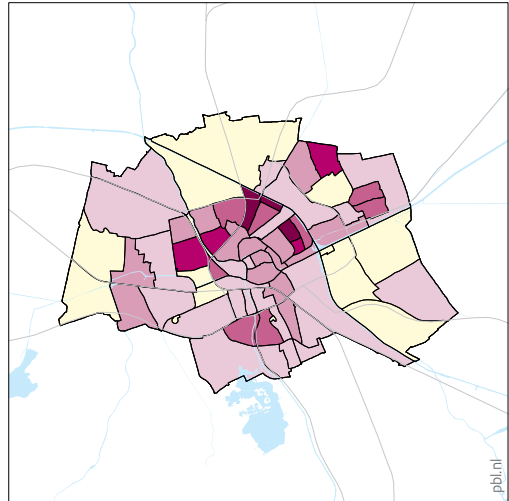
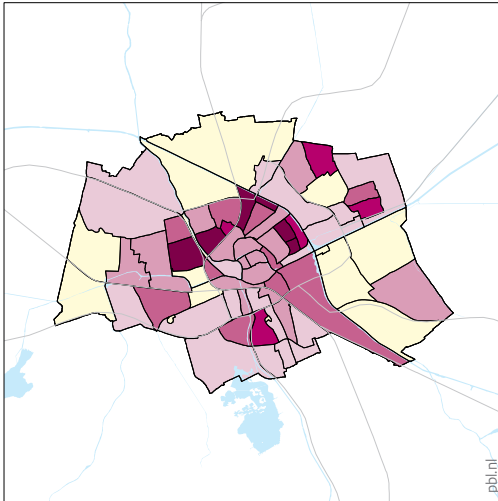

Bron: CBS; bewerking PBL

Figuur 5.9d
Aandeel bijstandsontvangers per buurt

Groningen 1999

Groningen 2012

Aandeel bijstandsontvangers per buurt van potentiële beroepsbevolking (%)

0 1,5 3 km

- 4 of minder
- 4 – 8
- 8 – 12
- 12 – 16
- Meer dan 16
- Onvoldoende waarnemingen

Bron: CBS; bewerking PBL

5.5 Resumé

De werkloze inwoners van de Nederlandse stadsgewesten lijken niet te profiteren van de toename van het aantal banen daar in de afgelopen jaren, ook niet als er veel hoogbetaalde banen zijn. Zowel binnen Europa als binnen Nederland is het werkloosheidspercentage niet gedaald in stedelijke regio's waar het aantal banen per hoofd van de beroepsbevolking is toegenomen. Bovendien is de kans op een nieuwe baan voor de inwoners die een ww- of bijstandsuitkering ontvangen niet altijd groter in stadsgewesten met een groter aandeel hoogbetaalde banen. Alleen de hoogopgeleide ww-ontvangers profiteren hiervan, laagopgeleide ww-ontvangers en bijstandsontvangers niet; voor deze laatste groep werklozen is de kans op werk in de meeste stadsgewesten zelfs lager. In tegenstelling tot de werkende inwoners, is er voor de werkloze inwoners van de steden dus geen sprake van een *trickle-down*-effect.

Het aantal inwoners dat afhankelijk is van een ww- of bijstandsuitkering staat daarmee los van de ontwikkeling van het aantal banen in de stadsgewesten. Dit komt echter niet omdat de stad als een magneet werkt, waardoor de groep werklozen steeds wordt aangevuld met nieuwe werklozen die met een verhuizing naar de stad hun kans op werk hopen te vergroten. Veruit de meeste bijstandsonvangers wonen al in het stadsgewest voordat ze daar in de bijstand belanden.

Tegelijkertijd neemt het aantal inwoners met een baan in de stadsgewesten toe (zie hoofdstuk 4), en dat is van invloed op de ruimtelijke uitsortering van de bijstandsonvangers en de werkende inwoners. Hoewel de ruimtelijke uitsortering van bijstandsonvangers nog altijd beperkt is en op stadsgewestniveau zelfs afneemt, neemt deze in de zeven grootste gemeenten wel toe, uitgezonderd Rotterdam. In die gemeenten wordt het contrast tussen buurten met een laag en een hoog aandeel bijstandsonvangers dus groter. De kaartbeelden laten echter zien dat er vooral veel buurten zijn waar het aandeel bijstandsonvangers is gedaald, en dat het aandeel slechts in enkele buurten hoog blijft. Het contrast wordt derhalve wel groter, maar in veel buurten lijkt de situatie te zijn verbeterd. Een nog openstaande vraag is wel wat er schuilgaat achter de daling in de andere buurten: zijn de bijstandsonvangers daar (noodgedwongen) vertrokken, of zijn er juist meer werkende inwoners komen wonen?

De concentratie van werklozen in bepaalde delen van de stad is vooral een probleem als dit de kansen van de inwoners van die buurten vermindert. We vinden aanwijzingen dat ww- en bijstandsonvangers in hun zoektocht naar een nieuwe baan nadelen ondervinden van het wonen in een buurt met een hoog aandeel bijstandsonvangers. Het is echter de vraag of de buurt echt een negatieve invloed heeft op de kans op werk of dat dit komt omdat in dit soort buurten vooral werklozen wonen met minder kansen op de arbeidsmarkt.

Noten

- 1 Zie: www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/bijstand. Het gaat hier om alle uitkeringen op grond van de Wet Werk en Bijstand (WWB), waaronder periodiek algemene bijstand, bijstand aan adreslozen, en bijstand aan elders verzorgden, het Besluit Bijstandverlening Zelfstandigen (BBZ), de Wet Inkomensvoorziening oudere en gedeeltelijk arbeidsongeschikte werkloze werknemers (IOAW), Wet Inkomensvoorziening oudere en gedeeltelijk arbeidsongeschikte werkloze zelfstandigen (IOAZ) en de Wet Werk en inkomen Kunstenaars (WWik). In principe geldt voor alle bijstandsonvangers de arbeidsplicht. Alleen bij bijzondere omstandigheden kan een tijdelijke ontheffing van deze plicht worden toegekend. We beschikken niet over informatie voor wie deze ontheffing geldt. Wel is uit onderzoek bekend dat ontheffing op sociale gronden vooral wordt toegekend bij personen ouder dan 57,5 jaar met een grote afstand tot de arbeidsmarkt (Inspectie SZW 2013). Daarom laten we alle bijstandsonvangers ouder dan 59 jaar buiten beschouwing.

- 2 Hoe lang iemand al werkloos is voordat hij of zij voor het eerst bijstand ontvangt, kan sterk verschillen. Als iemand nog maar een beperkt aantal arbeidsjaren heeft voordat hij of zij werkloos wordt, dan kan de duur van de ww-uitkering zeer kort zijn en kan iemand al binnen een paar maanden een bijstandsuitkering ontvangen.
- 3 Voor Flevoland zijn werkloosheidsdata pas beschikbaar vanaf 1999.
- 4 Door zowel het aantal banen als het aantal werklozen in de regio te delen door het aantal personen dat behoort tot de regionale beroepsbevolking, corrigeren we voor de eventuele groei van beroepsbevolking in dezelfde periode. Als de beroepsbevolking sneller groeit dan het aantal banen, nemen de kansen voor werkzoekenden op een baan niet toe maar af. En door in plaats van de procentuele groei van het aantal werklozen, de groei van het werkloosheidspercentage te berekenen, bekijken we of er in de periode 1991-2012 verhoudingsgewijs meer mensen binnen de regionale potentiële beroepsbevolking werkloos zijn geworden.
- 5 Gedurende onze onderzoeksperiode was 65 jaar nog de pensioengerechtigde leeftijd.
- 6 We meten steeds het aantal personen dat een ww- of bijstandsuitkering ontvangt op 30 september van dat jaar. Op die datum zijn de invloeden door veranderingen in het aanbod van seizoensarbeid beperkt. De personen die naast een ww- of bijstandsuitkering ook nog altijd inkomen uit arbeid ontvingen, rekenen we tot de werkende beroepsbevolking en laten we daarom in dit hoofdstuk buiten beschouwing. Dit betreft in 2012 iets minder dan 1 procent van alle personen die tot de potentiële beroepsbevolking van Nederland hoort.
- 7 Zie: <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/arbeid-sociale-zekerheid/publicaties/artikelen/archief/2015/in-zoetermeer-1-op-de-8-vanuit-bijstand-aan-het-werk.htm>.
- 8 Andere mogelijke verklaringen, zoals een stijging van de participatiegraad of de groei van de beroepsbevolking door demografische ontwikkelingen (verandering in bevolkingsopbouw, instroom migranten) gaan niet op, omdat we uitgaan van de stijging in het werkloosheidsaandeel (aantal ontvangers van een ww- en bijstandsuitkering gedeeld door de potentiële beroepsbevolking in dat jaar). Eigenlijk bekijken we dus of er relatief meer mensen werkloos zijn geworden in het stadsgewest en corrigeren we voor verschillen in omvang van de beroepsbevolking. Omdat we de ww- en bijstandsontvangers afzetten tegen de potentiële beroepsbevolking (iedereen die in het stadsgewest woont en dat jaar tussen de 15 en 64 jaar oud was), zijn veranderingen in de participatiegraad ook niet van invloed; we veronderstellen in feite een participatie van 100 procent in beide jaren.
- 9 Een aanzienlijk deel van alle ww-ontvangers heeft voorafgaand aan de werkloosheidsperiode geen stabiele betrekking (Groot et al. 2013). Zij hadden bijvoorbeeld verschillende kortlopende banen achter elkaar of meerdere kleinere banen tegelijk, of ontvingen al een uitkering naast hun baan. We laten deze groep buiten beschouwing, omdat hun werkloosheidsduur mogelijk wordt beïnvloed door (ongeobserveerde) persoonskenmerken en daarmee het effect van de woonregio verstoren.
- 10 Hoogopgeleid zijn alle personen met een afgeronde universitaire of hbo-opleiding.

Literatuur

- Aalbers, M. (2005), 'Place-based social exclusion: redlining in the Netherlands', *Area* 37(1): 100-109.
- Arntz, M. (2005), The geographical mobility of unemployed workers. Evidence from West Germany, ZEW Discussion Papers 05-34, ZEW - Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung / Center for European Economic Research.
- Arntz, M. & R. Wilke (2009), 'Unemployment duration in Germany: Individual and regional determinants of local job finding, migration and subsidized employment', *Regional Studies* 43(1): 43-61.
- Bakens, J., H. de Groot, P. Mulder & C.-J. Pen (2014), *Soort zoekt soort. Clustering en sociaal-economische scheidingslijnen in Nederland*, Den Haag: Platform31.
- Barbieri, S.U. et al. (1981), *Stedebouw in Rotterdam. Plannen en opstellen 1940-1981*, Amsterdam: Van Gennep.
- Barff, R.A. & P.L. Knight (1988), 'Dynamic shift-share analysis', *Growth and Change* 19(2): 1-10.
- Basta, C. (2015), 'From justice in planning toward planning for justice: A capability approach', *Planning Theory* (te verschijnen).
- Beer, P. de (2014), 'Groeiende beloningsverschillen in Nederland', in: WRR (ed.), *Hoe ongelijk is Nederland? Een verkenning van de ontwikkeling en gevolgen van economische ongelijkheid*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Boschman, S. (2015), *Selective mobility, segregation and neighborhood effects*, Delft: DUP.
- Boterman, W. & W. van Gent (2015), 'Segregatie in Amsterdam', *S+RO* 3: 34-39.
- Bruil, A. (2015), *Ongelijkheid tussen huishoudens vanuit verschillende concepten*, Den Haag: CBS.
- Buitelaar, E., Raspe, O., Weterings, A. (2016), *Urban inequality and injustice. Creating conceptual order and providing a policy menu*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Burgers, J., & S. Musterd (2002), 'Understanding urban inequality: A model based on existing theories and an empirical illustration', *International Journal of Urban and Regional Research* 26(2): 403-413.
- Burgers, J.P.L. & J. van der Waal (2007), 'Het global city-debat over sociale ongelijkheid ontrafeld: Een analyse van loonverschillen op bedrijfsniveau in Amsterdam en Rotterdam', *Sociologie* 1-33.
- Busquets, J. (1999), 'Buitenruimtes en de vorm van steden', in: *Kop van Zuid 2*, Rotterdam: 010 uitgevers.
- Buursink, E. (2010), 'Stadsboulevard Wibautstraat', *PlanAmsterdam* 6, Amsterdam: Dienst Ruimtelijke Ordening.
- Cardoso, R.V. & E.J. Meijers (2016), 'Contrasts between First-tier and Second-tier cities in Europe: A functional perspective', *European Planning studies* (forthcoming).

- Chiappero-Martinetti, E. & S. Moroni (2007), 'An analytical framework for conceptualizing poverty and re-examining the capability approach', *The Journal of Socio-Economics* 36: 360-375.
- Dam, F. van, S. Boschman, P. Peeters, R. van Kempen, G. Bolt & P. Ekamper (2010), *Nieuwbouw, verhuizingen en segregatie*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- David, Q., D. Peeters, G. van Hamme C. Vandermotten (2013), 'Is bigger better? Economic performances of European cities, 1960-2009', *Cities* 35: 237-254.
- Dinc, M. (2002), *Regional and local economic analysis tools*, Washington DC: The World Bank.
- Dinc, M. & K. Haynes (2005), 'Productivity, international trade and reference area interactions in shift-share analysis: Some operational notes', *Growth and Change* 36(3): 374-394.
- Dominicis, L. de, R.J.G.M. Florax & H.L.F. de Groot (2008), 'A meta-analysis on the relationship between income inequality and economic growth', *Scottish Journal of Political Economy*, 55(5): 654-682.
- Duranton, G. & D. Puga (2004), 'Micro-foundations of agglomeration economies', in: V. Henderson & J.F. Thisse (eds.), *Handbook of Regional and Urban Economics. Volume 4*, pp. 2063-2117.
- Edzes, A.J.E. (2010), *Werk en bijstand. Arbeidsmarktstrategieën van gemeenten*, Groningen: s.n.
- Edzes, A., R. Dorenbos & J. van Dijk (2015), *Bouwstenen voor de regionale arbeidsmarkt*, Den Haag: Platform31.
- EUKN (2015), *The inclusive city. Approaches to combat urban poverty and social exclusion in Europe*, The Hague: EUKN.
- Eurostat (2015b), Webpage: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Urban-rural_typology, geraadpleegd op 22 mei 2015.
- Florida, R. & S. Garlock (2013), 'Why it's so incredibly difficult to fight urban inequality', <http://www.citylab.com/work/2013/11/why-it-so-incredibly-difficult-fight-urban-inequality/7519/>.
- Florida, R. & S. Mellander (2015), *Segregated city. The geography of economic segregation in America's metros*, Toronto: Martin Prosperity Institute.
- Florida, R., Z. Matheson, P. Adler & T. Brydges (2014), *The divided city and the shape of the new metropolis*, Toronto: Martin Prosperity Institute.
- Geppert, K. & A. Stephan (2008), 'Regional disparities in the European Union: Convergence and agglomeration', *Papers in Regional Science* 87(2): 193-217.
- Glaeser, E.L. (2011), *The triumph of the city. How our greatest invention makes us richer, smarter, greener, healthier and happier*, New York: Penguin.
- Glaeser, E.L. & D.C. Mare (2001), 'Cities and skills', *Journal of Labor Economics* 19(2): 316-342.
- Glaeser, E.L., J. Kolko & A. Saiz (2001), 'Consumer city', *Journal of Economic Geography* 1: 27-50.
- Grant, U. (2010), *Spatial inequality and urban poverty traps*, ODI/CPRC Working Paper Series (ODI WP326, CPRC WP166), London / Manchester: ODI / CPRC, University of Manchester.
- Grondelle, R. van & B. Boeker (2014), 'Nieuwe visie Zuidas', *Rooilijn* 47(5): 328-335.
- Groot, C. de, F. Schilder, F. Daalhuizen & F. Verwest (2014), *Kwetsbaarheid van regionale woningmarkten. Financiële risico's van huishoudens en hun toegang tot de woningmarkt*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

- Groot, C. de, F. Daalhuizen, F. Schilder & J. Tennekes (2016), *Betaalbaarheid van het wonen in de huursector. Verkenning van beleidsopties*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Groot, H. de, G. Marlet, C. Teulings & W. Vermeulen (2010), *Stad en land*, Den Haag: CPB.
- Groot, S. & H. de Groot (2011), *Wage inequality in the Netherlands: Evidence, trends and explanations*, CPB Discussion paper 186, Den Haag: CPB.
- Groot, S.P.T., H.L.F. de Groot & M.J. Smit (2011), *Regional wage differences in the Netherlands: Micro-evidence on agglomeration externalities*, CPB discussion paper no. 184, Den Haag: CPB.
- Groot, S., S. Akçomak & H.L.F. de Groot (2013), *The impact of trade, offshoring and multinationals on job loss and job finding*, CPB discussion paper no. 252, Den Haag: CPB.
- Guo, G. (2003), 'Event-history analysis for left-truncated data', *Sociological Methodology* 23: 217-243.
- Ham, M. van, C.H. Mulder & P. Hooimeijer (2001), 'Spatial flexibility in job mobility: Macrolevel opportunities and microlevel restrictions', *Environment and Planning A* 33: 921-940.
- Hamnett, C. (1994a), 'Social polarisation in global cities: Theory and evidence', *Urban Studies* 31(3): 401-425.
- Hamnett, C. (1994b), 'Socio-economic change in London: Professionalization not polarization', *Built Environment* (1978-), 192-203.
- Hamnett, C. (2003), 'Gentrification and the middle-class remaking of inner London, 1961-2001', *Urban studies* 40(12): 2401-2426.
- IGEAT et al. (2007), *Urban functions*, ESPON report 1.4.3, www.espon.eu/mmp/online/website/content/projects/261/420/file_2420/fr-1.4.3_April2007-final.pdf.
- Inspectie SZW (2013), *De invloed van ontheffingen op de arbeidsparticipatie van WWB'ers*, Den Haag: Ministerie van SZW.
- Jenkins, S.P. (2005), *Survival analysis*, Colchester, UK: Institute for Social and Economic Research, Essex University, <http://www.iser.essex.ac.uk/resources/survival-analysis-with-stata-module-ec968>.
- Kamerbrief (2014), *Kamerbrief werken aan groei*, brief van minister-president Rutte en viceminister-president Ascher aan de Tweede kamer.
- Kline, P. & E. Moretti (2013), *People, places and public policy. Some simple welfare economics of local economic development programs*, IZA Discussion Paper, no. 7735.
- Kuipers, B. & W. Manshanden (2015), 'De Derde Maasvlakte ligt op het Weena', in: *Economische verkenning Rotterdam 2015. Mozaïek van de nieuwe economie*.
- Leidelmeijer, K., R. Schulenberg & B. Noordhuizen (2015), *Ontwikkeling van ruimtelijke verschillen in Nederland*, InFact, RIGO en Verwey Jonker Instituut.
- Liagre Böhl, H. de (2010), *Amsterdam op de helling. De strijd om stadsvernieuwing*, Boom: Amsterdam.
- Maandag, B. & K. Hage (2009), *Rotterdam open stad. Gebiedsontwikkeling in de praktijk*, Rotterdam: Post editions.
- Marlet, G. (2009), *De aantrekkelijke stad. Moderne locatietheorieën en de aantrekkingskracht van Nederlandse steden*, Nijmegen: VOC uitgevers.
- Martin, R. & P. Tyler (2000), 'Regional employment evolutions in the European Union: A preliminary analysis', *Regional Studies* 34(7): 601-616.

- Martin, R., A. Pike, P. Tyler & B. Gardiner (2015), *Spatially rebalancing the UK economy. The need for a new policy model*, London: RSA.
- Massey, D.S. & N.A. Denton (1988), 'The dimensions of residential segregation', *Social Forces* 67: 281-315.
- Meijers, E.J. & M.J. Burger (2010), 'Spatial structure and productivity in US metropolitan areas', *Environment and Planning A* 42: 1383-1402.
- Meijers, E.J. & M.J. Burger (2015), 'Stretching the concept of "borrowed size"', *Urban Studies* (te verschijnen).
- Mincer, J. (1974), *Schooling, earnings, and experience*, New York: NBER Press.
- Ministerie van BZK (2015), *Agenda Stad. Samenwerken aan de toekomst van stedelijk Nederland*, Den Haag: Ministerie van BZK.
- Ministerie van SZW (2014), *Afspraken en resultaten; regionaal arbeidsmarktbeleid*, Den Haag: Inspectie SZW.
- Moretti, E. (2010), 'Local multipliers', *American Economic Review* 100(2): 373-377.
- Moretti, E. (2012), *The new geography of jobs*, New York: HMH Books.
- Moroni, S. (1997), *Etico e territorio*, Milan: FrancoAngeli.
- Moroni, S. (2015), 'Absolute poverty, material inequality and the just city', paper voor de workshop Urban Inequality and Justice, Utrecht, 7 oktober 2015.
- Musterd, S. (2005), 'Social and ethnic segregation in Europe: Levels, causes and effects', *Journal of Urban Affairs* 27(3): 331-348.
- Musterd, S. & W. van Gent (2016), 'Changing welfare context and income segregation in Amsterdam and its metropolitan area', in: T. Tammaru, S. Marcinczak, M. van Ham & S. Musterd (eds.), *Socio-economic segregation in capital cities*, London: Routledge, pp. 55-79.
- Nazara S. & G.J.D. Hewings (2004), 'Spatial structure and taxonomy of decomposition in shift-share analysis', *Growth and Change* 35(4): 476-490.
- Neujobs (2012), *The growth of the working age population. Differences between rural and urban regions across Europe*, Den Haag: Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).
- Nussbaum, M. (2011), *Creating capabilities. The human development approach*, Cambridge (MA): Belknap Press.
- Oort, F.G., E.J. Meijers, M.J. Burger, M. Thissen & M. Hoogerbrugge (2015a), *De concurrentiepositie van Nederlandse steden in netwerkperspectief. Van agglomeratiekracht naar netwerkkracht*, Den Haag: Platform31.
- Oort, F.G. van, E. J. Meijers, M. Burger, M. Thissen & M. Hoogerbrugge (2015), 'Van agglomeratie- naar netwerkkracht', *Economisch Statistische Berichten* 100 (4703): 70-73.
- Parkinson, M., R. Meegan & J. Kerecha (2015), 'City size and economic performance: is bigger better, small more beautiful or middling marvellous?', *European Planning Studies*, 23(6): 1054-1068.
- PBL (2012), *Nieuwe steden in de Randstad. Verstedelijking en suburbaniteit*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- PBL (2015), *De stad: magneet, roltrap en spons*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

- Permentier, M., J. Kullberg & L. van Noije (2013), *Werk aan de wijk. Een quasi-experimentele evaluatie van het Krachtwijkenbeleid*, Den Haag: SCP.
- Piketty, T. (2014), *Capital in the twenty-first century*, Harvard: Harvard University Press.
- Ponds, R., M. van Ham & G. Marlet (2015a), *Verschillen, ongelijkheid en segregatie. Literatuurstudie*, Utrecht: Atlas voor Gemeenten.
- Ponds, R., G. Marlet & C. van Woerkens (2015b), *Trickle down in de stad*, Den Haag: Platform31.
- Ponds, R., G. Marlet, C. van Woerkens & M. van Ham (2015c), *Maten van segregatie. Achtergronden en verschillen*, Utrecht: Atlas voor Gemeenten.
- Posthumus, H., G. Bolt & R. van Kempen (2013), 'Victims or victors? The effects of forced relocations on housing satisfaction in Dutch cities', *Journal of Urban Affairs* 36(1): 13-31.
- Raspe, O., F. van Oort & P. de Bruijn (2005), *Kennis op de kaart. Ruimtelijke patronen in de kenniseconomie*, Den Haag: Ruimtelijk Planbureau.
- Raspe, O. & F. van Oort (2007), *Ruimtelijk-economisch beleid in de kenniseconomie*, Den Haag: Ruimtelijk Planbureau.
- Raspe, O., S. Groot, S. Boschman, P. Beckers, B. Sleutjens, W. Boterman & G. van Gessel (2014), *Buitenlandse kenniswerkers in Nederland. Waar werken en wonen ze en waarom?*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Rawls, J. (1971), *A theory of justice*, Oxford: Oxford University Press.
- Rawls, J. (1993), *Political liberalism*, New York: Columbia University Press.
- Rfv (2015), *Grond, geld en gemeenten*, Den Haag: Raad voor de Financiële Verhoudingen.
- Roon, D. van, A. Vos, F. Linder & B. Dankmeyer (2011), *De invloed van opleidingsniveau op de woon-werkafstand*, Sociaaleconomische trends, 2e kwartaal 2011.
- Rosenthal, S.S. & W. Strange (2004), 'Evidence on the nature and sources of agglomeration economies', in: V. Henderson & J.F. Thisse (eds.), *Handbook of Regional and Urban Economics. Volume 4*, pp. 2119-2171.
- Salverda, W. (2014), 'De tectoniek van de inkomensongelijkheid in Nederland', in: WRR (ed.), *Hoe ongelijk is Nederland? Een verkenning van de ontwikkeling en gevolgen van economische ongelijkheid*, Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 39-58.
- Sassen, S. (1991), *The global city. Readings in urban theory*, Oxford: Blackwell.
- Sassen, S. (2006), *Cities in a world economy*, 3rd edition, Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Schildt, J. (2010), 'Historie van de Wibautstraat en omgeving', *PlanAmsterdam* 6, Amsterdam: Dienst Ruimtelijke Ordening.
- SCP (2015), *De sociale staat van Nederland 2015*, Den Haag: SCP.
- Sen, A. (2009), *The idea of justice*, Harmondsworth: Penguin.
- Spaans, M., J.J. Trip & R. van der Wouden (2013), 'Evaluating the impact of national government involvement in local redevelopment projects in the Netherlands', *Cities* 31: 29-36.
- Spencer, J.H. (2002), *People, places and policy: a politically-relevant framework for efforts to reduce concentrated poverty and joblessness*, Manoa: Public Policy Center.
- Stevens, B.H. & C.L. Moore (1980), 'A critical review of the literature on shift-share as a forecasting technique', *Journal of Regional Science* 20(4): 419-437.
- Stiglitz, J. (2012), *The price of inequality. How today's divided society endangers our future*, New York: Norton.

- Stiglitz, J. & B.C. Greenwald (2014), *Creating a learning society. A new approach to growth, development, and social progress*, New York: Colombia University Press.
- Storper, M. & A. Venables (2004), 'Buzz: Face-to-face contact and the urban economy', *Journal of Economic Geography* 4(2): 351-370.
- Straathof, S.M., S.P.T. Groot & J. Möhlmann (2010), *Hoge bomen in de polder. Globalisering en topbeloningen in Nederland*, CPB-document 199, Den Haag: CPB.
- Tammaru, T., S. Marcinczak, M. van Ham & S. Musterd (eds.) (2016a), *Socio-economic segregation in capital cities*, London: Routledge.
- Tammaru, T., S. Musterd, M. van Ham & S. Marcinczak (2016b), 'A multi-factor approach to understanding socio-economic segregation in European capital cities', in: T. Tammaru, S. Marcinczak, M. van Ham & S. Musterd (eds.), *Socio-economic segregation in capital cities*, London: Routledge, pp. 1-29.
- TK (2014), *Miljoenennota 2015*, Tweede Kamer der Staten-Generaal, vergaderjaar 2014-2015, 34.000, nr. 1.
- Trip, J.J. (2007), 'The role of urban quality in the planning of international business locations: The case of Amsterdam Zuidas', *Journal of Urban Design* 12(2): 275-293.
- Turok, I. & V. Mykhnenko (2008), 'Resurgent European cities?', *Urban Research & Practice* 1(1): 54-77.
- Verwest, F. & F. van Dam (2010), *Van bestrijden naar begeleiden. Demografische krimp in Nederland*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Voogd, J. de (2015), *Het ongelijkheidsdebat in stad en land. Een analyse van de maatschappelijke discussie over toenemende verschillen in Nederland*, Den Haag: Ministerie van BZK.
- Vos, M. de (2015), *Ongelijk maar fair. Waarom onze samenleving ongelijker is dan we vrezen maar echtvaardiger dan we hopen*, Tiel: LannooCampus.
- Weel, B. ter & S. Kok (2013), *De Nederlandse arbeidsmarkt in taken. Eerste bevindingen uit de Nederlandse Skill Survey*, Den Haag: CPB.
- Went, R. (2014), 'Inkomensongelijkheid en groei', in: WRR (ed.), *Hoe ongelijk is Nederland? Een verkenning van de ontwikkeling en gevolgen van economische ongelijkheid*, Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 133-150.
- Weterings, A. & F. van Oort (2014), 'Veerkracht en de regionale arbeidsmarkt: kansen op vernieuwing', *Economische Verkenningen Rotterdam 2014*, http://www.rotterdam.nl/Clusters/Stadsontwikkeling/Document%202014/EVR/EVR_WeteringsVanOort_def%20_2.pdf.
- Weterings, A., D. Diodato & M. van den Berge (2013), *De veerkracht van regionale arbeidsmarkten*, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Wilkinson, R. & K. Pickett (2009), *The Spirit Level. Why more equal societies almost always do better*. London: Allen Lane.
- WRR (1990), *Van de stad en de rand*, Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- WRR (2013), *Naar een lerende economie. Investeren in het verdienvermogen van Nederland*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- WRR (ed.) (2014), *Hoe ongelijk is Nederland? Een verkenning van de ontwikkeling en gevolgen van economische ongelijkheid*, Amsterdam: Amsterdam University Press.

BIJLAGEN

BIJLAGEN

Bij de Bevindingen

1 Een verdeelde triomf in zeven stadsgewesten

In de Bevindingen komen diverse vormen van stedelijke groei en ongelijkheid aan de orde: triomf, ongelijkheid, polarisatie, segregatie en concentratie. In tabel B.1 vatten we samen hoe het hiermee is gesteld in de zeven grote stedelijke regio's (regio's met centrumgemeenten met meer dan 200.000 inwoners). De tabel is gebaseerd op analyses uit de achtergrondhoofdstukken. In die hoofdstukken wordt secuur aangegeven op welk schaalniveau en hoe bepaalde variabelen zijn gemeten. In deze tabel gaat het om een interpretaties van deze variabelen, met andere woorden, we vatten grof samen, zonder alle nuances mee te nemen.

I Van een triomferende stad wordt gesproken als de relatieve banengroei sterker is dan de gemiddelde banengroei in de Nederlandse stedelijke regio's, én als het aandeel van de betreffende stedelijke regio in het Nederlandse totaal van banen is toegenomen. Dit is voor de zeven stedelijke regio's bepaald op basis van data uit figuur 3.1 in hoofdstuk 3 (periode 1980 tot 2012, data zijn op COROP-niveau).

II Er staat 'ja' in deze kolom als in het stadsgewest én het aantal hoogbetaalde én het aantal laagbetaalde banen toenam. 'Ja' of 'nee' is gebaseerd op de data in figuur 3.5 in hoofdstuk 3 (de ontwikkeling gedurende de periode 2001 tot 2012).

III Van *trickle-down* is sprake als het loon voor de onderkant van de arbeidsmarkt hoger is in het stadsgewest dan daarbuiten; het betreft alle werknemers in loondienst met een laaggeschoolde baan in de consumentendiensten. De gegevens zijn gebaseerd op de resultaten uit tabel 3.1 in hoofdstuk 3 (ontwikkeling gedurende de periode 2001 tot 2012). Bij alle stadsgewesten waar de lonen meer dan 3 procentpunt hoger zijn dan die van vergelijkbare banen buiten de stadsgewesten staat 'groot' vermeld.

Tabel B.1

Stedelijke triomf en ongelijkheid in de zeven grootste stedelijke agglomeraties in Nederland

	I Triomf	II Toename hoog- én laagbetaalde banen	III Trickle-down	IV Loonongelijkheid neemt toe (Gini)	V Polarisatie in brutolonen (uitersten lopen uit elkaar: (75:25-ratio)
Schaal	Corop	Stadsgewest	Stadsgewest	Stadsgewest	Stadsgewest
Amsterdam	JA (sterke groei)	JA	JA (groot)	JA	JA
Rotterdam	NEE (matige groei)	JA	JA	JA	JA
Utrecht	JA (sterke groei)	NEE	JA (groot)	JA	JA
Den Haag	NEE (matige groei)	NEE	JA	JA	JA
Eindhoven	JA (groei)	JA	JA	JA	JA
Tilburg	JA (groei)	JA	JA	NEE	JA
Groningen	NEE (matige groei)	JA	NEE	JA	JA

IV We duiden een toenemende loonongelijkheid onder inwoners van de stadsgewesten als de Gini-coëfficiënt is toegenomen (hier tussen 2006 en 2012). De gegevens zijn gebaseerd op hoofdstuk 4 (figuur 4.2).

V – VI Deze loonongelijkheid kan zich ook uiten in meer polarisatie. We spreken van polarisatie als het verschil tussen de laagbetaalden en de hoogbetaalden groter is geworden: de loonverschillen tussen de 25 procent meest en 25 procent minst verdienenden. Ook deze gegevens zijn gebaseerd op figuur 4.2. Van polarisatie kan ook sprake zijn als tussen 2001 en 2012 de omvang van de polen groter wordt. Dit betekent dat zowel het aandeel hoog- als laagverdienenden dat in de stad woont is toegenomen. We concluderen dat er sprake is van polarisatie als de groei van de polen groter is dan die van de middenklassen. De gegevens zijn gebaseerd op tabel 4.3 in hoofdstuk 4.

VII – IX We meten segregatie onder twee groepen inwoners: werkenden (hoofdstuk 4) en ww- en bijstandsontvangers (in hoofdstuk 5). Werkenden worden daarbij in hoog- en laagbetaalden verdeeld. Bovendien meten we deze indicator voor stadsgewesten en voor gemeenten. Kortom, het totale beeld van segregatie is niet duidelijk in één kolom samen te vatten. Vandaar dat we meerdere kolommen voor segregatie laten zien. Wat we niet doen is de resultaten van segregatie op het niveau van stadsgewesten tonen; de focus ligt in de tabel op de centrale steden. Segregatie neemt toe als in de centrumgemeenten de segregatie-index is toegenomen. Gegevens zijn op basis van de uitkomsten in figuur 4.9 en 5.6 (over respectievelijk de perioden 2001-2012 en 1999-2012).

X – XII Van toenemende ruimtelijke concentratie is sprake als de Moran's I in de centrumgemeente is gestegen. Ook bij concentratie ligt de focus op de gemeente en niet op het stadsgewest. De basis zijn de data uit figuur 4.10 en 5.7. Als de Moran's I stijgt tussen 2006 en 2012, concluderen we dat er sprake is van een toenemende ruimtelijke concentratie van de betreffende groep in de stad.

Tabel B.1
(vervolg)

VI Polarisatie in brutolonen (omvang van de uitersten wordt groter)	VII Segregatie hoogbetaalden neemt toe	VIII Segregatie laagbetaalden neemt toe	IX Segregatie bijstands- ontvangers neemt toe	X Concentratie hoogbetaalden neemt toe in steden	XI Concentratie laagbetaalden neemt toe in steden	XII Concentratie bijstands- ontvangers neemt toe in steden
Stadsgewest	Gemeente	Gemeente	Gemeente	Gemeente	Gemeente	Gemeente
JA	NEE	JA	JA	NEE	JA	NEE
NEE	JA	JA	NEE	NEE	NEE	JA
NEE	NEE	JA	JA	NEE	NEE	NEE
NEE	JA	JA	JA	JA	JA	NEE
JA	JA	JA	JA	NEE	NEE	NEE
NEE	JA	JA	JA	NEE	NEE	NEE
NEE	JA	JA	JA	NEE	NEE	JA

Bij hoofdstuk 2

2.1 Data en NUTS-regio's

De data die zijn gebruikt in de analyses komen uit de European Regional Database van Cambridge Econometrics (versie april 2015). Deze databaset bevat data op het zogenoemde NUTS3-regiöniveau, voor de periode 1980-2012 voor 27 Europese landen. Uit deze database halen we bijvoorbeeld het aantal banen. Deze indicator omvat het aantal werkende personen in loondienst en het aantal zelfstandigen, uitgesplitst naar zes typen economische sectoren. Omdat voor de Oost-Europese landen data tot en met 1990 ontbreken, en we deze landen wel willen opnemen in het onderzoek, hebben we een tijdreeks van 22 jaar (1991-2012) tot onze beschikking voor het in kaart brengen van divergentie.

Om regio's te typeren naar mate van stedelijkheid gebruiken we de *Urban-Rural typology* van Eurostat. Deze typologie is opgezet op NUTS2- en -3-niveau. In deze typologie krijgen NUTS-regio's het label *predominantly urban* (PU), *intermediate* (IN) of *predominantly rural* (PR) op basis van criteria ten aanzien van de bevolkingsdichtheid en het absolute bevolkingsaantal. Voor meer informatie, zie Eurostat (2015b). PU-regio's worden beschouwd als stedelijke regio's en IN- en PR-regio's als respectievelijk intermediaire en rurale regio's.

De genoemde NUTS3-classificatie heeft in zich dat, hoewel gebaseerd op arbeidsmarkt-karakteristieken, gebieden geografisch verschillend in omvang zijn. Dit geldt vooral bij een vergelijking tussen landen, hoewel er soms ook binnen landen grote omvang-verschillen zijn (zie ook David et al. 2013). Juist voor het vergelijken van divergentie tussen landen is het belangrijk dat de regio's enigszins gelijk in omvang zijn. De groei van regio's wordt bepaald door factoren die spelen op de schaal van stad en ommeland. In de literatuur worden dit *Functional Urban Area's* (FUA's) genoemd. De regiogrenzen dienen daarom zo veel mogelijk rekening te houden met deze schaal. Om die reden is een aantal aanpassingen gedaan aan de standaard NUTS3-regio-indeling door kleine regio's te aggregeren tot grotere gebieden die vergelijkbaar zijn met de omvang van andere gebieden in hetzelfde land. Zo bestaan in Duitsland NUTS3-regio's die enkel een (binnen)stad omvatten, terwijl er ook veel grotere NUTS3-regio's zijn, vooral in meer rurale gebieden. In mindere mate geldt dit ook voor het Verenigd Koninkrijk. Voor Duitsland vormen daarom de NUTS2-regio's het ruimtelijk schaalniveau van onderzoek. Voor het Verenigd Koninkrijk is handmatig bepaald welke NUTS2- en -3-regio's kunnen worden samengevoegd en ook in andere landen zijn enkele aanpassingen gedaan. Hierdoor werken we met een set van (samengevoegde) NUTS2- en NUTS3-regio's, net als Geppert en Stephan (2008) en in lijn met IGEAT et al. (2007) die stellen dat FUA's kunnen worden benaderd door NUTS2- of NUTS3-regio's. Door de aanpassingen is de set van gebruikte NUTS-regio's in zijn totaliteit dus een betere

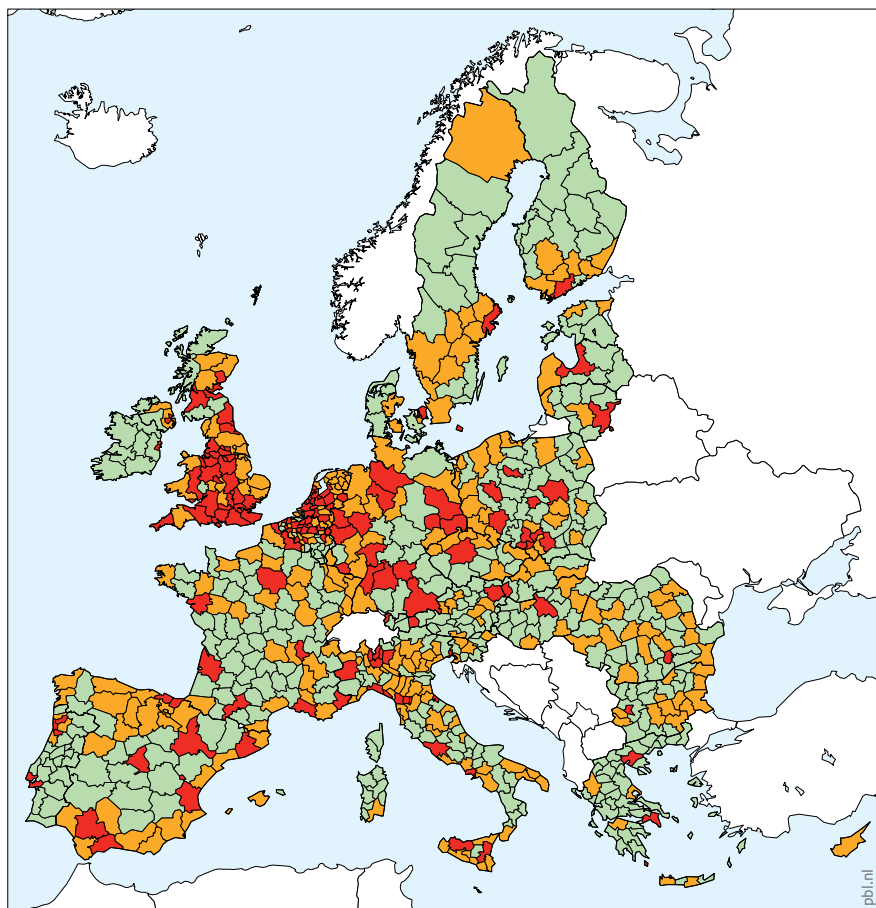
Tabel B2.1.1

Uitgevoerde aanpassingen aan de NUTS3-regio-indeling

1	Duitsland: in dit land zijn NUTS2-regio's gebruikt. Hamburg, Bremen, Bremerhaven en Berlijn zijn op dit niveau nog steeds relatief klein. De NUTS2-regio's Bremen Stad (de501) en Bremerhaven (de502) zijn twee losse regio's. Deze twee regio's en de regio Hamburg (de600) zijn samengevoegd met NUTS2-Lüneburg, (de93). Door de toevoeging van stedelijke regio's aan Lüneburg is het label 'IN' vervangen voor 'PU'. NUTS2-Berlijn (de300) is bij Brandenburg Südwest (de42) gevoegd. Bij Brandenburg Nordost is ook mogelijk maar Südwest is iets stedelijker. Berlijn en Brandenburg Südwest samen krijgen dan het label 'PU'.
2	Verenigd Koninkrijk (VK): voor het VK is een combinatie van NUTS2- en NUTS3-regio's gebruikt: een NUTS2-regio wordt gebruikt indien zich een of meerdere (zeer) kleine NUTS3-regio's in die NUTS2-regio bevinden. Kleine Schotse stedelijke regio's zijn samengevoegd. A) ukm31, 33, 34, 35, 36, 37, 38. B) ukm22, 23, 25, 26, 28. Op deze manier zijn een stedelijke regio rondom Glasgow en een rondom Edinburgh gecreëerd. Belfast is samengevoegd met Outer Belfast (ukn01 + ukn02).
3	Voor Londen is de NUTS1-regio 'uki' gebruikt
4	Frankrijk: NUTS2-regio fr10 (Île de France) is gebruikt in plaats van de kleine NUTS3-regio's die gezamenlijk de agglomeratie Parijs vormen. Voor de rest van Frankrijk zijn alleen NUTS3-regio's gebruikt. De Franse overzeese regio's (frg1-frg4) zijn niet meegenomen.
5	Roemenië: NUTS2-regio ro32 (Bucharest Ilfov) gebruikt, voor de rest NUTS3.
6	Spanje: de Spaanse enclaves Ceuta en Mellilla (es630 en es640) + Canarische eilanden (es703-709) zijn niet meegenomen.
7	Portugal: Azoren (pt200) en Madeira (pt300) niet meegenomen.
8	Hongarije: de NUTS2 regio hu10 (NUTS3's Boedapest en Pest) gebruikt (NUTS3-Boedapest is erg klein). Voor de rest NUTS3.
9	Denemarken: de NUTS2-regio dko1 (deze bevat vier NUTS3-regio's waaronder Kopenhagen) gebruikt. Voor de rest NUTS3.
10	Tsjechië: Praag (cz010) is zowel NUTS3 als NUTS2. Is samengevoegd met cz020, die ook zowel NUTS2 als NUTS3 is. Ze waren beiden 'PU', dus gezamenlijk ook.
11	Letland: Riga (lv006) samengevoegd met Pieriga (lv007).
12	Oostenrijk: Wenen (at130) samen met Wiener Umland/Südteil en Wiener Umland/Nordteil (at126 en at127).
13	Polen: NUTS3-regio's pl415 samen met pl418, pl514 samen met pl518, pl127 samen met pl129 en pl12A (heeft het label 'stedelijk' gekregen en was 'intermediair' voor 2 van de 3), pl213 samen met pl214 en pl228 samen met pl229 en pl22A. Poolse stadsregio's zijn op deze manier omgevormd tot stad+ommeland-regio's.
14	België: Brussel is samengevoegd met Halle-Villevoorde (be100 + be241).

weerspiegeling van bestaande steden met hun functionele ommeland in de Europese Unie dan de originele set van NUTS3-regio's. Tabel B2.1.1 vermeldt welke handmatige aanpassingen zijn gedaan aan de EU-NUTS3-regio-indeling. Ook laat deze bijlage twee kaarten zien. Een met de standaard NUTS3-indeling uit 2006 en een met de regio-indeling voor dit onderzoek. Tabel B2.1.2 geeft voor de Nederlandse NUTS3-regio's de naam en het type regio weer.

Figuur B2.1.1
Europese regio's naar mate van stedelijkheid, 2010

- Stedelijk (Predominantly Urban)
- Intermediair (Intermediate)
- Ruraal (Predominant Rural)
- Geen gegevens

Bron: Eurostat; bewerking PBL

Tabel B2.1.2

De Nederlandse NUTS-regio's: code, naam en typering qua stedelijkheid

NUTS3-regiocode	NUTS3-regionaam	Type regio
nl111	Oost-Groningen	IN
nl112	Delfzijl en omgeving	IN
nl113	Overig Groningen	IN
nl121	Noord-Friesland	IN
nl122	Zuidwest-Friesland	IN
nl123	Zuidoost-Friesland	IN
nl131	Noord-Drenthe	IN
nl132	Zuidoost-Drenthe	IN
nl133	Zuidwest-Drenthe	IN
nl211	Noord-Overijssel	IN
nl212	Zuidwest-Overijssel	IN
nl213	Twente	PU
nl221	Veluwe	PU
nl224	Zuidwest-Gelderland	IN
nl225	Achterhoek	IN
nl226	Arnhem/Nijmegen	PU
nl230	Flevoland	PU
nl310	Utrecht	PU
nl321	Kop van Noord-Holland	IN
nl322	Alkmaar en omgeving	PU
nl323	IJmond	PU
nl324	Agglomeratie Haarlem	PU
nl325	Zaanstreek	PU
nl326	Groot-Amsterdam	PU
nl327	Het Gooi en Vechtstreek	PU
nl331	Agglomeratie Leiden en Bollenstreek	PU
nl332	Agglomeratie 's-Gravenhage	PU
nl333	Delft en Westland	PU
nl334	Oost-Zuid-Holland	PU
nl335	Groot-Rijnmond	PU
nl336	Zuidoost-Zuid-Holland	PU
nl341	Zeeuws-Vlaanderen	PR
nl342	Overig Zeeland	IN
nl411	West-Noord-Brabant	PU
nl412	Midden-Noord-Brabant	PU

Tabel B2.1.2
(vervolg)

NUTS3-regiocode	NUTS3-regionaam	Type regio
nl413	Noordoost-Noord-Brabant	IN
nl414	Zuidoost-Noord-Brabant	PU
nl421	Noord-Limburg	IN
nl422	Midden-Limburg	IN
nl423	Zuid-Limburg	PU
NUTS2-regiocode*	NUTS2-regionaam	Type regio
nl11	Groningen	IN
nl12	Friesland (NL)	IN
nl13	Drenthe	IN
nl21	Overijssel	PU
nl22	Gelderland	PU
nl23	Flevoland	PU
nl31	Utrecht	PU
nl32	Noord-Holland	PU
nl33	Zuid-Holland	PU
nl34	Zeeland	IN
nl41	Noord-Brabant	PU
nl42	Limburg (NL)	PU

PU = predominantly urban, IN = intermediate, PR = predominantly rural

2.2 Shift-share-analyse

Met een *shift-share*-analyse kan het presteren van regio's over de tijd (gemeten met bijvoorbeeld werkgelegenheidsgroei) worden geanalyseerd (Nazara & Hewings 2004). Meer specifiek wordt de groei van (het aantal banen in) een regio onderverdeeld in verschillende factoren die alle voor een deel verantwoordelijk zijn voor de totale groei. In de standaard *shift-share*-analyse wordt onderscheid gemaakt naar een nationale factor (National Share, NS), een sectorstructuurfactor (ook wel de Industry Mix-factor, IM) en een regionale factor (Regional Share, RS). Van deze laatste factor kan worden aangenomen dat deze een relatief locatievoordeel ($RS > 0$) of locatienadeel ($RS < 0$) vertegenwoordigt (Stevens & Moore 1980). In dit onderzoek is de standaard *shift-share*-analyse uitgebreid met een additionele factor: de Europese factor (EUS). Deze factor toont aan welk deel van de totale groei van de sectorale werkgelegenheid wordt veroorzaakt door de groei van de economie van de EU27. In tegenstelling tot een standaard *shift-share*-analyse zijn er twee referentiegebieden: het land waar een regio deel van uitmaakt en de EU27. Als de nationale procentuele verandering van de werkgelegenheid (over alle sectoren heen) groter is dan de procentuele verandering van

de werkgelegenheid in de EU27, dan bezit het land karakteristieken (nationaal beleid bijvoorbeeld) waardoor het land een hoger groeipercentage heeft dan de Europese Unie. In formulevorm:

$$e_i^{t+n} - e_i^t = EUS_i + NS_i + IM_i + RS_i \quad (1)$$

Hierin staat i voor de betreffende sector, t voor het jaar, en n de periode waarop de analyse betrekking heeft. Het aantal banen in sector i op tijdstippen t en $t+n$ zijn weergegeven door e_i^t en e_i^{t+n} . De vier factoren zijn als volgt te berekenen:

$$EUS_i = e_i^t (G_{EU}) \quad (2a)$$

$$NS_i = e_i^t (G_N - G_{EU}) \quad (2b)$$

$$IM_i = e_i^t (G_i - G_N) \quad (2c)$$

$$RS_i = e_i^t (g_i - G_i) \quad (2d)$$

Hierin staat G_{EU} voor de procentuele verandering van de werkgelegenheid in de Europese Unie (alle sectoren), G_N voor de nationale procentuele verandering van de werkgelegenheid (ook over alle sectoren heen) en zijn G_i en g_i respectievelijk de nationale en regionale *sectorspecifieke* procentuele veranderingen van het aantal banen. Om de SS-analyse uit te voeren voor de totale economie van een regio is een sommatie over i van de vergelijking (1) vereist:

$$\sum_i (e_i^{t+n} - e_i^t) = \sum_i EUS_i + \sum_i NS_i + \sum_i IM_i + \sum_i RS_i \quad (3)$$

Deze multilevel¹ *shift-share*-analyse is toegepast op alle jaar-op-jaarverschillen ($n=1$) in de periode 1991-2012 – een zogenaamde dynamische *shift-share*-analyse (Barff & Knight 1988). Het voordeel van deze dynamische analyse, in plaats van één statische analyse op de hele periode 1991-2012, is dat ze inzicht verschaft in de verandering over de tijd van de verschillende *shift-share*-factoren. Zo kan worden onderzocht of een bepaalde factor in de loop van de tijd een grotere bijdrage is gaan leveren aan bijvoorbeeld de totale werkgelegenheidsgroei in een regio. Ten tweede kan worden bekeken of stedelijke regio's gemiddeld over de ruimte (in een land of de Europese Unie) een meer gunstige sectorstructuur en betere regionale omstandigheden bezitten dan niet-stedelijke regio's. Gezien de regionaal economische literatuur zou men dit wel verwachten. Ook biedt de dynamische *shift-share*-analyse inzicht in (de ontwikkeling van) het onderlinge belang van de verschillende factoren. Dit kan antwoord geven op de vraag of de regionale sectorstructuur en regionale factoren in de loop der jaren (tussen 1991 en 2012) wellicht belangrijker zijn geworden voor regionale werkgelegenheidsgroei.

Opgemerkt moet worden dat *shift-share*-analyse onderhevig is aan enkele (vrij sterke) aannames (Dinc 2002; Dinc & Haynes 2005). Ten eerste wordt verondersteld dat de regionale technologie gelijk is aan die van het referentiegebied (het land en de EU27). Een tweede aanname is dat regionale arbeid gemiddeld even productief is als op nationaal niveau.² Ook wordt verondersteld dat regionale vraagpatronen gelijk zijn aan de nationale en bovendien negeert het model internationale en interregionale handel.³

2.3 Variabelen in de regressieanalyses

De afhankelijke variabele

¹ De relatieve regionale groei van banen tussen 1991 en 2012. Omdat we de *relatieve* groei willen analyseren is deze variabele in de regressieanalyse opgenomen als:

$\ln(\text{banen}_{2012}/\text{banen}_{1991})$.

Hier staat 'ln' voor het natuurlijk logaritme. De bron is Cambridge Econometrics.

De onafhankelijke variabelen

- ¹ De nationale factor uit de *shift-share*-analyse. Hoe deze variabele is berekend staat uitgelegd in bijlage 2.2, vergelijking 2b. Het betreft dat deel van de totale regionale groei van banen tussen 1991 en 2012 welke wordt veroorzaakt door factoren die specifiek zijn voor een land, zoals nationaal beleid. Deze variabele meet tevens relatieve groei en heeft daarom ook een logaritmische transformatie ondergaan. Bron: Cambridge Econometrics.
- ² De industriemixfactor uit de *shift-share*-analyse. Voor de berekening van deze variabele verwijzen we naar vergelijking 2c in bijlage 2.2. Het betreft dat deel van de totale regionale groei van banen tussen 1991 en 2012 welke wordt veroorzaakt door de regionale sectorstructuur. Zijn in een regio de landelijk snel groeiende sectoren oververtegenwoordigd en de landelijk langzaam groeiende sectoren ondervertegenwoordigd, dan draagt deze factor positief bij aan de totale groei. Ook hier is de variabele getransformeerd door het natuurlijk logaritme te nemen. Bron: Cambridge Econometrics.
- ³ Het aantal uren per baan in 1991. Dit is, in tegenstelling tot de vorige drie variabelen een zogenoemde 'standvariabele' die de mate van deeltijdwerk in de regio meet. In regio's waar men minder uren per baan werkt wordt de mate van deeltijdwerk geacht hoger te zijn. Deze variabele kon worden bepaald op het niveau van NUTS2-regio's. Alle NUTS3-regio's die tot dezelfde NUTS2-regio behoren hebben daarom dezelfde waarde voor deze variabele. Ook deze variabele is ln-getransformeerd in de regressievergelijking opgenomen. Bron: Cambridge Econometrics.
- ⁴ Het aandeel van de actieve bevolking in de totale bevolking in 1991. Deze variabele kan waarden tussen 0 en 1 aannemen. Omdat dit al een relatieve maat is, is geen

logaritmische transformatie toegepast. Deze variabele is gemeten op NUTS3-niveau. Bron: Cambridge Econometrics.

- 5 De Oost-Europa-dummy. Deze variabele neemt de waarde 1 aan indien de regio behoort tot een van de volgende landen: Bulgarije, Tsjechië, Estland, Roemenië, Slowakije, Slovenië, Polen, Litouwen of Hongarije. Behoort een regio niet tot een van deze landen dan krijgt deze de waarde 0.
- 6 De stedelijke-regiodummy. Indien een regio het label 'PU' uit de Eurostat Urban-Rural typology heeft, dan heeft deze variabele de waarde 1 en anders 0. Deze variabele is een proxy voor het effect van stedelijkheid oftewel agglomeratie-effecten.
- 7 De intermediaire-regiodummy. Indien een regio het label 'IN' uit de Eurostat Urban-Rural typology heeft, dan heeft deze variabele de waarde 1 en anders 0.
- 8 De interactie van de Oost-Europa-dummy en de stedelijke-regiodummy. Indien een regio het label 'PU' uit de Eurostat Urban-Rural typologie heeft en ook behoort tot een van de landen van de Oost-Europa-dummy, dan heeft deze variabele de waarde 1 en anders 0.
- 9 De stedelijke structuur in 1991. De variabele *stedelijke structuur* is een samengestelde variabele op basis van bevolkingsomvang en bevolkingsdichtheid van de NUTS3-regio's. Hiervoor zijn bevolkingsdata van Cambridge Econometrics in de volgende simpele regressie gebruikt:
$$\ln(\text{rank}) = \alpha + \beta \ln(\text{size})$$

Deze vergelijking is tweemaal geschat voor elk EU-land (24 landen) voor 1991, eenmaal met data over bevolkingsomvang en eenmaal met data over bevolkingsdichtheid in dat jaar. De schattingen zijn gebaseerd op een beperkt aantal datapunten: de 5 grootste regio's (in termen van bevolking(s)dichtheid) van ieder land. De absolute waarde van de coëfficiënt is een indicatie voor de mate van poly- of monocentriciteit van een land. Hoe groter β (in absolute waarde), hoe polycentrischer. De beide geschatte coëfficiënten voor een land worden vervolgens bij elkaar opgeteld en gedeeld door twee. Dit is de samengestelde variabele 'stedelijke structuur'. Deze samengestelde variabele heeft, wanneer geschat voor het jaar 2010, een correlatie van 0,75 met dezelfde variabele geschat op bevolkingsomvangsdata van urban zones (uit de Urban Audit van Eurostat) uit 2010. De OECD gebruikt ook bevolkingsdata van urban zones om met hulp van bovenstaande simpele regressies de poly/monocentriciteit van landen te bepalen. Het voordeel van onze samengestelde maat is dat deze (1) op data van Cambridge Econometrics is gebaseerd (net als de beschrijvende statistieken, *shift-share*-analyse en enkele andere variabelen) en (2) beschikbaar is voor alle jaren en landen (de Urban Audit-data alleen vanaf 2009/2010) en dus ook voor het aanvangsjaar van de analyseperiode, 1991. Omdat deze variabele op het landsniveau is geschat, hebben alle

NUTS3-regio's die tot hetzelfde land behoren dezelfde waarde. De variabele stedelijke structuur varieert daardoor alleen tussen landen. Omdat deze variabele tot stand is gekomen door een serie van regressies met een ln-ln-specificatie, is op de variabele zelf niet nog eens een logaritmische transformatie toegepast.

10 Lokale autonomie is berekend als de belastinginkomsten van lokale overheden gedeeld door de belastinginkomsten van alle overheden in een land. Deze data zijn afkomstig van Eurostat, voor de periode 1995-2012. Data ontbreken er voor Estland voor de jaren 1995-1999, Griekenland voor de jaren 1995-2005 en Litouwen voor de jaren 1995-2003. Omdat het een landelijke statistiek betreft hebben ook voor deze variabele alle NUTS3-regio's die tot hetzelfde land behoren dezelfde waarde. Omdat deze variabele al een relatieve maat is, is geen logaritmische transformatie toegepast.

11 De baandichtheid in 1991. De baandichtheid is berekend als het aantal banen per regio in 1991 gedeeld door de regio-oppervlakte. Bron: Cambridge Econometrics en Neujobs (2012).

12 Het regionale loonniveau in 1991. Deze variabele is berekend als het totaal aan lonen per regio in 1991 gedeeld door het totaal aantal banen per regio. Je krijgt dan het gemiddelde loon per baan. Deze variabele kon worden bepaald op het niveau van NUTS2-regio's. Alle NUTS3-regio's die tot dezelfde NUTS2-regio behoren hebben daarom dezelfde waarde voor deze variabele. Ook deze variabele is met een logaritmische transformatie in de regressievergelijking opgenomen. Bron: Cambridge Econometrics.

Bij hoofdstuk 3

3.1 Selectie van *trickle-down*-gevoelige banen

De *trickle-down*-gevoelige banen zijn geselecteerd op basis van de sector waartoe deze banen behoren én het type beroep. We hebben daartoe alle sectoren geselecteerd die tot de consumentendiensten behoren (in de standaardbedrijfsindeling zijn dat detailhandel en reparatie, verhuur van en handel in onroerend goed, horeca en overige dienstverlening). Vervolgens hebben we deze selectie verder verfijnd door alleen de bedrijfstakken te selecteren waarvan we vrij zeker zijn dat de meeste activiteiten afhankelijk zijn van de lokale vraag (zie tabel B3.1.1)

Tabel B3.1.1

Geselecteerde consumentendiensten (5-dig sbi-codes 2008)

Code	Naam sector
50104	Handel in en reparatie van personenauto's (geen import)
50201	Auto-onderdelenservicebedrijven
50202	Bandenservicebedrijven
50203	Reparatie van specifieke auto-onderdelen
50204	Carrosserieherstel
50205	Overig onderhoud en slepen van auto's
50303	Detailhandel in auto-onderdelen en -accessoires
50402	Detailhandel in en reparatie van motorfietsen en onderdelen en accessoires
50500	Benzineservicestations
52110	Supermarkten, warenhuizen en dergelijke winkels, voedings- en genotmiddelen
52121	Warenhuizen
52122	Winkels met een algemeen assortiment (geen warenhuizen)
52210	Winkels in aardappelen, groenten en fruit
52221	Winkels in vlees en vleeswaren
52222	Winkels in wild en gevogelte
52230	Winkels in vis
52241	Winkels in brood en banket
52242	Winkels in chocolade en suikerwerk
52250	Winkels in dranken
52260	Winkels in tabaksproducten
52271	Winkels in kaas
52272	Winkels in natuurvoeding en reformartikelen
52273	Winkels in buitenlandse voedingsmiddelen
52274	Winkels gespecialiseerd in voedings- en genotmiddelen niet eerder genoemd
52310	Apotheken
52321	Winkels in drogisterijartikelen
52322	Winkels in medische en orthopedische artikelen

Tabel B3.1.1
(vervolg)

Code	Naam sector
52330	Winkels in parfums en cosmetica
52410	Winkels in kledingstoffen, huishoudtextiel, breiwol, handwerken en fournituren
52411	Winkels in kledingstoffen
55110	Hotel-restaurants
55120	Hotels (geen restaurants), pensions en conferentieoorden
55210	Jeugdherbergen, kamphuizen en dergelijke
55220	Kampeertreinen
55230	Vakantiehuisjes, -bungalowparken en overige voorzieningen voor recreatief verblijf
55301	Restaurants
55302	Cafeteria's, snackbars, eetkramen en dergelijke
55303	IJssalons
55400	Cafés en dergelijke
55510	Kantines
55520	Catering
70110	Projectontwikkeling
70120	Handel in onroerend goed
70200	Onroerend goed
70310	Bemiddeling bij handel, huur van verhuur van onroerend goed
70320	Beheer van onroerend goed
80410	Auto- en motorrij scholen
93011	Wasserijen en linnenverhuur
93012	Chemische wasserijen en ververijen
93013	Wassalons en -verzendinrichtingen
93021	Kappers
93022	Schoonheidsverzorging, pedicures en manicures
93031	Uitvaartverzorging
93032	Crematoria, mortuaria en begraafplaatsen
93040	Fitnesscentra, sauna's, zonnebanken, massagesalons, bronnenbaden en dergelijke
93050	Overige dienstverlening niet eerder genoemd

Vervolgens hebben we in de Enquête Beroepsbevolking 2000 tot en met 2010 bekeken welke beroepen mensen hebben die werkzaam zijn in de geselecteerde bedrijfstakken. We hebben dit beperkt tot alleen die beroepen waarin tussen 2000 en 2010 minimaal 50 respondenten werkzaam waren, zodat de resultaten niet worden beïnvloed door foutief ingevulde informatie. Vervolgens hebben we voor al die beroepen het gemiddelde opleidingsniveau bepaald en op basis daarvan alle beroepen geselecteerd waarvan het gemiddelde opleidingsniveau van de werknemers lager is dan het gemiddelde van de hele consumentendiensten. Deze beschouwen we in deze studie als beroepen die weinig tot geen opleiding vereisen ('laaggeschoold'). Tabel B3.1.2 laat zien welke beroepen dat zijn.

Tabel B3.1.2

Geselecteerde beroepen binnen de consumentendiensten (4-digit isco 88 codes)

Code	Naam sector (Engelstalig)
1200	Corporate managers, nothing otherwise specified
1210	Directors and chief executives
1220	Production and operation managers nothing otherwise specified
1222	Production and operations department manager in manufacturing
1223	Production and operations department managers in construction
1224	Production and operations department manager in wholesale and retail trade
1225	Production and operations department manager in restaurants and hotels
1231	Finance and administration department managers
1233	Sales and marketing department managers
1235	Supply and distribution department managers
1239	Other department managers not elsewhere classified
1310	Managers of small enterprises, not sufficiently well described
1311	General managers in agriculture, hunting, forestry/ and fishing
1312	General managers in manufacturing
1313	General managers in construction
1314	General managers in wholesale and retail trade
1315	General managers of restaurants and hotels
1317	General managers of business services
1318	General managers in personal care, cleaning and related services
2131	Computer systems designers and analysts
2141	Architects, town and traffic planners
2142	Civil engineers
2149	Architects, engineers and related professionals not elsewhere classified
2224	Pharmacists
2320	Secondary education teaching professionals
2411	Accountants
2412	Personnel and careers professionals
2419	Business services agents and trade brokers not elsewhere classified
2419	Business professionals not elsewhere classified
2441	Economists
2452	Sculptors, painters and related artists
3110	Physical and engineering science technicians, not sufficiently well described
3112	Civil engineering technicians
3115	Mechanical engineering technicians
3118	Draughtpersons
3121	Computer assistants
3131	Photographers and image and sound recording equipment operator
3224	Optometrists and opticians
3226	Physiotherapists and related associate professionals

Tabel B3.1.2
(vervolg)

Code	Naam sector (Engelstalig)
3229	Modern health associate professionals (except nursing) not elsewhere classified
3231	Nursing associate professionals
3288	Pharmaceutical assistants
3340	Other teaching associate professionals
3412	Insurance representatives
3413	Estate agents
3415	Technical and commercial sales representatives
3416	Buyers
3417	Appraisers, valuers and auctioneers
3431	Administrative secretaries and relate associate professionals
3433	Bookkeepers
3434	Statistical, mathematical and related associate professionals
3460	Social work associate professionals
3471	Decorators and commercial designers
3475	Athletes, sportspersons and relate associate professionals
4100	Office clerks, not sufficiently well described
4115	Secretaries
4121	Accounting and bookkeeping clerks
4131	Stock clerks
4132	Production clerks
4142	Mail carriers and sorting clerks
4190	Other office clerks
4211	Cashiers and ticket clerks
4212	Tellers and other counter clerks
4222	Receptionists and information clerks
4223	Telephone switchboard operators
5121	Housekeepers and related workers
5122	Cooks
5123	Waiters, waitresses and bartenders
5131	Child-care workers
5132	Institution-based personal care workers
5133	Home-based personal care workers
5141	Hairdressers, barbers, beauticians and related workers
5143	Undertakers and embalmers
5169	Protective services workers not elsewhere classified
5220	Shop salespersons and demonstrators

Tabel B3.1.2
(vervolg)

Code	Naam sector (Engelstalig)
6129	Market-oriented animal producers and related workers not elsewhere classified
6132	Tree and shrub crop growers
7124	Carpenters and joiners
7129	Building frame and related trades workers not elsewhere classified
7132	Floor layers and tile setters
7136	Plumbers and pipe fitters
7137	Building and related electricians
7174	Painters and related workers
7213	Sheet metal workers
7231	Motor vehicle mechanics and fitters
7233	Agricultural- or industrial-machinery mechanics and fitters
7241	Electrical mechanics and fitters
7242	Electronics fitters
7311	Precision-instrument makers and repairers
7411	Butchers, fishmongers and related food preparers
7412	Bakers, pastry-cooks and confectionery makers
7422	Cabinet makers and related workers
7433	Tailors, dressmakers and hatters
7437	Upholsterers and related workers
7442	Shoe-makers and related workers
8240	Wood-products machine operators
8264	Bleaching-, dyeing- and cleaning-machine operators
8322	Car, taxi and van drivers
8324	Heavy-truck and lorry drivers
8334	Lifting-truck operators
9000	Elementary occupations, nothing otherwise specified
9111	Street food vendors
9131	Domestic helpers and cleaners
9132	Helpers and cleaners in offices, hotels and other establishments
9133	Hand-launderers and pressers
9142	Vehicle, window and related cleaners
9151	Messengers, package and luggage porters and deliverers
9152	Doorkeepers, watchpersons and related workers
9194	Building caretakers
9330	Transport labourers and freight handlers

3.2 Mincer-regressie: methode en variabelen

De Mincer-loonregressie is een veelgebruikte methode voor het analyseren van loonverschillen in de economische literatuur (Mincer 1974). De vergelijking van het regressiemodel dat is gebruikt in deze studie ziet er als volgt uit (waarbij D staat voor dummyvariabele):

$$\log(w) = \alpha + \sum \beta_{\text{opleiding}} D_{\text{opleiding}} + \beta_{\text{leeftijd}} + \beta_{\text{leeftijd}^2} + \beta_{\text{Dgeslacht}} + \beta_{\text{Dallochtoon}} + \beta_{\text{Deeltijd}} + \sum \beta_{\text{Dstadsgewest}} + \sum \beta_{\text{Dsector}} + \sum \beta_{\text{Dberoep}} + \sum \beta_{\text{Djaar}}$$

De variabele w is het bruto-uurloon dat een werknemer in loondienst verdiende in een baan die hij of zij in de periode 2000 tot en met 2010 heeft gehad. De observaties in het model zijn alle banen van werknemers in loondienst die in de jaren 2000 tot en met 2010 hebben deelgenomen aan de Enquête Beroepsbevolking. We beschikken over de werklocatie op gemeenteniveau en hebben op basis daarvan bepaald of iemand in een van de stadsgewesten werkt en zo ja welk. De referentiecategorie voor de dummyvariabelen van de stadsgewesten zijn alle werknemers met een baan in een van de gemeenten die niet tot de stadsgewesten horen. We schatten dus in hoeverre het bruto-uurloon dat iemand heeft ontvangen voor een bepaalde baan hoger is als hij of zij in een bepaald stadsgewest werkte in vergelijking met iemand met vergelijkbare persoons- en baankenmerken (opleidingsniveau, leeftijd, geslacht, allochtoon/autochtoon, deeltijdwerk en sector) met een baan buiten de stadsgewesten.

In model 3 vervangen we de dummyvariabelen voor de stadsgewesten door twee regionale kenmerken op stadsgewestniveau: het totale aantal banen en het aandeel hoogbetaalde banen in de regio. We beperken ons hier tot de twee regionale kenmerken die centraal staan in deze studie. Uiteraard kunnen ook nog andere regionale kenmerken van invloed zijn op het bruto-uurloon, maar we laten het aan toekomstig onderzoek om dit nader te onderzoeken. Bovendien is het de vraag in hoeverre de regionale verschillen in uurloonen voortkomen uit samenstellingseffecten: mogelijk concentreren bepaalde type werknemers zich vaker in bepaalde regio's waardoor er regionale verschillen in uurloon ontstaan. Het is niet eenvoudig voor dit soort effecten te controleren. Dit vergt meer geavanceerde methoden (bijvoorbeeld IV-estimation) of een andere aanpak (zoals het volgen van personen in de tijd). Gezien de looptijd van deze studie was het niet haalbaar dit soort analyses uit te voeren. Maar voor een goed begrip van regionale loonverschillen is het belangrijk hier in toekomstig onderzoek nader naar te kijken. De huidige resultaten moeten daarom worden beschouwd als een

Tabel B3.2.1

Variabelen in de Mincer-regressie, alle banen (N = 649.579)

Variabele	Gemiddelde	Standaarddeviatie	Min	Max
Loon (ln)	2,832	0,448	-2,862	8,002
Vrouw	0,431	0,495	0	1
Allochtoon	0,072	0,259	0	1
Leeftijd	43,077	9,870	25	64
Uren per week	0,380	0,485	0	1
Laagopgeleid	0,222	0,416	0	1
Middenopgeleid	0,445	0,497	0	1
Hoogopgeleid	0,333	0,471	0	1
Groningen	0,025	0,157	0	1
Leeuwarden	0,014	0,116	0	1
Zwolle	0,016	0,127	0	1
Enschede	0,021	0,144	0	1
Apeldoorn	0,015	0,123	0	1
Arnhem	0,022	0,148	0	1
Nijmegen	0,018	0,134	0	1
Amersfoort	0,018	0,133	0	1
Utrecht	0,051	0,219	0	1
Amsterdam	0,087	0,282	0	1
Haarlem	0,020	0,139	0	1
Leiden	0,019	0,135	0	1
Den Haag	0,059	0,236	0	1
Rotterdam	0,068	0,252	0	1
Dordrecht	0,017	0,129	0	1
Breda	0,022	0,146	0	1
Tilburg	0,019	0,135	0	1
Den Bosch	0,016	0,127	0	1
Eindhoven	0,035	0,185	0	1
Geleen/Sittard	0,012	0,111	0	1
Heerlen	0,016	0,127	0	1
Maastricht	0,013	0,115	0	1

Tabel B3.2.2

Variabelen in de Mincer-regressie, banen in consumentendiensten die weinig tot geen opleiding vereisen (N =35.298 en 30.172)

Variabele	Gemiddelde	Standaarddeviatie	Min	Max
Loon (ln)	2,437	0,307	-2,862	7,370
Vrouw	0,609	0,488	0	1
Allochtoon	0,087	0,282	0	1
Leeftijd	41,066	10,403	25	64
Uren per week	0,570	0,495	0	1
Aantal banen stadsgewest (ln)	13,225	1,338	10,84	14,57
Aandeel hoogbetaalde banen stadsgewest	0,239	0,045	0,19	0,34
Laagopgeleid	0,451	0,498	0	1
Middenopgeleid	0,505	0,500	0	1
Hoogopgeleid	0,044	0,206	0	1
Groningen	0,021	0,144	0	1
Leeuwarden	0,010	0,098	0	1
Zwolle	0,015	0,122	0	1
Enschede	0,019	0,138	0	1
Apeldoorn	0,016	0,125	0	1
Arnhem	0,022	0,145	0	1
Nijmegen	0,016	0,127	0	1
Amersfoort	0,015	0,123	0	1
Utrecht	0,033	0,178	0	1
Amsterdam	0,078	0,268	0	1
Haarlem	0,023	0,151	0	1
Leiden	0,017	0,130	0	1
Den Haag	0,047	0,211	0	1
Rotterdam	0,058	0,233	0	1
Dordrecht	0,015	0,122	0	1
Breda	0,022	0,145	0	1
Tilburg	0,019	0,136	0	1
Den Bosch	0,014	0,116	0	1
Eindhoven	0,031	0,174	0	1
Geleen/Sittard	0,014	0,116	0	1
Heerlen	0,021	0,143	0	1
Maastricht	0,017	0,129	0	1

eerste indicatie dat regionale verschillen in het aandeel hoogbetaalde banen samenhangen met verschillen in uurloon.

Alle gegevens zijn afkomstig van het CBS. De persoons- en baankenmerken komen uit de Enquête Beroepsbevolking. Het aantal banen en hoogbetaalde banen per stadsgewest is bepaald met behulp van gegevens uit de banenbestanden van het Sociaal Statistisch Bestand. Daarbij is de locatie van de baan ingeschat met behulp van het Gemeentestandplaatsbestand. Naast de onderstaande variabelen is ook nog in alle modellen gecontroleerd voor de beroepsgroep (2-digit isco 88) en sector (2-digit sbi-code 08) waarin iemand werkzaam is en het jaar waarin iemand heeft meegedaan aan de Enquête Beroepsbevolking.

In model 2 en 3 beperken we de analyse tot alleen de banen van werknemers die in de consumentendiensten werken in een beroepsgroep die een lagere opleiding dan gemiddeld in deze sector vereist (zie bijlage 3.1). Omdat we het aandeel hoogbetaalde banen in de stadsgewesten alleen voor de jaren 2001 tot en met 2010 kunnen meten en we het aandeel een jaar eerder schatten, is in model 3 het aantal cases beperkt tot de jaren 2002 tot en met 2010. We zijn bij het bepalen van de laaggeschoolde banen uitgegaan van het gemiddelde opleidingsniveau van een beroepsgroep in de consumentendiensten. Dit betekent dat een werknemer die zo'n baan heeft wel een hoge opleiding kan hebben (zoals ook blijkt in tabel B3.2.2).

Bij hoofdstuk 4

4.1 Ontwikkeling van lonen en inkomens van werkende inwoners vergeleken

De ontwikkeling van de loonongelijkheid onder de werkende inwoners in de stadsgewesten kan verschillen van die van de inkomensongelijkheid onder deze groep, omdat iemand meerdere banen of nog een andere bron van inkomsten kan hebben (bijvoorbeeld bij gedeeltelijke werkloosheid een aanvullende uitkering). Bovendien zijn voor de vergelijkbaarheid van de beloning van banen alle lonen omgerekend alsof iedereen voltijds werkt. Hierdoor is voor iemand die wel een baan heeft maar in deeltijd werkt, het inkomen lager dan het brutojaarloon.

Om inzicht te geven in de mate waarin de ontwikkelingen van de loon- en inkomensongelijkheid in de stadsgewesten kunnen verschillen, meten we in deze bijlage beide vormen van sociaal-economische ongelijkheid onder alle inwoners in loondienst in 2007 en 2012. We hebben voor dezelfde groep werkende inwoners (25-64 jaar, baan van minimaal 1 maand en minimaal 12 uur per week) zowel het loon als het persoonlijke bruto-inkomen bepaald. Vervolgens zijn de Gini-coëfficiënt en de 75:25-ratio berekend voor Nederland als geheel, alle stadsgewesten en de zeven stadsgewesten met de grootste gemeenten.

Uit figuur B4.1.1 blijkt dat de inkomensongelijkheid hoger is dan de loonongelijkheid. Dit verschil weerspiegelt waarschijnlijk vooral dat we bij inkomensongelijkheid rekening houden met deeltijdwerk, waardoor de verschillen in inkomen tussen werkende inwoners groter zijn dan de verschillen in beloning. Maar de ontwikkeling van de loon- en inkomensongelijkheid tussen 2007 en 2012 is wel vergelijkbaar: zowel op nationaal als op stadsgewestniveau is de Gini-coëfficiënt in beide jaren bijna gelijk, terwijl de 75:25-ratio wel licht is toegenomen. Ook op basis van inkomen is er dus een lichte toename van de sociaal-economische ongelijkheid onder werkende inwoners in de Nederlandse stadsgewesten. Deze uit zich in een toenemende polarisatie: de twee uitersten lopen uiteen, zowel qua beloning van werk als qua inkomen. Wel zijn de verhoudingen tussen de stadsgewesten iets anders. In 2012 is de loonongelijkheid het grootst in Amsterdam, gevolgd door Utrecht, Den Haag en Eindhoven. Alleen in Tilburg en Groningen is deze lager dan de 75:25-ratio voor heel Nederland. Wat betreft de inkomensongelijkheid is deze alleen in Eindhoven en Den Haag hoger dan de nationale inkomensongelijkheid (gemeten als 75:25-ratio) en daar is de inkomensongelijkheid dus groter dan in Amsterdam en Utrecht.

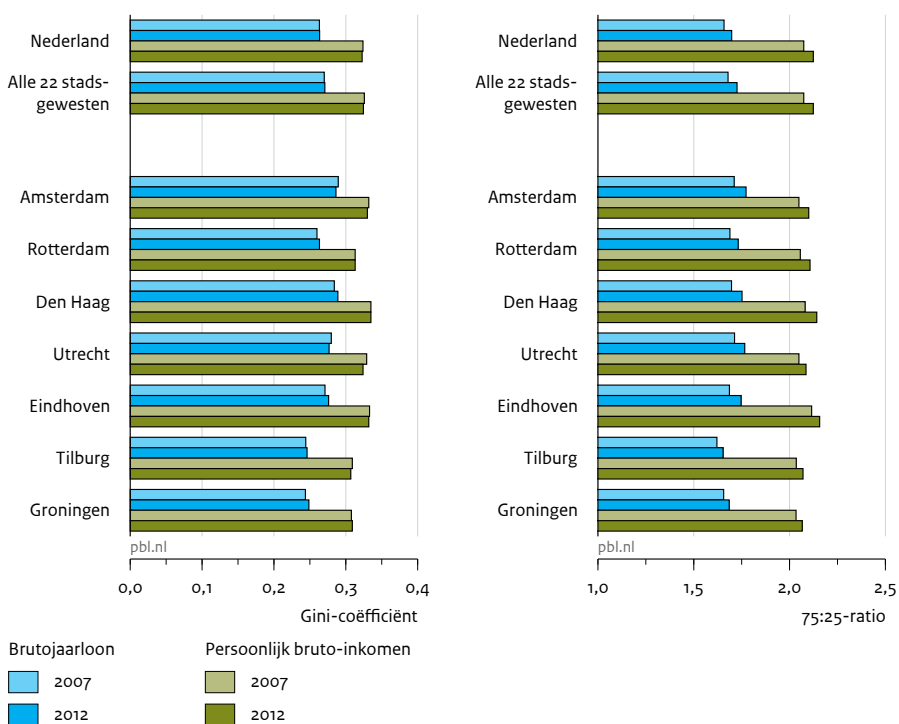
Daarnaast hebben we ook de mate van segregatie berekend voor de werkende inwoners met het hoogste en het laagste inkomen die in de stadsgewesten met de grootste

Figuur B4.1.1

Loon- en inkomensongelijkheid van inwoners in loondienst per stadsgewest

Gini-coëfficiënt

75:25-ratio

Bron: CBS (Sociaal-Statistisch bestand); bewerking PBL

gemeenten wonen. Net als voor lonen hanteren we daarbij het inkomen van het 75ste en het 25ste percentiel als onder- en bovengrens. Zoals figuur B4.1.2 laat zien, is de ruimtelijke verdeling van de groep werkende inwoners met de hoogst betaalde baan en het hoogste inkomen min of meer vergelijkbaar: de mate van segregatie is iets lager gemeten in inkomen, maar de verschillen tussen de stadsgewesten zijn hetzelfde. In de meeste stadsgewesten ontwikkelt de ruimtelijke uitsortering van de inwoners met de hoogste inkomens en die van de inwoners met de hoogst betaalde banen zich tussen 2007 en 2012 in dezelfde richting. Alleen in Den Haag, Groningen en Rotterdam neemt de inkomensongelijkheid wat af, terwijl de loonongelijkheid stijgt.

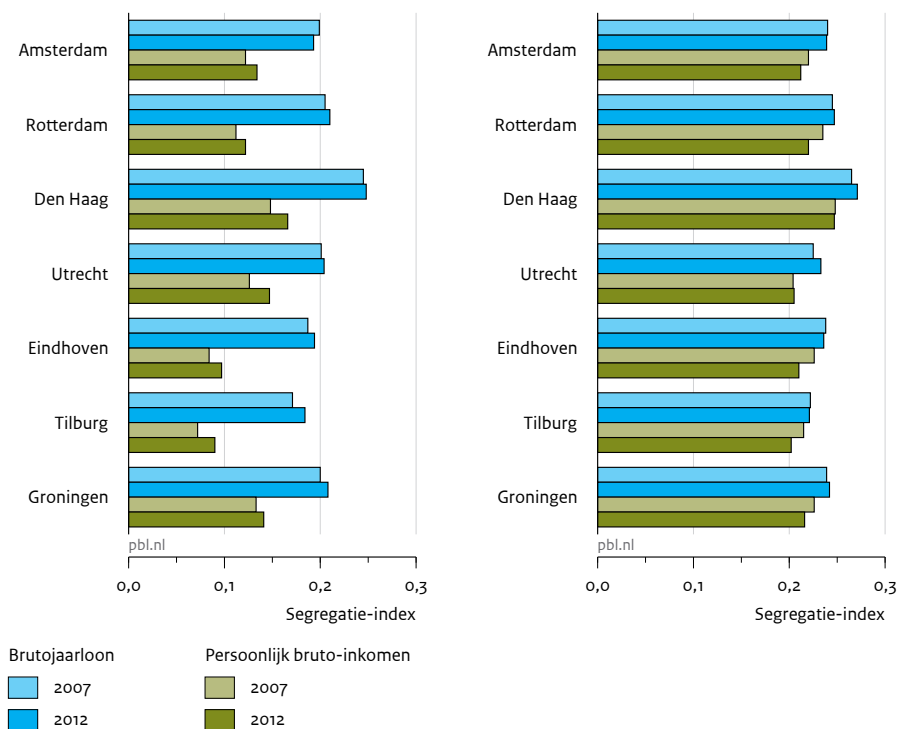
De mate van segregatie van de inwoners met het laagste inkomen en die met de laagst betaalde banen verschilt wel sterk: de ruimtelijke uitsortering is veel sterker voor de inwoners met de laagste betaalde banen dan voor de inwoners met de laagste

Figuur B4.1.2

Segregatie van inwoners in loondienst naar loon- en inkomensniveau per stadsgewest

Laagste loon of laagste inkomen

Hoogste loon of hoogste inkomen

Bron: CBS (Sociaal-Statistisch bestand); bewerking PBL

inkomens. Deze twee groepen overlappen ook minder dan de groepen met de hoogste inkomens en de hoogst betaalde banen: zo behoort in 2012 slechts 68 procent van alle inwoners met de laagst betaalde banen ook tot de 25 procent inwoners met het laagste inkomen, terwijl van alle inwoners met de hoogst betaalde banen 85 procent ook behoort tot de inwoners met de hoogste inkomens. Ook is de correlatie tussen het aandeel inwoners met de laagst betaalde banen per buurt en het aandeel inwoners met de laagste inkomens kleiner dan voor de aandelen inwoners met de hoogst betaalde banen en hoogste inkomens per buurt (respectievelijk 0,89 en 0,99). Mogelijk komt dit omdat inwoners met een laagbetaalde baan vaker meer dan één baan hebben, terwijl inwoners met een baan die qua beloning tot de middengroepen behoort vaker in deeltijd werken. Maar de verschillen tussen de stadsgewesten en de ontwikkeling van de segregatie van werkende inwoners met een laagbetaalde baan en een laag inkomen zijn wel vergelijkbaar. Tussen 2007 en 2012 is de ruimtelijke uitsortering van zowel de

inwoners met de laagste inkomens als van de inwoners met de laagst betaalde banen in zes van de zeven stadsgewesten toegenomen. Alleen in Amsterdam is sprake van een tegenstelling: hier is de ruimtelijke uitsortering van de inwoners met de laagste inkomens licht afgenomen, terwijl die van de inwoners met de laagst betaalde banen is toegenomen.

Op basis van gegevens over inkomens waren we dus tot min of meer vergelijkbare conclusies gekomen over de ontwikkelingen in ongelijkheid en segregatie. Hierbij moet wel worden bedacht dat de vergelijking is beperkt tot alle inwoners met een baan in loondienst en tot het persoonlijke bruto-inkomen en niet het huishoudensinkomen. Als ook de personen zonder baan en de inkomens van andere personen in het huishouden zouden worden meegenomen bij het bepalen van de inkomensongelijkheid, zijn de verschillen groter (zie voor Amsterdam bijvoorbeeld Boterman & Van Gent 2015; Musterd & Van Gent 2016).

4.2 Het meten van segregatie

De mate van segregatie hangt sterk af van op welk schaalniveau en op welke wijze segregatie wordt gemeten. In deze bijlage onderbouwen we de in deze studie gemaakte keuzes.

Segregatie-index

Segregatie kan op vele manieren worden gemeten (voor een overzicht van alle maten, zie Massey & Denton 1988). De meest gehanteerde maat is de *dissimilarity index*, in het Nederlands vaak segregatie-index genoemd:

$$\text{Segregatie-index} = \frac{1}{2} \sum |b_i / B - w_i / W|$$

Hierbij staat b voor het aantal personen dat tot de doelgroep behoort (in deze studie de inwoners met de laag- of de hoogbetaalde banen, of bijstandsontvangers) in een deel van een regio (bijvoorbeeld de buurt) i , B voor alle inwoners uit de doelgroep in de regio en w voor alle andere inwoners in deel i van de regio en W voor alle andere inwoners maar dan in de regio. Deze maat vergelijkt dus de ruimtelijke verdeling van een bepaalde groep inwoners over deelgebieden van een regio met de verdeling van een andere groep inwoners.

Door in deze studie de ruimtelijke verdeling van de doelgroep (in deze studie: inwoners met laag- of hoogbetaalde banen en bijstandsontvangers) te vergelijken met die van alle overige inwoners en niet van een specifieke groep inwoners, geeft de segregatie-index een beeld van hoe gescheiden of geconcentreerd de doelgroep van deze studie in de regio woont. Andere veelgebruikte maten van segregatie zijn de Gini-coëfficiënt, de interactie- of isolatie-index en de verhuisindex. De resultaten van de segregatie-index

en de Gini-coëfficiënt zijn sterk vergelijkbaar, zo blijkt uit studies die deze maten met elkaar vergelijken (zie Massey & Denton 1988; Ponds et al. 2015c). De interactie- of isolatie-index en de verhuisindex kunnen wel een ander beeld van de mate van segregatie geven. De voornaamste reden hiervoor is dat de segregatie-index geen rekening houdt met de omvang van de doelgroep in de regio, en de interactie- en verhuisindex wel. De maximale waarde van de interactie-index is het aandeel van de doelgroep in de totale bevolking van de regio. Maar hierdoor is de hoogte van deze index dus ook afhankelijk van het aandeel van de doelgroep in de regio en daarmee zijn de indices van verschillende regio's onderling onvergelijkbaar. Deze maten zijn daardoor meer geschikt voor studies die willen achterhalen of een groot deel van de bevolking in een regio gesegregeerd leeft of niet (Ponds et al. 2015c).

Het voornaamste nadeel van de segregatie-index is dat deze een hoge score kan hebben, ook als slechts een klein deel van de bevolking tot de doelgroep behoort. Het is de vraag of de concentratie van zo'n kleine groep in enkele buurten gepaard zal gaan met de vermeende negatieve effecten van segregatie. De doelgroepen die in deze studie centraal staan, zijn echter niet klein. Ten eerste meten we alleen segregatie in regio's met relatief veel inwoners (de stadsgewesten en de zeven gemeenten met het grootste aantal inwoners). Ten tweede zijn we geïnteresseerd in doelgroepen waartoe vooral in de steden een aanzienlijk deel van de bevolking behoort. We definiëren de minst en meest verdienenden als alle werknemers die een baan hebben die qua beloning behoort tot de 25 procent laagste of hoogste van Nederland. Hoewel deze groepen niet gelijkmatig over Nederland zijn verdeeld en het aandeel daarom niet in elk stadsgewest 25 procent is, zijn de percentages nergens heel laag. Het aandeel inwoners dat bijstand ontvangt in de stadsgewesten en de centrumgemeenten is wel een stuk kleiner, maar het minimale percentage van alle stadsgewesten en in alle jaren tussen 1999 en 2012 is nog altijd 1,7 procent van alle inwoners.

Schaalniveau

Als deelgebieden in de steden gebruiken we de CBS-buurtindeling van 2012. Deze indeling sluit aan bij het schaalniveau waarop inwoners de (vermeende negatieve) effecten van segregatie in hun directe woonomgeving ervaren. Die effecten spelen op laag ruimtelijk schaalniveau, maar overstijgen wel de straat of het huizenblok (Ponds et al. 2015a). Bovendien stelt elke gemeente deze indeling zelf vast op basis van gedetailleerde adresgegevens. Hierdoor sluit deze indeling goed aan bij wat de inwoners van hun gemeente als een buurt beschouwen.

De buurtindeling heeft ook nadelen. Ten eerste wordt deze indeling regelmatig aangepast. Om te voorkomen dat die wijzigingen de mate van segregatie beïnvloeden, gebruiken we voor alle jaren de indeling van 2012. Een ander nadeel is dat de oppervlakte van de buurten verschilt per gemeente. Zo zijn in Rotterdam de buurten relatief groot en in Den Haag juist vrij klein. Dit beïnvloedt de mate van segregatie, omdat kleinere gebieden eerder een homogene samenstelling hebben. Maar voor de ontwikkeling van de segregatie, waar we in deze studie vooral naar kijken, is dit minder

problematisch. En ook aan alternatieve indelingen kleven nadelen. Soms wordt bijvoorbeeld gekozen voor postcodegebieden, maar ook deze variëren in oppervlakte en dat schaalniveau sluit niet aan bij de beleving van inwoners. Het alternatief is een eigen indeling samen te stellen, bijvoorbeeld via een bepaalde straal rondom elk huis, maar een dergelijke aanpak vereist veel rekenkracht en maakt de resultaten beperkt vergelijkbaar met andere studies naar segregatie.

Net als bij de deelgebieden, is het ook voor het schaalniveau waarover segregatie wordt gemeten belangrijk aan te sluiten bij het gedrag van inwoners (Ponds et al. 2015a). Het is daarom beter niet voor administratieve regio's te kiezen, maar voor gebieden die zijn afgebakend op basis van functionele relaties. In deze studie meten we de segregatie over zowel de stadsgewesten als de zeven gemeenten met meer dan 200.000 inwoners (de zogenoemde centrumgemeenten). De stadsgewestindeling is gebaseerd op pendelstromen tussen gemeenten en beslaat daarom min of meer de arbeidsmarkt- en woningmarktregio rondom een centrumgemeente. Bovendien wordt dit schaalniveau ook in andere studies naar segregatie gebruikt (zie bijvoorbeeld Van Dam et al. 2010).

Voor de zeven stadsgewesten met de grootste gemeenten vergelijken we ook de segregatie binnen het stadsgewest met die binnen de centrumgemeente. Zo krijgen we nader inzicht in mogelijke verschillen in de ontwikkeling van segregatie tussen deze schaalniveaus: is er vooral sprake van ruimtelijke uitsortering tussen de centrumgemeente en de rest van het stadsgewest of binnen de centrumgemeente?

4.3 Indeling van stadsgewesten in drie groepen

Stadsgewest Amsterdam

Centrumgemeente: gemeente Amsterdam

Groeikernen: gemeenten Almere, Haarlemmermeer en Purmerend

Overige regio: gemeenten Amstelveen, Diemen, Landsmeer, Muiden, Oostzaan, Ouder-Amstel, Waterland, Wormerland, Zaanstad en Zeevang.

Stadsgewest Rotterdam

Centrumgemeente: gemeente Rotterdam

Groeikernen: gemeenten Capelle aan den IJssel, Hellevoetsluis en Spijkenisse

Overige regio: gemeenten Albrandswaard, Barendrecht, Bernisse, Brielle, Krimpen aan den IJssel, Maassluis, Nederlek, Ridderkerk, Schiedam, Vlaardingen en Westvoorne.

Stadsgewest Den Haag

Centrumgemeente: gemeente Den Haag

Groeikernen: gemeente Zoetermeer

Overige regio: gemeenten Delft, Leidschendam-Voorburg, Midden-Delfland, Pijnacker-Nootdorp, Rijswijk, Wassenaar en Westland.

Stadsgewest Utrecht

Centrumgemeente: gemeente Utrecht

Groiekernen: gemeenten Nieuwegein en Houten

Overige regio: gemeenten De Bilt, Bunnik, IJsselstein, Stichtse Vecht en Zeist.

Stadsgewest Eindhoven

Centrumgemeente: gemeente Eindhoven

Overige regio: gemeenten Best, Geldrop-Mierlo, Nuenen, Gerwen en Nederwetten,

Son en Breugel, Valkenswaard, Veldhoven en Waalre.

Stadsgewest Tilburg

Centrumgemeente: gemeente Tilburg

Overige regio: gemeenten Gilze en Rijen, Goirle, Hilvarenbeek en Oisterwijk.

Stadsgewest Groningen

Centrumgemeente: gemeente Groningen

Overige regio: gemeenten Bedum, Ten Boer, Haren, Leek, Marum, Noorderveld, Tynaarlo, Winsum en Zuidhorn.

Bij hoofdstuk 5

5.1 Duuranalyses: methode en variabelen

De kans op het vinden van een nieuwe baan na werkloosheid schatten we met behulp van zogenoemde duuranalyses. Dit soort analyses wordt vaak gebruikt in onderzoek naar werkloosheid, omdat deze modellen niet alleen de kans op een baan schatten, maar ook rekening houden met het feit dat die kans kan veranderen met de duur van de werkloosheidsperiode. De afhankelijke variabele in een duuranalyse is de tijdsperiode tussen het moment waarop iemand voor het eerst een ww- of bijstanduitkering ontvangt, tot het moment waarop hij of zij weer een nieuwe (substantiële) baan vindt. Bovendien hebben onze data specifieke kenmerken waarvoor duuranalyses het meest geschikt zijn (Guo 1993). Ten eerste vinden niet alle ww- en bijstandsontvangers binnen de observatieperiode weer een baan. Van alle ww-ontvangers vindt slechts 38 procent binnen twee jaar een nieuwe substantiële baan (met een looptijd van minimaal 1 jaar en voor minimaal 20 uur per week), en van alle bijstandsontvangers vindt slechts 37 procent een nieuwe baan (eventueel gecombineerd met een uitkering) voor 2012. Mogelijk hebben zij later wel een baan gevonden, maar dat is niet te achterhalen. Wel weten we dat zij in deze periode geen baan hebben kunnen vinden en ook dat is interessante informatie voor het schatten van de kans op een nieuwe baan. Daarnaast is het ook niet bekend of iemand voor aanvang van de onderzoeksperiode al werkloos is geweest. Ook dat is van invloed op iemands kans op een nieuwe baan.

De gegevens voor de ww-ontvangers verschillen van die van de bijstandsontvangers en daarom voeren we voor deze twee groepen een verschillende duuranalyse uit. Van de ww-ontvangers is de exacte datum bekend waarop iemand voor het eerst een ww-uitkering ontving en waarop iemand weer een substantiële nieuwe baan vond. Daarom gebruiken we voor de modelschatting van die groep de meestal gebruikte Cox-regressie. Van de bijstandsontvangers is alleen het jaar bekend waarin iemand voor het eerst de uitkering ontving en het jaar waarop iemand weer een baan vond. Daarom gebruiken we voor die modellen een duuranalyse op basis van tijdsintervallen. We schatten het *complementary log-log model*, het meest gebruikelijke alternatief voor de Cox-regressie bij dit soort type data (Jenkins 2005). We lichten beide methoden hierna nader toe.

Cox-regressie

De centrale variabele die wordt gebruikt voor het schatten van de transitie van werkloosheid naar een baan is de *exit of hazard rate*. De *hazard* is de kans om een nieuwe baan te vinden op moment t , ervan uitgaande dat iemand werkloos was tot t :

$$h(t) = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{P(t \leq T + \Delta t | t \geq T)}{\Delta t}$$

Een hogere *hazard rate* betekent dat de kans op het vinden van een baan groter is. Het *Cox proportional hazard*-regressiemodel is een semi-parametrische manier om het effect van verschillende variabelen op de *hazard rate* te schatten. De vergelijking die in deze studie is gebruikt voor het schatten van de kans op een nieuwe baan na een ww-uitkering te hebben ontvangen ziet er als volgt uit:

$$\log h_i(t) = \alpha(t) + \beta_1 D_i^{\text{vrouw}} + \beta_2 D_i^{25-35\text{jaar}} + \dots + \beta_k X_i$$

De afhankelijke variabele van een Cox-regressie is (het natuurlijke logaritme van) de *hazard rate*. De variabelen aan de rechterkant van de vergelijking zijn een flexibele *base-hazard rate* (die de *hazard rate* modelleert als een functie over tijd) en een aantal covariaten. Het model is semi-parametrisch, omdat de *baseline hazard*-functie $\alpha(t)$ niet is gespecificeerd en dus flexibel is, terwijl voor alle andere variabelen wordt verondersteld dat het effect lineair is. De geschatte coëfficiënten moeten worden geïnterpreteerd als dat een toename van de waarde van de onafhankelijke variabele leidt tot verandering in de *log hazard rate* van β , en dus een verandering in de *hazard rate* van de exponent van β . Aangezien we naast variabelen op persoonsniveau ook variabelen op stadsgewest- en buurniveau hebben opgenomen, zijn de weergegeven resultaten gebaseerd op robuuste standaardfouten geclusterd op respectievelijk stadsgewest- en buurniveau.

Het Cox-model heeft een belangrijke aanname: de *proportional hazards assumption*. Deze zegt dat de *hazard rates* constant zijn in de tijd. Dit betekent dat het relatieve verschil in *hazard* veroorzaakt door verschillende waarden van de onafhankelijke variabelen gelijk blijft in de tijd. Er wordt in het bovenstaande voorbeeld dus van uitgegaan dat het wel of niet wonen in een bepaald stadsgewest eenzelfde invloed heeft 1 maand na aanvang van de ww-uitkering als na bijvoorbeeld 12 maanden. Aangezien de modellen voor de ww-ontvangers alleen de kans op een nieuwe baan binnen 2 jaar na het ontvangen van een ww-uitkering schatten, is dat in dit model een reële veronderstelling.

Complementary log-log model

Bij het model voor de bijstandsonvangers gebruiken we gegevens waarbij per jaar wordt bekeken of iemand nog steeds bijstand ontvangt of een baan heeft gevonden. De data bestaan dus uit tijdsintervallen van jaren voor elke bijstandsonvanger, tot het moment dat iemand een baan vindt of niet langer bijstand ontvangt. Bij een datastructuur waarbij veranderingen alleen in tijdsintervallen worden waargenomen en de exacte datum waarop de gebeurtenis plaatsvindt niet bekend is, is een *discrete time*-duuranalyse meer geschikt (Jenkins 2005). Voor het model voor de bijstandsonvangers gebruiken we het meest gebruikte alternatief voor de Cox-regressie, de *complementary log-logistic*-functie. De *hazard rate* geeft dan weer hoe waarschijnlijk het is dat een bijstandsonvanger een nieuwe baan vindt in tijdsinterval j , ervan uitgaande dat deze persoon nog niet eerder een nieuwe baan heeft gevonden. Voor verdere technische details over duuranalyses met tijdsintervallen en meer specifiek de *complementary log-logistic*-functie verwijzen we naar Jenkins (2005).

Tabel B5.1.1

Beschrijvende statistiek variabelen duuranalyse voor ww-ontvangers

Variabele	Gemiddelde	Standaardfout	Minimum	Maximum
Nieuwe baan gevonden	0,380	0,485	0	1
Vrouw	0,433	0,495	0	1
25-35 jaar	0,390	0,488	0	1
46-55 jaar	0,238	0,426	0	1
>55 jaar	0,039	0,193	0	1
Laagopgeleid	0,098	0,298	0	1
Universitair opgeleid	0,093	0,291	0	1
Alleenstaand	0,302	0,459	0	1
Thuiswonende kinderen	0,510	0,500	0	1
Allochtoon	0,134	0,341	0	1
Uren per week (1 = voltijds)	0,889	0,153	0,5	1
Loon (ln)	10,593	0,599	5,968	13,815
Duur baan (in dagen)	7,087	0,860	5,903	9,667
Aantal banen stadsgewest*	294.662	225.157	50.928	691.898
Aandeel hoogbetaalde banen stadsgewest*	0,275	0,041	0,195	0,337
Aandeel bijstandsonvangers buurt*	0,036	0,035	0	0,454
N (aantal ww-ontvangers x aantal jaar)	264.709			

* Deze variabelen zijn beperkt tot de stadsgewesten. Het aantal observaties is hier 159.784.

Net als bij het Cox-model is ook bij dit model de afhankelijke variabele de *hazard rate*. Naast een aantal covariaten nemen we aan de rechterkant van de regressievergelijking voor de bijstandsonvangers dummyvariabelen op voor elk interval (jaar in dit model). We modelleren de basiskans (y_i) dus als een stapsgewijze functie van de ontwikkeling van de basis *hazard rate* in de verschillende intervallen. Daarnaast nemen we in de tijd veranderende covariaten op in het model, omdat we veronderstellen dat het effect van de onafhankelijke variabelen op de basis *hazard rate* kan veranderen gedurende de onderzoeksperiode. Voor de bijstandsonvangers is de maximale observatieperiode veel langer dan voor de ww-ontvangers: deze kan oplopen tot 11 jaar voor personen die in 2001 in de bijstand belandden en daarin blijven tot en met 2012. Ook in dit model zijn in de schattingen de standaardfouten geclusterd op stadsgewest- of buurniveau, afhankelijk van het schaalniveau van de variabele waarin we vooral zijn geïnteresseerd.

Tabel B5.1.2

Beschrijvende statistiek variabelen duuranalyse voor bijstandsonvangers

Variabele	Gemiddelde	Standaardfout	Minimum	Maximum
Nieuwe baan gevonden	0,070	0,256	0	1
Vrouw	0,627	0,484	0	1
25-35 jaar	0,340	0,474	0	1
46-55 jaar	0,243	0,429	0	1
Ouder dan 55 jaar	0,028	0,164	0	1
Nederlands	0,564	0,496	0	1
Alleenstaand	0,447	0,497	0	1
Thuiswonende kinderen	0,698	0,459	0	1
Laagopgeleid	0,397	0,489	0	1
Universitair opgeleid	0,034	0,181	0	1
Aantal banen stadsgewest*	332.474	225.356	50.928	698.315
Aandeel hoogbetaalde banen stadsgewest*	0,279	0,040	0,195	0,345
Aandeel bijstandsonvangers buurt*	0,075	0,049	0	1
N (aantal bijstandsonvangers x aantal jaren)	1.560.514			

* Deze variabelen zijn beperkt tot de bijstandsonvangers die in de stadsgewesten wonen. Het aantal observaties is hier 1.095.708 en omdat niet voor elke persoon de buurt bekend is 1.095.262.

Beschrijving variabelen

Alle gegevens zijn afkomstig van het CBS. De persoons- en baankenmerken komen uit de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA), het opleidingsregister en verschillende deelbestanden van het Sociaal Statistisch Bestand (banen, ww-uitkering, bijstandsuitkering). Het aantal banen en aandeel hoogbetaalde banen per stadsgewest is bepaald met behulp van gegevens uit de banenbestanden van het Sociaal Statistisch Bestand, waarbij de locatie van de baan is ingeschat met gegevens uit het gemeentestandplaatsbestand. Naast de onderstaande variabelen is ook nog in alle modellen gecontroleerd voor het jaar waarin iemand voor het eerst de uitkering ontving en in de modellen voor de ww-ontvangers voor de sector waarin iemand werkzaam was voorafgaand aan de uitkeringsperiode.

Noten

- 1 'Multilevel' omdat de bijdrage van drie geografische schaalniveaus (Europees, nationaal en regionaal) aan totale regionale groei wordt berekend.
- 2 Regionale werkgelegenheidsgroei is het netto-effect van regionale productiviteitsverbeteringen (negatief effect op werkgelegenheid) en de regionale groei van de output (positief effect). Omdat de regionale productiviteit niet alleen verandert over de tijd, maar ook over de ruimte, wil een negatieve RS-factor niet per se zeggen dat een regio een locatienadeel heeft. Dit kan ook zijn veroorzaakt door een toename van de regionale productiviteit ten opzichte van de landelijke.
- 3 Een toename van de buitenlandse vraag kan in een specifieke sector in een regio tot een hogere relatieve stijging van de export leiden dan voor deze sector landelijk. Dit werkt dan door in een regionaal hogere relatieve werkgelegenheidsgroei in die sector dan nationaal. Deze toename wordt dan niet veroorzaakt door betere regionale factoren, maar wel als zodanig gemeten in de shift-share-analyse.

De verdeelde triomf.**Verkenning van stedelijk-economische ongelijkheid en opties voor beleid.****Ruimtelijke Verkenningen 2016**

© PBL (Planbureau voor de Leefomgeving)

Den Haag, 2016

ISBN: 978-94-91506-94-9

PBL-publicatienummer: 1777

Eindverantwoordelijkheid

Planbureau voor de Leefomgeving

Contact

Edwin Buitelaar (edwin.buitelaar@pbl.nl)

Otto Raspe (otto.raspe@pbl.nl)

Auteurs

Edwin Buitelaar, Anet Weterings,

Otto Raspe, Olaf Jonkeren (allen PBL) en

Willem Boterman (UvA)

Projectteam

Hans van Amsterdam (PBL),

Willem Boterman (UvA), Like Bijlsma

(PBL), Marnix Breedijk (PBL), Lia van

den Broek (PBL), Edwin Buitelaar

(PBL, projectleider), David Evers (PBL)

Olaf Jonkeren (PBL), Jan Mohlmann (VU),

Otto Raspe (PBL, projectleider), Ramon

Rodrigo (PBL) en Anet Weterings (PBL)

Supervisie

Ries van der Wouden & Dorien Manting

Foto omslag

Nationale Beeldbank / HRGF

Figuren

Beeldredactie PBL

Eindredactie en productie

Uitgeverij PBL

Opmaak

Textcetera, Den Haag

U kunt de publicatie downloaden via de website www.pbl.nl. Delen uit deze publicatie mogen worden overgenomen op voorwaarde van bronvermelding: PBL (2016), *De verdeelde triomf.*

Verkenning van stedelijk-economische ongelijkheid en opties voor beleid. Ruimtelijke Verkenningen 2016, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

Het PBL (Planbureau voor de Leefomgeving) is het nationale instituut voor strategische beleidsanalyses op het gebied van milieu, natuur en ruimte. Het PBL draagt bij aan de kwaliteit van de politiek-bestuurlijke afweging door het verrichten van verkenningen, analyses en evaluaties waarbij een integrale benadering vooropstaat. Het PBL is vóór alles beleidsgericht. Het verricht zijn onderzoek gevraagd en ongevraagd, onafhankelijk en wetenschappelijk gefundeerd.

Met dank aan

We zijn de leden van de twee klankbordgroepen zeer erkentelijk voor hun bijdragen tijdens diverse bijeenkomsten en hun commentaren op eerdere versies van deze studie. De wetenschappelijke klankbordgroep bestond uit: Arnoud Lagendijk (Radboud Universiteit Nijmegen), Evert Meijers (Technische Universiteit Delft) en Roderik Ponds (Atlas voor Gemeenten).

De beleidsklankbord bestond uit: Niels Achterberg (Ministerie van SZW), Luc Boot (gemeente Rotterdam), Gijsbert Borgman en Vincent van der Gun (Ministerie van IenM), Jurgen Hoogendoorn (gemeente Amsterdam), Floor Langendijk en Prescillia van Noort (Ministerie van BZK), Jan Schuur (Ministerie van EZ) en Evert-Jan Visser (RVO Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, voorheen AEP Ministerie van EZ).

De bevindingen van het onderzoek komen voor rekening van de auteurs van de studie en representeren niet noodzakelijkerwijs de mening van de deelnemers aan de klankbordgroepen.

We bedanken ook de deelnemers aan de expert meeting 'Urban equality and justice' (Utrecht, 7 oktober 2015), waarin de normatieve perspectieven uit deze studie centraal stonden: Stefano Moroni (Politecnico di Milano), Claudia Basta (Wageningen UR), Willem Buunk (Windesheim), Ton Dassen (PBL), Stefano Cozzolino (Politecnico di Milano) en Joost Tennekes (PBL). In dat kader bedanken we ook Maaïke Galle (PBL), David Hamers (PBL), Ton Kreukels (Universiteit Utrecht) en Karel Martens (Technion University) voor hun schriftelijke reactie.

We willen tevens de respondenten voor de gebiedsanalyse (zie het Intermezzo) bedanken: Robert Dijkmeester en Reina van Grondelle (Dienst Zuidas Amsterdam), Jurgen Hoogendoorn en Jos Gadet (gemeente Amsterdam), Sander de Jongh (Rotterdam Partners), Bas van Koperen (Gemeente Rotterdam), Jan Cees Blok (Gebiedsmanager Central District), Maïke Akkers (Gebiedsmanager M4H), Gilbert Curtessi (Ondernemer M4H).

Het project maakt deel uit van de samenwerkingsovereenkomst 'Bedrijvendynamiek en clusters in regio's' van het PBL en CBS. We zijn het CBS zeer erkentelijk voor het gebruik van de unieke microdata, en Gusta van Gessel (CBS) in het bijzonder voor haar inhoudelijke reacties.

Planbureau voor de Leefomgeving

Postadres
Postbus 30314
2500 GH Den Haag

Bezoekadres
Oranjevuitensingel 6
2511 VE Den Haag
T +31 (0)70 3288700

www.pbl.nl
[@leefomgeving](https://twitter.com/leefomgeving)

Februari 2016